

**T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

EMPERYALİZM KAPİTALİZMİN DOĞASINDA (MI)DIR?

ESMA KÖYMEN

Haziran-2009

T.C
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ ANABİLİM DALI

EMPERYALİZM KAPİTALİZMİN DOĞASINDA (MI)DIR?

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Esmâ KÖYMEN

Danışman:
Prof. Dr. Sabri ÇAKLI

Bolu–2009

Rojin'e

İÇİNDEKİLER

Abstract.....	iii
Özet.....	iv
Teşekkür.....	v
I- Bölüm.....	1
Başlarken.....	1
1.1. Emperyalizm olgusu üzerine.....	1
1.2. Emperyalizmin kapitalist doğası üzerine sorular.....	3
1.3. Kuramsal Temel.....	4
II. Bölüm.....	10
Marx: Kapitalizmin Tahlili.....	10
2.1. Değer teorisi.....	10
2.2. Artık-değer teorisi.....	11
2.3.Kapitalist Birikim Süreci.....	15
2.3.1.Birikimin Sonuçları.....	16
2.4. Kapitalizmin Kriz Sorunu.....	17
III. Bölüm.....	20
Rekabetçi Kapitalizmden Tekelci Kapitalizme Geçiş.....	20
3.1 Sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi.....	24
3.2. Klasik Marksist görüşler ve emperyalizmin kaçınılmaz doğası.....	27
3.3. Rosa Luksemburg'un emperyalizm yorumu ve emperyalizmin kaçınılmazlığı.....	30
3.4. Emperyalizmin kaçınılmazlığına eleştiriler.....	33
3.5. Klasik Emperyalizm Kuramları Üzerine Bir Değerlendirme.....	37
IV. Bölüm.....	39
Monthly Review Okulu'nun Tekelci Kapitalizm İncelemesi.....	39
V. Bölüm.....	51
Yeni Sömürgecilik Emperyalizm ve Azgelişmişlik.....	51
5.1. A.G.Frank: Azgelişmişlik ve kapitalizm.....	54
5.2. A. Emmanuel: Sömürü İlişkileri ve kapitalizm.....	55
5.3. I. Wallerstein: Kapitalist dünya sistemi yaklaşımı.....	56
5.4. Samir Amin: Azgelişmişlik ve kapitalizm.....	57
5.5. Bağımlılık Kuramına Eleştirel Bakışlar.....	58

VI. Bölüm.....	61
1970 Öncesi ve Sonrası Dünya Kapitalizminin Dönüşümü: Emperyalizmin Yönelimleri Üzerine.....	61
6.1. 1970 Öncesi Dünya Kapitalizminin Dönüşümü.....	61
6.2. 1970’lerin Bunalımına Marksist Bakış Ve Kapitalizmin Eğilimi.....	66
VII. Bölüm.....	71
Sonuçlandırıcı düşünceler.....	71
Kaynakça.....	73

ABSTRACT

IS IMPERIALISM IN THE NATURE OF CAPITALISM ?

Esma KÖYMEN

Master Thesis

Department of Economics

Thesis Advisor: Prof. Dr. Sabri ÇAKLI

June, 2009, 86 pages

Capital accumulation is important in a capitalist economy. The Capital was accumulated as a result of no-value created in capitalist labor process converted to capital, that was always get growing scale no-value by created condition of re-production, so capital is accumulated. Capitalist social relations will be generated so each time. But conditions of capitalism re-accumulation and issue of realition *betrayed* contradictory nature of capitalizm. So Marxist economic's idea of capitalizm create crisis by reason of nature was accepted.

Conditions of capitalist accumulation needs to spread to foreign markets and unequal development of capitalism will be out of the boundaries of capitalism. Capital accumulation which is a basic instict of capitalism was required that just as, that situation what seen first quarter of 19th centruy was push out of bounds of monopoly of the capitalist. That period was bring on a new capitalizm what have essence of competitive capitalism. The imperialism what the main character emerged capitalism and inevitable for capitalizm to live was arised.

Imperialism, detectioned with varius names as a changing economic and political process with development history of capitalizm. After the Second World War have been expressed as a new colonialism and it meet undevelopment as continue of same process. In the 1980s, It was hidden by phenomenon of globalization. In the 21th century, U.S. imperialism's clearly a significant the interests of capitalism is the appropriate action. We must signpost capitalizm's nature and ideology what rise own for the give real denotation of imperialism

Capitalist world economy, especially the slow accumulation of capital and the intensification of class conflict in the period of depression how a capitalist transformation of the problem with having it out. Capitalist ideology's key is the ideology. With 1929 crissis, classic view left own location to Keynesien view and with 70th crissis, keynezeian view left own location for neo-liberalism. After 80th, the process that widely known as the globalization was nothing but capitalism.

Keywords: Imperialism, Capitalism, Capital accumulation, Crisis

ÖZET

EMPERYALİZM KAPİTALİZMİN DOĞASINDA (MI)DIR?

Esmâ KÖYMEN

Yüksek Lisans Tezi

İktisat Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Sabri ÇAKLI

Haziran, 2009, 86 sayfa

Kapitalist ekonomide sermaye birikimi önemlidir. Kapitalist emek sürecinde yaratılan artık-değerin sermayeye dönüştürülmesi sonucu biriktirilen sermaye, yeniden üretimin koşulları yaratılarak daima büyüyen ölçekte artık-değer elde eder, dolayısıyla sermayeyi biriktirir. Kapitalist toplumsal ilişkiler de böylece her defasında yeniden üretilmiş olur. Ancak kapitalizmin yeniden birikim koşulları ve realizasyon sorunu kapitalizmin çelişkili bir doğası olduğunu ortaya koyar. Dolayısıyla Marksist iktisat, kapitalizmi doğası gereği krizler üreten bir sistem olarak kabul eder.

Kapitalist birikim koşulları, kapitalizmin içinde barındırdığı eşitsiz gelişim yaratan yapı, kapitalizmi ister istemez sınırlarının dışına çıkaracaktır. Kapitalizmin temeli olan sermaye biriktirme güdüsü bunu gerektirir. Nitekim, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde görülen bu durum kapitalist tekelleri sınırların dışına itmiştir. Bu yeni dönem rekabetçi kapitalizmin özünü içinde barındıran tekelci kapitalizme (yani emperyalizme) yol açmıştır. Böylece temel karakteri kapitalizmle ortaya çıkan ve kapitalizmin yaşaması için kaçınılmaz olan emperyalizm ortaya çıkmıştır.

Emperyalizm, kapitalizmin gelişim tarihiyle birlikte değişen bir ekonomik ve politik bir süreç olarak günümüze kadar çeşitli isimlerle karşımıza çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeni sömürgecilik olarak ifade edilmiş ve aynı sürecin devamında ise azgelişmişlik olarak karşımıza çıkmıştır. 1980'den sonra ise, küreselleşme olgusu tarafından üstü örtülmüştür. Ve 21. yüzyılda ABD'nin açıkça belirginleştirdiği bir emperyalizm olarak, kapitalizmin çıkarlarına uygun hareket

etmektedir. Dolayısıyla, emperyalizmin gerçek anlamını vermek için kendisinden kaynaklanmış olduğu kapitalizmin doğasını, ideolojisini ortaya koymak gerekir.

Dünya kapitalist ekonomisi özellikle sermaye birikiminin yavaşladığı ve sınıfsal çelişkilerin şiddetlendiğı her bunalım döneminde nasıl bir kapitalist dönüşümle bundan çıkacağı sorununu yaşar. Kapitalist dönüşümün anahtarı ideolojidedir. Bu bağlamda 1929 bunalımıyla Klasik görüş konumunu Keynezyen görüşe bırakmışken, 1970’lerdeki bunalım ise Keynezyen anlayışın yerini yeni-liberalizme bırakmıştır. Yaygın biçimde küreselleşme olarak adlandırılan 1980’lerden sonraki süreç ise emperyalizmden başka bir şey değildir.

Anahtar Kelimeler: Emperyalizm, Kapitalizm, Kriz.

TEŞEKKÜR

Bu araştırmada, kıymetli zamanını bana ayıran sayın Prof. Dr. Sabri ÇAKLI hocamın, bu anlayışı ve yol göstermek için harcadığı emek benim için çok değerli. Kendisine teşekkürlerimi sunuyorum. Çalışma süresince benimle, düşüncelerini ve kitaplarını paylaşmayı esirgemeyen Sayın Işitan GÜNDÜZ'e şükran borçluyum. Sayın Derya ERTUĞRUL ve Faruk ÇİDEM'e teknik konulardaki yardımlarından dolayı teşekkür ederim. Sevgili ailem ve değerli arkadaşlarıma ayrıca teşekkür ederim.

ÖNSÖZ

Emperyalizm kapitalizmin doğasında mıdır? 21. yüzyılda burjuva yazarların emperyalizm yorumları anti-emperyalist mücadeleyi ya da emperyalizm gerçeğini örtmekte midir? Çıplak bir emperyalizmin hâkim olduğu 21. yüzyılda anti-emperyalist mücadelenin dinamikleri nelerdir? Soruları bu çalışmanın merak edilen sorularıdır.

Belge, “*Yabancı Sermaye*” başlıklı bir köşe yazısında emperyalizm konusunda şunu söyler: “Marksist düşünce geleneğine 'emperyalizm' vurgusu Lenin’le gelmiş, sonraki SSCB politikaları çerçevesinde gitgide önem kazanarak her şeyi belirlemeye başlamıştı. Marx’ın bu türlü bir takıntısı yoktur.”¹ Bu durumda emperyalizmle ilgili eğer bu güncellik doğru değilse, 19. yüzyılın son çeyreğinden bugüne emperyalizmi teorileştiren ve açıklamaya çalışan yaklaşımlar nereye konulacaktır, bu çabalar önemli değil midir?

Kapitalizmin doğasında olan emperyalizmin varlığı, 1980 sonrası dünya kapitalist sisteminin ideolojik aracı “küreselleşme” ile örtülmektedir. Ancak yakın dönemde ABD gibi emperyalist ülkelerin Ortadoğu politikasıyla, emperyalizmin üzerindeki tülün kalktığı ve yeniden belirginleştiği bir döneme girilmiş ve bu dönem anti-emperyalist mücadelenin önemini ve güncelliğini açıkça ortaya çıkarmıştır. Çalışmanın güncel zemini bir yandan da emperyalizme ileride hangi eğilimlerle ve nasıl yön verileceği üzerinde düşünmeyi gerektirir. Buna temel olarak da, kapitalizmin emperyalizm aşamasının tarihsel süreç içinde az gelişmişlik ve bunalımla bağlantısını, kapitalist dönüşüm süreciyle ele almak anlamlıdır.

¹ Murat Belge, “Yabancı Sermaye”, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=166947>. 2005.

I-Bölüm

Giriş

Başlarken...

“Marx haklı mıydı?” sorusu son zamanlarda tartışılıyor. Bu tartışmanın önemi kuşkusuz dünyanın içinde bulunduğu ekonomik krizden kaynaklanıyor. Tartışma zemini ise kapitalizmin kriz sorununun Marx’ın öngördüğü şekliyle kapitalizmin sonunu getirip getirmeyeceği üzerine oturuyor. Böyle bir bakış akla, kapitalizmin bir üretim tarzı olarak sona erdiği ya da kapitalist sermaye birikiminin temelini oluşturan artık-değer üretiminin, gerçekleşemediği düşüncesini getiriyor. Oysa krizin kapitalizmin doğasına ilişkin çelişkileri (dolayısıyla yeterli miktarda artık-değer üretememesini) ortaya çıkararak, kâr oranlarındaki azalışı önleyemediğini bir tarafa koyarsak, kapitalist üretim tarzı devam ettikçe kapitalist sistem varlığını sürdürecektir. Durum bugün için böyledir.

Peki kapitalizmin ömrünü uzatan başka bir ifadeyle, kapitalizm için “yaşam kaynağı” olan şey nedir? Bu şey emperyalizm olabilir mi? Emperyalizm kapitalizm için vazgeçilmez midir?

Peki Emperyalizm nedir ve kapitalizmle nasıl bir yakınlık içindedir? Kapitalist sistem sermaye birikiminin önündeki engelleri aşmak için ideolojisine uygun ne tür emperyalist politikalar üretir? Son olarak kapitalizm için dönüşüm gerekli midir? 21.yüzyılda kapitalizm gücünü nereden almaktadır?

1.1. Emperyalizm olgusu üzerine

Emperyalizm; kapitalizmin temel özelliklerini içinde barındıran ve gelişimine bağlı olarak değişen niteliğidir. Kapitalizmin yeni bir aşamasıdır, tekelci kapitalist aşamanın eşitsiz gelişimi ve yayılma zorunluluğunun bir sonucudur. Dünyanın kapitalist egemen sınıf tarafından sermaye lehine dönüştürülmesinin, kapitalist dönüşümün adıdır. ABD’nin Ortadoğu halklarına yaşattığı ölümlerin adıdır. Yeni-sömürgeciliğin ve küreselleşmenin üzerini örttüğü gerçektir.

Emperyalizmin nedenleri ve anlamı üzerine çağdaş görüş ve yaklaşımlar dört ana grup içinde sınıflandırılabilir.²

İlk grup, ekonomik savları içerir ve genellikle emperyalizmin kârlılığını tartışma konusu yapar. Emperyalist ülkelerin bir bütün olarak emperyalizmden kazançlı çıktığını savunanlar, imparatorluğun sağladığı beşeri ve maddi kaynaklara ve üretim, yatırım sermayesi ve nüfus fazlası için pazar oluşturmaya işaret ederler. Bu teze karşı çıkan ve aralarında Adam Smith, David Ricardo ve J.A. Hobson'ın da bulunduğu iktisatçılar ise emperyalizmin ancak küçük ve ayrıcalıklı bir gruba yarar sağladığını ama bir bütün olarak ülkeye asla yararı olmadığını öne sürerler. Özellikle 1875 sonrasında görülen emperyalizmi kapitalizmin son evresi olarak değerlendiren Marksist kuramcılara göre bu emperyalizm, ulusal kapitalist ekonomi tekerci aşamaya geldiği ve öteki kapitalist devletlerle rekabet içinde, üretim ve sermaye fazlası için yeni pazarlar bulmaya zorlandığında ortaya çıkmıştır. V.İ. Lenin ve N. Bukharin gibi Marksistlerce savunulan ve çağdaş kapitalizmle, emperyalizmi bir anlamda özdeşleştiren bu görüşe karşı çıkanlar, tarihsel kanıtların desteklemediği bu savın kapitalizm öncesi emperyalizmi açıklayamadığını öne sürerler.

İkinci grup görüşler, emperyalizm ile insanın ve devlet gibi insan örgütlenmelerinin doğası arasında bir ilişki kurar. Farklı noktalardan yola çıkan, farklı düşünce yolları izleyen Machiavelli, Sir Francis Bacon, Ludwig Gumplowicz, Adolf Hitler ve Benito Mussolini gibi kişiler benzer sonuçlara varmışlardır. Bu görüşün savunucularına göre emperyalizm, ayakta kalmak için sürdürülen doğal mücadelenin bir parçasıdır. Üstün nitelikli olanların ötekilere egemen olmaları, zorunlu bir yasadır.

Üçüncü grup görüşler strateji ve güvenlikle ilgilidir. Bu görüşün savunucularına göre ülkeler güvenlik nedenleriyle üsler, stratejik kaynaklar, tampon devletler ve doğal sınırlar ile ulaşım ve haberleşme hatlarının denetimini ele geçirmek ya da başka devletlerin bunları ele geçirmelerini engellemek zorundadır. Bu amaçlar çerçevesinde emperyalizmin yarar ve önemini kabul etmeyenler, güvenliğin bu yollarla sağlanamadığına işaret ederler. Bir devletin denetiminin, kendi

² Encyclopedia Britannica, c. 11, çev. Ana yayıncılık, 1994, s. 241.

sınırları dışındaki halklar, topraklar üzerine taşması; rakip ülkelerin güvenlik bölgeleri ve nüfuz kazanma yolunda kaçınılmaz olarak emperyalist olduklarıdır.

Dördüncü grup görüşler ahlaksal temellere dayanır. Örneğin emperyalizm, halkları zorba yönetimlerden kurtaran ya da daha üstün bir yaşam biçiminin nimetlerini sağlayan araç olarak mazur gösterilir. Tersine, özellikle yani ahlaksal açıdan kınanıp reddedilmesi de söz konusu olabilir.

1.2. Emperyalizmin kapitalist doğası üzerine sorular

Birikim sürecinin önündeki engeller ve çelişkili doğası gereği burjuva sınıfı, kapitalist sistemi korumak amacıyla önlemler almaya devam etmektedir. Bu önlemler emperyalist sisteme entegre olmuş kapitalist ülkelerin emperyalist politikalarını belirlemektedir. Kapitalist-emperyalist sistemin yaşaması için bu belirleyicilik gereklidir. Bu aşamada kapitalizmin hareket yasalarının kolayca işleminin önünü açan emperyalist politikaların, kapitalist sistem için gerekli olduğu tespitini yapmak yanlış değildir. Ancak bu, “emperyalizm olmadan kapitalizm yaşayamaz” demektir. Bu da emperyalizm olmadan kapitalizmin neden yaşayamadığı sorusuna cevap verebilmeyi gerektirir.

Ya da bunun aksine emperyalizmin kapitalizmle ilişkisi olmadığını söyleyen Hobson ve Schumpeter’i haksız çıkartmayı gerektirir. O halde kapitalizm Hobson’un dediği gibi emperyalizm olmadan da yaşayabilir mi? Ya da Schumpeter’in dediği gibi “emperyalizm, kapitalizmin önünü tıkayan bir olgu mudur?” Sorularına cevap vermeyi gerektirir.

Daha yakın zamanlara değinirsek Negri ve Hardt’ın imparatorluk çağı olarak ifade ettikleri 80 sonrası dönem için, emperyalizmin geride kaldığı doğru mudur? Yoksa Marx sonrası kuşağın 1900’lerin başında savundukları ve bugün bile kabul gören “kapitalizmin yaşaması için emperyalizmin kaçınılmazlığı, dolayısıyla vazgeçilmez bir ekonomik ve siyasi politika olduğu” görüşü doğru mudur?

Eğer kapitalizm, Hobson ve Schumpeter’in dediği gibi emperyalizm olmadan yaşayabilirse; bugün Ortadoğu ve Afrika halklarının yaşadığı ölümler,

eşitsizlikler kapitalizmin hangi niteliğine bağlanarak açıklanabilir? ABD'nin sözde özgürleştirme ve demokratikleştirme politikası kapitalist-emperyalist çıkarlardan arındırılabilir mi?

Hobson ve Schumpeter'in görüşü reddediliyor ve emperyalizmin kapitalizm için gerekli olduğu tespiti yapıp, bugün dünyaya egemen olan sistemin kapitalist-emperyalist olduğu kabul ediliyorsa –ki öyledir-, emperyalizmin, kapitalizmin tarihsel gelişiminden hareketle, 21. yüzyılın ilk yıllarında, nasıl bir nitelik taşıdığını ve neden emperyalizme gerek duyduğunu açıklamak gerekir. Bu açıdan 21. yüzyıl emperyalizmine yön veren emperyalist ve kapitalist çıkarların neler olduğu üzerinde durmak hem emperyalizmin bu dönemdeki niteliğini ve nesnelliğini ortaya çıkaracak, hem de sonraki yılların emperyalizm politikasının öngörülleri ve eğilimlerinin belirlenimini sağlayacak olduğu için önemlidir. Böyle bir çaba kapitalizmin ortaya çıkışından bu yana emperyalizme neden gerek duyulduğunun yanıtını verme açısından da bir ihtiyaçtır.

1.3. Kuramsal Temel

Emperyalizm, kapitalizmin ortaya çıkışından günümüze kadar, hala varlığını sürdürmektedir. Kapitalist üretim biçimi ve ilişkileri sürdüğü sürece de, var olmaya devam edecektir. Dolayısıyla, emperyalizm güdüsünü, kapitalizmin belirlediğini ve emperyalizmin, kapitalizmin doğasına içkin olduğunu söylemek yanlış değildir. Bu saptama, öncelikle, kapitalizmin temel özelliklerini (hareket yasalarını) ortaya koymayı gerektirir. Kapitalizmin gelişimine yön veren eğilimleri ele almak ise, kapitalizmin emperyalizmle olan bağına açıklayacağı ve çalışmanın teorik zeminde dayanağını ortaya koyacağı için zorunludur.

Magdoff “*Emperyalizm: Tarihsel Bir Bakış*” adlı makalesinde, katıldığımız şu tespiti yapar; “ Bırakın ‘eski’ emperyalizmi, ‘yeni’ emperyalizmin de doğuş ve

süregelişinin, bütünüyle kapsayıcı bir kuramının, aşağıda sıralanan temel önerilere dayandırılması gerekir”.³ Özetle bu önermeler:

1- Durmaksızın genişleme –sermaye birikimi- kapitalizmin itici gücü ve özüdür. Bu birikim sürecini gerçekleştirmek için başka ülkelerin kaynaklarını kullanma isteği ve ihtiyacı, kapitalist gelişmenin tüm aşamalarında vardır. Bu ülke dışı birikimin boyutları somut tarihsel koşullara bağlıdır.

2- Bir dünya sistemi olarak kapitalizmin kökeni, tüm sistemin yapısını belirlemiş ve gelişme sürecini büyük ölçüde etkilemiştir.

3- Güçlü kapitalist ülkeler kendi üretim biçimlerini bütün dünyaya aşlamışlardır. Böylece genellikle görece durgun olan sömürge üretim sistemlerinin artığını ele geçirme amacıyla yapılan yağmalama ve haraç toplama işlemlerinden öteye gitmişlerdir. Kapitalist ilişkilerin zor ve karşı konulamayan ekonomik güç yoluyla kabul ettirilmesi, sürekli olarak önde gelen kapitalist ülkeler yararına işleyen genişleyen üretim ve artık-değer kaynaklarını yaratmıştır.

4- Kapitalist olmayan toplumların zor yoluyla dönüşümleri ve zayıf ülkelerin güçlü olanların çıkarlarına uyarlanması sürecinin iki tarihsel özelliği vardır: a) sanayi ülkeleri ile başlıca hammadde ve yiyecek sağlayanlar arasındaki uluslararası işbölümü; ve b) ülkelerin ve halkların büyük bir çoğunluğunun, az ya da çok ölçüde ekonomik ve mali bakımdan birkaç sanayi ve bankacılık merkezine bağımlı oldukları bir hiyerarşinin yaratılması.

5- Kapitalizmin ekonomik yasa ve kurumları (pazar, fiyat ve mali piyasalar), uluslar arası işbölümünü ve ekonomik ve mali bağımlılık hiyerarşisini sürekli olarak yeniden üretir. Burada gözden kaçırılmaması gereken önemli bir nokta daha vardır: kapitalizmin dünya ölçeğinde genişlemesi süresi boyunca, ulusal devletler arasında rekabetin aktif bir temel etken oluşu. “ Başarılı” bir kapitalist toplumun, yeterli

³ **Harry Magdoff**, “*Emperyalizm: Tarihsel Bir Bakış*”, Charles Bettelheim - Thetonio Dos Santos, Arghiri Emanuel, *Az gelişmişlik ve Emperyalizm*, der. Atilla Aksoy, Gözlem Yayınları, 1975, s. 58.

ölçekteki ulusal pazarda engelsiz ticareti sağlamak için güçlü ve merkezi bir devlete ihtiyacı vardır.

Magdoff'un saydığı bu temel özellikler kapitalizmin işleyiş doğasını açıkça ortaya koyduğu gibi; emperyalizm ve emperyalist politikaların kapitalizmin gelişim tarihi içinde nasıl işlediğini, ve kapitalizmin neden emperyalizmden vazgeçemediğini de açıklama kolaylığı sağlar.

Kapitalizmin gelişim tarihi; İngiltere hegemonyasının henüz sarsılmadığı 1870 öncesi, serbest rekabetçi kapitalizmin hakim olduğu dönem; klasik sömürgeciliğin yoğun bir şekilde arttığı 1870-95 arası rekabetçi kapitalizm koşullarının hala devam ettiği dönem; 1900'lerin başından 1945'lere süren emperyalist ülkeler arası savaşın yoğun olduğu, tekelci kapitalizm dönemi; 1945-70 arası kapitalizmin genişlemesinin önceki dönemlere göre rahat olduğu dönem; ve 1970 sonrası finansal kapitalizmin hakim olduğu dönem olarak belirlenebilir.

Her dönemin kendine özgü tarihsel gerçekleri (emperyalist savaşlar, kriz, durgunluk, genişleme...) vardır. Kapitalizmin temel eğilimlerinin, tüm bu dönemler için geçerli olduğu kabul edildiğinde; emperyalizme ve emperyalist politikalara, kapitalizmin ihtiyaçları paralelinde nasıl bir yön verildiği, kapitalizmin ideolojik araçlarına bakılarak rahatça ortaya konulabilir. Burada belirtilmesi gereken önemli husus, kapitalizmin gelişimi doğrultusunda değişen niteliklerinin, Marksist bilimin bakış açısıyla ortaya koyduğu sınıfsal mücadelenin biçimlerini değiştireceğidir. Çünkü, Marksist teori tarihsel bir zeminde “ değişim eğilimi taşıyan mevcut toplumsal dünyayı, bilimsel açıdan kavrayabilme olanağı sunar”⁴. Bu açıdan, kapitalist sistemin burjuva sınıfı ve işçi sınıfının, kapitalist gelişimden en çok yarar ya da zarar göreceği tarihi özneleri olduğu ortadadır. Dolayısıyla kapitalizmin eğilimlerinin sınıfsal mücadelenin tarafları arasında kime yarayacağı noktasından bakmak ve bu bakış açısını korumak önemlidir.

Yukarıda kapitalizmin gelişim tarihi olarak belirlediğimiz dönemlerde emperyalizme ve emperyalist politikalara dair şu ayrıntılar verilebilir:

⁴ **Mahmut Boyuneğmez**, “Marksizm ve Materyalizm”, *Gelenek*, İstanbul: Kayhan Matbaa, s. 57, 2007, sayı 93.

Klasik sömürgeciliğin hâkim olduğu 1870 öncesi dönemde emperyalizm; İngiltere İmparatorluğu'nun topraklarını genişletme eğilimi ve yayılma politikası olarak kullanılmıştır.

1870-95 arası dönemde ise İngiltere, görece daha geri kapitalist ülkeler tarafından gümrük duvarları koyularak geride bırakılmıştır. Bu ülkelerin (ABD, Almanya), İngiltere'nin ileri üretim tekniğini kullanması sayesinde de, bu ülkelerde, kapitalist gelişimin temeli olan sermaye birikim süreci hızlanmıştır. Dolayısıyla, emperyalizm görece farklı durumda olan kapitalist ülkeler arasındaki mücadele biçiminde kendini göstermiştir.

1900'lerin başından itibaren ise kapitalizme yön veren tekellerdir. Sermayenin yoğunlaşmasının ve merkezileşmesinin arttığı bu dönemde, rekabetçi kapitalizm yerini tekelci kapitalizme bırakmıştır. Sermaye ihracı bu dönemin kapitalizminin önemli bir özelliğidir. Kapitalizmin uluslararası yayılma niteliğinin, belirgin olarak ortaya çıktığı bu dönemde, ülke içi rekabetin yerini, tekellerin dış piyasaları ele geçirme amacından ötürü, uluslararası rekabet almıştır. Kapitalizmin nitelik değiştirdiği bu dönem, Marx sonrası kuşak tarafından kapitalizmin emperyalizm aşaması olarak teorileştirilmiştir. Bu dönemde egemenliği elinde tutan bankaların denetimindeki mali sermaye, sanayi sermayesiyle para sermayesini iç içe geçirmiştir.

1945-70 arası dönemde ise, geri kalmış ülkelerin bir çoğu siyasi bağımsızlıklarına kavuşmuştur. Yeni sömürgeciliğin hâkim olduğu bu dönemde kapitalizm, uzun bir genişleme dönemine girmiştir. Bu dönemdeki emperyalist-kapitalist çıkarlar ise, sanayisi geri kalmış bu ülkelere kapitalizmi yerleştirmekten geçiyordu. Ticari kapitalizmin çıkarlarının emperyalist metropol ülkelerin çıkarlarıyla kesiştiği; sermaye birikim sürecinin geleneksel ekonomi nedeniyle sınırlı olduğu bu dönemde; kapitalizm, sözde azgelişmişliği ortadan kaldırma amacıyla kalkınma ya da gelişme iktisadını geliştirmiştir. Oysa, gelişmiş kapitalist ülkelerin bu dönemdeki çıkarları; hem kârlı sermaye yatırımları yapacak yeni yer ihtiyacını hem de borçlanma (faiz şeklinde bir kaynak aktarım mekanizması) yoluyla kendi gelişmiş ekonomilerine bağımlılaştırma ihtiyacını gerektiriyordu. Böylece kapitalist sömürü, hem emek yoğun üretimin gerçekleştiği bir sanayiden artık-değer aktararak devam edecek, hem de üretim teknolojisini ithal eden ve dolayısıyla ödemeler dengesi

sorunu yaşıyan (döviz açığı nedeniyle) az gelişmiş ülkelerden borçlandırma yoluyla faiz şeklinde bir gelir aktarımı sebebiyle devam edecekti. Aslında doğrudan emperyalizm yoluyla yaratılan bağımlı ekonomik ilişkiler böylece kapitalizmin rahatça işlemesinin önünü açmış olacaktı.

“Emperyalizm, emperyal ilişki kurma ya da koruma süreci ya da politikası” olarak tanımlayan Michael Doyle’a göre, “bir ülkenin emperyalist sömürü ve tahakküme tâbi olması için, emperyalist bir güç tarafından işgal edilmesi başka bir ifadeyle doğrudan sömürge statüsüne indirgenmesi gerekli ve zorunlu değildir.”⁵ Nitekim 1945 sonrası ‘Üçüncü Dünya Ülkeleri’yle kurulan ilişki de bu yöndedir.

1970 sonrası dönemde ise, kapitalizmin biriken çelişkilerinin ürünü olan kapitalist kriz yaşandı. Özellikle 1980 sonrası kapitalizmin ideolojik aracı olan neo-liberal politikalar hem krizi aşmanın bir yolu oldu, hem de sermayenin çıkarlarına uygun bir dönüşümü mümkün kıldı. Neo-liberal politikalar kabaca; devletin ekonomiden elini çekerek özelleştirme yolunun açılması, sosyal harcamaların kısılması, piyasaya sunulması ve yabancı sermayeye olanaklar yaratılması olarak sıralanabilir. IMF ve Dünya Bankası neo-liberal politikaların işlemesini kolaylaştıran kurumlar olarak önemli işleve sahiptirler. Bu dönemde 1945 sonrası kapitalist-emperyalist çıkarlara hizmet eden ithal ikameci sanayileşme politikası, yerini az gelişmiş ülkeler için ihracata dayalı sanayileşmeye bırakmıştır. Küresel kapitalizm olarak ifade edilen bu dönemin önemli bir sonucu, finansal piyasaların serbestleşmesi dolayısıyla, reel yani üretken piyasanın para piyasasına göre önemini geride bırakmasıydı. Buna sebep ise mali kesimdeki kârlılıktı. Emperyalizmden başka bir şey olmayan neo-liberal politikalar böylece kapitalizmin tarafsızlaştırıcı ve çürütücü etkisinin en güçlü stratejilerini hazırlamıştı.

“Edward Said’in de yazdığı gibi çağımızda doğrudan sömürgecilik, büyük ölçüde sona ermiştir; emperyalizm ise, ilerde göreceğimiz gibi, bir tür genel kültür alanında ve belirli siyasal, ideolojik, iktisadi ve toplumsal uygulamalarda, başka bir deyişle her zaman olduğu yerde varlığını sürdürmektedir.”⁶ Özellikle finansal

⁵ **Fikret Başkaya**, *Çığrından Çıkmış Bir Dünya: Sosyal Sefaletin, Ekolojik Felaketin, Etik Yozlaşmanın Kökeni*, Ankara: Maki Basın Yayın, 2004, s. 251.

⁶ **Başkaya**, a.g.e., s.251-2.

serbestleşme hareketlerinin başladığı 1980 sonrası dönemde emperyalizm, kapitalizmin toplumları etkisizleştirme doğasına uygun olarak hareket etmektedir.

Şen de benzer bir yaklaşımla kapitalizmin etkisizleştirme politikasını şöyle açıklar; “Kapitalizm farklı dönemlerde farklı silahlara başvursa da, örneğin bazı dönemlerde olağandışı baskı ve zor rejimi uygulasa dahi, esas gücünü baskıdan ve zordan almaz. Kapitalizmin uzun vadeli ve etkili gücü tarafsızlaştırma ve çürütme yeteneğinde yatar. 21. yüzyıla damgasını vuracak olan da, kapitalizmin tarafsızlaştırıcı ve çürütücü etkisi olacaktır.”⁷ Ancak bu noktada önemli olan kapitalizmin tarafsızlaştırma ve çürütmeyi hangi araçlarla gerçekleştirdiğidir.

Dolayısıyla emperyalizmin güdüsünü kapitalizmde aramak yanlış değildir. Başkaya’nın “emperyalist yayılmanın temel sâiki her zaman ekonomiktir”⁸ görüşü de düşüncemizi bu açıdan destekler. Çünkü kapitalizmin işleyiş yasaları daima emperyalist bir müdahaleyi, yayılmayı gerekli kılar. Bu müdahale bazen kültürel bazen iktisadi yaşamda, temel olarak da kapitalizmin ideolojisini yayma gereğinden doğar. Çünkü kapitalizm, toplumun çeşitli kurumlarını birlikte değiştiren, dönüştüren bir ideolojidir.

Ancak kapitalist süreçle iç içe değişen emperyalizm ve politikaları, 2002’de Afganistan ve 2003’de Irak’a girmesiyle tekrar strateji değiştirmiştir. Dünyadaki petrolün büyük bir kısmının Ortadoğu’da olduğu düşünüldüğünde bu savaşların gerçek manası o zaman anlaşılacaktır. Etkileri daha önce hissedilmeye başlayan, ancak 2009’da patlayan krizin ise ileriki dönemde 21. yüzyıl emperyalizmine nasıl yön vereceği ve hangi sektörleri öne çıkarıp/gerileteceği henüz açık değildir.

Tüm bu söylenenler ışığında kapitalizmin emperyalist doğası ile ilgili açıklamalara ve bu düşüncelere temel oluşturan; Marx’ın kapitalizm tahlilini incelemek gerekir.

⁷ **Özgür Şen**, “Teori nedir?”, Gelenek, İstanbul: Kayhan Matbaa, s. 20, 2009 sayı 100.

⁸ **Fikret Başkaya**, *Sömürgecilik Emperyalizm Küreselleşme*, Ankara: Maki Basın Yayın, 2003, s. 15.

II. Bölüm

Marx: Kapitalizmin Tahlili

Kapitalizmin işleyiş yasalarını açıklayan Marx, kapitalizmin tahlilini iki açıdan yapar: İlki, kapitalizmin emek sömürüsüne dayalı bir sistem olduğunu ortaya koymak; ikincisi ise, kapitalizmin çelişkilerinin kapitalist sistemi krize götüreceğini ve kapitalizmin çöküşünün, işçi sınıfının bilinçli müdahalesiyle kaçınılmaz olduğunu göstermektir. Kapitalizmin bu iki yönlü tahlilini yapmak için kapitalist üretim tarzını açıklamak gerekir. Marksist kuram açısından kapitalist üretim tarzını irdelemek, toplumsal bir üretim tarzı sonucunda yaratılan değer, sınıfsal temellere göre nasıl bölüşüldüğü ve kapitalizmin işleyiş mantığıyla kendi sonunu hazırlayan bir sistemin maddi koşullarını nasıl hazırladığı ile yakından ilgilidir.

Öyleyse, öncelikli olarak Marksist kuram açısından kapitalizmin işleyiş mantığı neye dayanır? Kapital ile emek arasındaki niteliksel ilişki nedir? Kapitalizmin emek sömürüsü neye dayanır? Kapitalizmin çelişkileri nasıl oluşur? Sistem kendini nasıl krize sokar? Soruları yanıtlanmalıdır.

2.1. Değer teorisi

Marx'a göre “kapitalist üretim tarzının egemen olduğu toplumların zenginliği ‘muazzam bir meta birikimi’ olarak kendini gösterir. Bunun birimi tekil meta, onun basit biçimidir. Araştırmalarımızın, bu nedenle, metanın incelenmesiyle başlaması gerekir”.⁹

⁹ **Karl Marx**, *Kapital*, Cilt 1, çev. Alaattin Bilgi, Ankara: Sol Yayınları, 2004, s. 47.

Meta, üretim süreci sonucunda insan gereksinmelerini gideren bir nesnedir. Metanın kullanma değeri ve mübadele değeri olarak iki farklı yönü vardır. Bir şeyin yararlılığı onu, kullanım değeri haline getirir. Bu yararlılık metanın fiziksel özellikleriyle sınırlı olduğu için, o, metadan ayrı bir varlığa sahip değildir. Metanın bu özelliği, o metanın yararlı özelliklerinden yararlanmak için gerekli olan emek miktarına bağımlı değildir. Ayrıca metaların kullanım değerleri, metaların mübadele değerinin de maddi özü ve taşıyıcılarıdır.¹⁰

Metalar arasındaki nicel ilişki ise mübadele değerini açıklar. Yani faydalı olan bir meta farklı nitelikteki bir meta ile değiştirildiğinde ortaya mübadele değeri çıkar. Ancak bu iki meta arasındaki nicel ilişkiyi belirleyecek olan değer nedir? Böyle bir nicel ilişkinin olması için mübadele değerini belirleyecek olan üçüncü bir ortak şeye ihtiyaç vardır. Bu ortak şey ise emektir. Değeri belirleyen bu emek; metanın üretilmesi için gerekli olan doğrudan ve dolaylı emekten oluşur.

Dolaylı emek; sabit sermaye yani üretim sürecinde kullanılan üretim araçlarını üretmek için harcanan emeğe eşittir. Doğrudan emek ise herhangi bir metayı üretmek için gerekli emek-zamandır.

Peki değer ölçüsü nasıl belirlenir?

Değerin ölçüsünü belirleyen, metanın üretimi için harcanan emek miktarıdır. Yani metanın üretimi için harcanan emek-zaman miktarı metanın değerini belirleyecektir. Daha genel ifadeyle Marx' a göre: “ Herhangi bir malın değerinin büyüklüğünü toplumsal olarak gerekli emek miktarı ya da onun elde edilmesi için, toplumsal bakımdan gerekli emek zaman belirler. ‘Toplumsal bakımdan gerekli emek-zaman’ da herhangi bir kullanma değerini, toplumsal üretimin normal şartları altında, ortalama beceri ve iş yoğunluğuyla üretmek için gerekli olan emek-zamandır.”¹¹

2.2. Artık-değer teorisi

Kapitalistin iki amacı vardır: Önce değişim değeri olan bir kullanım değeri üretmek ister; yani satılacak bir mal, bir meta üretmek ister. Sonra değeri, üretiminde

¹⁰ a.g.e., s. 48.

¹¹ a.g.e., s. 51.

kullanılan metaların toplam değerlerinden daha fazla olan bir meta üretmek ister; yani ürettiği şeyin değeri, serbest piyasada satın aldığı üretim araçları ve emek gücünden fazla olmalıdır. Amacı yalnız kullanım değeri değil, yalnız değer üretmek değil, artık-değer üretmektir.¹²

Basit meta üretim süreci kapitalistin ilk amacına uyar. Çünkü basit meta üretim sürecinde, bağımsız üretici ürettiği metayı başka bir meta almak için üretir. Bu değişimi sağlayan da tüm diğer metalardan ayrı, değer genel bir ölçüsü olarak var olan bu özel meta paradır.¹³ Bu niteliği ile para emeğin ürünü olan metalara esrarlı bir nitelik vermekte, mübadelenin gerisindeki gerçekleri gizlemektedir.¹⁴ Bu özel meta karşılığı üreticiler ürettiği metayı piyasada satar, karşılığında ihtiyacı olan başka bir meta satın alırlar. Bu dolanım süreci basit şekliyle; meta(a)-para-meta(b)'dır. Bu dolanım süreci şemasında, Ma ile Mb içinde cisimlenmiş emek miktarı birbirine eşittir. Bunlar da, üçüncü bir meta olan paraya indirgendiğinde, mübadele bir eşitlik içinde gerçekleşir.

Ancak kapitalist üretim tarzında kapitalistin amacı bu değildir. Kapitalist, üretimini piyasadaki eşit değerde bir meta almak için yapmaz. Kapitalist, üretime artık-değer elde etmek için girer. Çünkü kapitalistin amacı, devamlı olarak artan miktarda somut servet elde etmektir. Kapitalist bu sürece sermaye ile başlar. Elindeki sermayeyle, emek-gücü ve hammadde (girdi) satın alır ve üretim işlevine başlar. Üretimin amacı, kullanılan girdileri başka bir metaya dönüştürmek ve bunun satışından da bir hasılat elde etmektir.

Üretim süreci sonrası elde edilen bu hasılat, üretim için yatırılan sermayeden fazlaysa kapitalist için üretim yapılmaya değer olur. Artık-değeri oluşturan, aradaki bu farktır.

Öyleyse mübadelede toplumsal bakımdan gerekli emek-zaman el değiştirirken; para kapital olarak dolaşım sürecinde nasıl olur da yaratılan sermayeden fazla olur? Bunun sebebi nedir, başka bir ifadeyle artık-değer üretiminin asıl kaynağı nedir ve nasıl elde edilir?

¹² a.g.e., s. 188.

¹³ **Ben Fine-Gerd Hardach, Dieter Karras, Sosyalist İktisadi Düşüncenin Kısa Tarihi**, çev. Sabri Çaklı, Ankara: İmge Kitabevi, 1993, s. 57.

¹⁴ **Gülten Kazgan, İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000, s. 306.

Artık-değer mübadele alanından elde edilemez. Marx, bunu şöyle ifade eder; “Mübadelede, eşit mübadele değerleri yani toplumsal bakımdan gerekli emek-zaman el değiştirir, mübadele kısırdır.” “... Ortaya çıkan artık-değer aslında üretilen ürünün değeri ile ürünün oluşumunda tüketilen öğelerin değeri, başka bir ifadeyle üretim araçlarının ve emek-gücünün toplam değeri arasındaki farktır.”¹⁵ Sonuncu toplam değer bir kısmını oluşturan üretim araçlarının değeri, ürüne, ancak kendi bağımsız kullanım değerleriyle birlikte değişim değerlerini kaybetmesiyle aktarılır. Onlar, ürüne, üretim araçları olarak yitirdikleri kadar, değeri verirler... O halde bu üretim araçları ürünün değerini emek sürecinde kullanım değerindeki aşınma, yıpranma dolayısıyla kaybettikleri değerden daha fazlasını asla aktarmazlar.”¹⁶

O halde Marx’a göre; “öyle bir meta olmalıdır ki, kullanım değeri, değer kaynağı olmak gibi özel bir niteliğe sahip olsun ve bu nedenle, fiili tüketimi bizzat emeğin maddeleşmiş biçimi ve sonuç olarak değer yaratması olsun. Para sahibi, emek kapasitesi ya da emek-gücü niteliği taşıyan bu metayı piyasada bulur.”¹⁷

Bu meta piyasada hür olarak bulunan işçinin emek-gücünden başka bir şey değildir.

Emek-gücünün değerini belirleyen ise, emeğin kendini yeniden üretmesi için gerekli olan emek-zamandır. Kapitalist de, emek-gücünün sahibi olan işçiye bu emek-zamana eşdeğerde bir ücret verir. Ancak emekçinin emek süreci içerisinde yarattığı değer bu ücret düzeyinin üstündedir. Dolayısıyla emek-gücünün değeri ile bu emek –gücünün emek süreci içerisinde yarattığı değer arasında fark vardır. İşte bu fark emekçinin kapitalist namına çalıştığı fazla zamandır. Marx’a göre bu fazla zaman, emek-gücünün yarattığı artık-değerdir.

Böylece artık-değerin üretim sürecinde yaratıldığı ortaya çıkar. Üretim sürecinde yaratılan artık-değerle birlikte kapitalist ekonomide değer; yani birikimin kaynağı olan meta değeri üç bileşenden oluşur.

Bunlardan ilki, Marx’ın değişmeyen (sabit) sermaye (c) olarak adlandırdığı; sermayenin üretim araçları için harcanan kısmıdır. Değişmeyen sermaye üretim sürecinde nicel bakımdan bir değer değişimine uğramaz yani değeri büyümmez.

¹⁵ **Karl Marx**, *Capital*, I, Penguin Books, 1990, s.317. akt. **Sabri Çaklı**, “Devlet Harcamaları: Birikim ve Meşrulaştırma”, *Ekonomik Yaklaşım*, c.19 özel sayı (2008), s. 93.

¹⁶ **Çaklı**, a.g.m., s. 93.

¹⁷ **Marx**, a.g.e., s. 103.

İkincisi ise, değişir sermaye (v); sermayenin emek-gücü tarafından temsil edilen kısmıdır. Bu kısım üretim sürecinde bir değer değişimine uğrar. Bu, kendi değerinin eş değerini ürettiği gibi bir fazlalığı da; değişen koşullara göre az ya da çok olabilen bir artık-değeri de üretir. Bu yüzden buna değişen sermaye denir.¹⁸ Üçüncüsü ise, üretim sürecinde yaratılan artık-değerdir ve s ile gösterilir.

Dolayısıyla kapitalist ekonomide metanın değerini belirleyen bu üç bileşen; (c+v+s)'ye eşit bir değer yaratır.

(c+v+s) değer formülü Marx'ın iktisat teorisinin analiz bakımından belkemiğini oluşturur. Bu formülden çıkan bazı oranlar vardır. Bu oranların ilki, artık-değer oranıdır. Marx, bu artık-değer oranını (sömürü oranını) vermek için artık-değer miktarı ile kullanılan değişken sermaye miktarını ilişkilendirir: s/v. Bu oran, fazla emeğin gerekli emeğe ya da ödenmemiş emeğin ödenmiş emeğe oranını da gösterir.

s/v = fazla emek (kapitalistin payı)/gerekli emek (işçinin payı) = ödenmemiş emek/ ödenmiş emek

Artık-değer oranının büyüklüğü, doğrudan üç etkene bağlıdır; iş gününün uzunluğu, reel ücrete giren mal miktarları ve emeğin verimliliği. Birincisi, zorunlu emekle artık-emek arasında bölünecek zaman toplamını belirler. İkinci ve üçüncü ise, birlikte bu zamanın ne kadarının zorunlu emek sayılması gerektiğini ortaya çıkarır. Artık değer oranı, çalışma süresi (iş günü) uzatılarak, emeğin verimliliği artırılarak, ya da reel ücret azaltılarak artırılabilir. Bu üç etken bir arada da artırılabilir.¹⁹ İş gününü uzatarak artık-değer oranının artırılmasına Marx, mutlak artık-değer; reel ücretin düşürülmesi ve gerekli emekte azalmaya yol açan üretkenlikteki bir artışla gerçekleşene, nisbi artık-değer üretimi demektedir.

Değer formülünden elde edilecek ikinci oran ise, üretimde kullanılan sermaye içindeki sabit sermayenin değişen sermayeye oranıdır. Marx bu ilgiye “sermayenin organik bileşimi” diyor: $c/c+v$ ya da c/v olarak gösterilir.

¹⁸ a.g.e., s. 209.

¹⁹ Paul Sweezy, *Kapitalizm Nereye Gidiyor: Kapitalist Ekonominin Marksist Eleştirisi*, çev. Aslan Başar Kafaoglu, Basım yeri yok: Ağaoğlu Yayınevi, 1970, s. 139.

Sermayenin organik bileşimini belirleyen etkenler: reel ücret oranı, emeğin verimliliği, mevcut teknik düzey (emeğin verimliliğine sıkı bağlı) ve sermaye birikiminin geçmişteki ölçüsüdür.²⁰

Üçüncü oran ise, kapitalist için önemli olan kâr oranı, başka deyimle artık-değerin toplam sermaye harcamasına oranıdır: $s/c+v$ olarak gösterilir.

2.3. Kapitalist Birikim Süreci

Marx'ın kapitalist birikim süreci şöyle özetlenebilir.*

Hareketin ilk şartı, tekrar üretimdir. Bu şart, her tür toplum için geçerlidir. Toplumsal üretim, tekrar-üretimi de kapsamalıdır; üretimi belirleyen şartlar, tekrar üretimi de belirler. Buna göre kapitalist üretim, aynı zamanda kapitalist tekrar üretimi de gerektirir. Artık-değer elde etmek için kullanılan sermaye, öyleyse, tekrar aynı amaçla kullanılmaktadır. Eğer bütün artık-değer kapitalistin tüketimine gidiyorsa, safi birikim yoksa “basit tekrar-üretim süreci” söz konusudur. Eğer gitmeyip bunun bir kısmı birikime gidiyorsa “genişletilmiş tekrar-üretim süreci” vardır.

Birikim, öyleyse, artık-değerin sermayeye dönüşümüdür. Fakat bunun gerçekleşmesi ilave işgücünü ve üretim araçlarını gerektirir. Çünkü artık-değer, sermaye olarak kullanılabilecek para tutarı biçiminde gerçekleşir. Gerek işgücü gerek üretim araçları, bir önceki üretim sürecinin ürünüdür. Şöyle ki, kapitalistin ele geçirdiği artık-değerin bir kısmı (geçimlik vasıtalar dahil) yeni üretim araçlarının üretilmesi için kullanılmıştır. Ücretler ise işçi sınıfını toplumsal bakımdan yeniden üretecek düzeydedir. Böylece yeni bir tekrar üretim süreci ortaya çıkabilir.

Öyleyse birikimi belirleyen değişkenler nelerdir?

Marx şöyle yazıyor; “artık-değerin kapital olarak kullanımı veya artı-değerin kapitale dönüşümü, işte kapital birikimi denen budur... Kapitalist ne kadar

²⁰ a.g.e., s. 141.

*Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. **Kazgan**, a.g.e., s.319-21.

fazla birikim yapmışsa o kadar daha fazla birikim yapabilir.”²¹ Dolayısıyla, toplam artık-değer belirleyen bütün şartlar, birikimin çapını belirleyecektir. Toplam artık-değer ise artık-değer oranı ve kullanılan emekçi sayısı ile belirlenir. Bu oran, emekçiye uzun süre çalıştırmak, ücret haddini düşürmekle arttırılabileceği gibi, emek verimini yükseltmekle de arttırılabilir. Çünkü reel ücretler hiçbir zaman emeğin verimiyle aynı oranda yükselmez. Dolayısıyla emek verimi arttıkça artık-değer büyür, birikim artar. Böylece kapitalist ekonomide birikim imkanlarıyla beraber artık-değer de artan biçimde çoğalır.”²²

Birikimin çapını belirleyen ikinci değişken ise, artık-değerin kapitalistin tüketimi ve birikimi arasında bölünüşüdür. Bu bölünüş kapitalistin kendisi tarafından belirlenir. Ancak bölünüşte rol oynayan etken kâr haddi değildir. Marx, yatırım dürtülerinin kâr haddinden bağımsız olduğunu varsayar. Ona göre, yatırım arzusu ve gereği, kapitalistin psikolojisi ve toplumun yapısıyla ilgilidir.

Kapitalist lüks tüketim ve gömülemekten (iddihar) kaçınır, çünkü amacı artık-değerin mümkün olduğu kadar büyük kısmını kapitale dönüştürmek, üretime giren kapital miktarını arttırmaktır. Zamanla artık-değer büyüdüğü için, kapital birikimi de süratlenir. Birikimin süratlenmesi, “genel kapitalist birikim kanunlarına” göre bazı sonuçlara yol açar.

2.3.1. Birikimin Sonuçları

Birikimin bir sonucu, kapitalist rekabet kanununun işleyişi dolayısıyla sermayenin organik bileşiminin yükselmesi ve bunun bütün üretim dallarına yayılmasıdır. Diğer şartlar veri iken (artık-değer oranı) kâr haddi sermayenin organik bileşimiyle ters orantılı olduğundan birikim, ortalama kâr haddinde düşüşe yol açar. Aynı zamanda birikim toplam artı-değeri veya toplam kârı da arttırır. Kapitalizmin çelişkilerinden biri buradadır.

Birikimin bir diğer sonucu, yukardaki olaydan doğar; buda, kapitalin, gittikçe daha az elde temerküz etmesidir. Kapital birikimi süratlendikçe, kâr

²¹ Akt. **Kazgan**, a.g.e., s. 320.

²² gös. yer.

haddindeki azalış, kapitalistler arasındaki rekabeti şiddetlendirir. Kapitalistlerin bu azalışa tepkisi, sermayenin organik bileşimini yükseltmekse, bir tepkisi de, kapitalin temerküzünün artmasıdır. Kâr haddi azalırken kapital yoğunluğunun artması ve küçük kapitalistlerin tasfiyesi, kapital temerküzü olayını şiddetlendirir.

Küçük kapitalistlerin tasfiyesi, onları emekçi durumuna getirir. Diğer yandan merkezileşme; sermaye birikimini ve sermayenin organik bileşiminin yükselişini hızlandırdığı için kâr haddini daha süratle düşürmek eğilimindedir.

Marx, kâr haddindeki azalışı önleyecek etkenleri incelemiştir. Bunlar artık-değer oranının artması, dış ticaret, nispi nüfus fazlası, sabit kapitale giren malzemenin ucuzlaması, kapitalist firmanın daha girift bir mali yapıya kavuşması gibi öğelerdir.

2.4. Kapitalizmin Kriz Sorunu

Kapitalizmin işleyiş mantığına uygun olarak kapitalist, yeniden üretime daha fazla sermaye biriktirmek için girişir. Bu da daha fazla artık-değer elde etmesini sağlar. Ancak kapitalist, üretimin toplumsal niteliğini düşünmez, toplumsal ihtiyaçlar ve istekleri göz ardı eder. Bu kapitalizmin temel çelişkisini, yani “üretim yeteneği ile tüketme yeteneksizliği arasındaki çelişkiyi”²³ ortaya çıkarır.

Kapitalistin sermayesini sürekli genişletme arzusu ve üretimi piyasayı düşünmeden (realizasyon sorununu düşünmeden) yapması, sermayenin aşırı birikimine yol açar. Bu aşırı birikim kendi ifadesini; kâr oranının düşme eğiliminde bulur. Bu nedenle, kâr oranı düşüşünün krize neden olacağı ve dolayısıyla birikimin gereksinimlerin doyurulduğu noktada değil, fakat kârın üretimi ve gerçekleştirilmesince belirlenen bir noktada duracağı söylenebilir.²⁴

Bu tez kapitalizmin kriz yüklü gelişiminin izleyebileceği iki farklı biçimi ifade eder. Birinci biçimde krizin doğrudan kaynağı, birikimde doğrudan zorluklara yol açan artık-değer oranındaki bir düşüştür. İkinci biçimde ise kriz, piyasa sorunlarından yani realizasyon sorunlarından kaynaklanır.

²³ Rosa Luxemburg, *Sermaye Birikimi*, çev. Tayfun Ertan, İstanbul: Belge Yayınları, 2004, s. 264.

²⁴ Karl Marx, *Kapital*, cilt 3, akt. Fine, Hardach, Karras, s. 77.

İlk durumda, birikim sırasında emek pazarı boşaltılabilir ve dolayısıyla yedek sanayi ordusu kaybolur. Bu, ücretler düzeyinde bir artışa yol açar. Artık-değer oranı da bununla orantılı bir düşüşe gider. Ücretlerdeki artışın bir sonucu olarak kâr oranındaki bir düşüş er ya da geç birikimi sınırlar, yatırımlar azalır ve bu da krize yol açar. Çünkü bu, değişken sermayede bir azalmaya, ücretlerde ve efektif talepte bir düşüşe neden olur. Birikim oranında yeniden bir artışın koşulları bu durumda krizin kendisi tarafından yeniden yaratılır.

İkinci durum, birikim esnasında meta pazarlarında mal bolluğunun olmasıdır. Bunun sonucu satışlar ve artık-değer realizasyonu duraklar; fiyat rekabeti metaların satılabilmelerinin tek yolu olur. Bununla birlikte, fiyatlardaki düşüş, kâr oranında bir düşüşü içerdiği için, birikim bir kez daha olumsuz biçimde etkilenir, süreç krizin ilk biçimindeki gibi sürer.

“Hangi somut biçimi alırsa alsın kriz; sürekli, kapitalizmin içsel çelişkilerini ortaya çıkarır.”²⁵ “Kapitalist sistemin iç çelişkileri aynı zamanda şiddetli devresel dalgalanmalara yol açar, ekonomi geliştikçe bunlar daha da şiddetlenir.”²⁶

Dolayısıyla Marksist teoride, kapitalist ekonomide serveti arttıran bu güçler sistemin yıkılışını, çöküşünü hızlandırmaktadır. Ancak Marksist kurama göre, bu çöküş, kapitalizmin temel özelliği olan emek-sermaye arasındaki çelişkiye bağlı ortaya çıkan sınıfsal mücadele neden olacaktır. Kapitalist sömürüye son verecek olan da, kapitalizmin tarihsel ilerici rolü gereği bilinçlenen işçi sınıfıdır.

²⁵ **Fine, Hardach, Karras**, a.g.e., s.77.

²⁶ **Kazgan**, a.g.e., s. 327.

III. Bölüm

Rekabetçi Kapitalizmden Tekelci Kapitalizme Geçiş

Kapitalizmin tarih sahnesine çıkışı kendisinden önceki üretim biçimlerinin terk edilmesini gerektirmiştir. Sanayi devrimiyle kapitalizmin yolunun açıldığı, dolayısıyla kapitalist gelişim sürecini, diğer kapitalist ülkelere göre erken yaşayan İngiltere İmparatorluğu, 1875'lere kadar güçlü kapitalist-emperyalist durumunu koruyabilmiştir. Bu dönemin en önemli özelliği, sanayileşen ülkelerin dünyanın diğer kesimleriyle kurduğu ilişkilerin değişen, gelişen üretim teknolojisiyle, sürekli değişime uğramasıdır.

Magdoff'a göre, bu dönemdeki emperyalizmin özü, "fethedilen topluma, fatihin üretim biçiminin zorla kabul ettirilmesi idi. Bu iki yolla gerçekleştirilmişti"²⁷:

- 1) Zorla ya da tehdit yoluyla bu toplumların sömürgeci ülkenin hammadde, ticaret ve yatırım ihtiyaçlarını karşılayacak biçime dönüştürülmesi ve böylece metropol merkezlere en yararlı olacak işbölümü yapısı ile bu yapıyı yeniden üretecek mekanizmaların kurulmasıyla;
- 2) Emperyalist merkezlerin insan ve sermaye göçü ile kapitalist sistemin aşılması için yerli halkı katlederek veya sürerek gerekli yerin açılmasıyla.

Kapitalizmin birikim ve yayılma güdüsünün, açıkça emperyalizm yoluyla gerçekleştirildiğine tanık oluyoruz.

19. yüzyılın son çeyreği ise, sömürgeci paylaşım mücadelesinin yoğun olarak arttığı bir dönem olmuştur. "Hobson, emperyalizm üzerine yazdığı yapıtta, 1884-1900 yılları arasındaki döneme belli başlı Avrupa devletlerinin büyük 'genişleme' kazandığı bir dönem gözüyle bakar. Yaptığı hesaplara göre, bu dönemde, İngiltere 57 milyon nüfuslu, 3 milyon 700 bin mil kare; Fransa 36 milyon

²⁷ Harry Magdoff, "Emperyalizm: Tarihsel Bakış", Aksoy, a.g.e., içinde, s.71.

500 bin nüfuslu, 3 milyon 600 bin mil kare; Belçika 30 milyon nüfuslu, 900 bin mil kare; Portekiz 9 milyon nüfuslu, 800 bin mil kare toprak kazanmıştır.”²⁸

Lenin, 1876-1914 tarihleri arasındaki sömürgeleştirmeyi şöyle açıklar; “1876’dan sonra sömürge edinme olayı, dev ölçüler içinde yayılıyor: 40 milyon kilometre kareden 65 milyon kilometre kareye, yani bir buçuk katına yükseliyor. Aradaki artış 25 milyon kilometre kare olup, anayurtların (metropole) yüzölçümü toplamının (16,5 milyon) bir buçuk katıdır. Üç büyük gücün* 1876’da hiç sömürgesi yoktu; bir dördüncüsünün, Fransa’nın ise sömürgesi yok denecek kadar azdı. 1914’te bu dört devlet, 14,1 milyon kilometre karelik sömürgeye sahiptir; bu sömürgelerin yüzölçümü, Avrupa’nın yüzölçümünden bir buçuk kez daha büyük olup, 100 milyon nüfusu barındırıyordu. Sömürgelerin genişlemesinde büyük bir eşitsizlik görülüyordu.”²⁹

“Dünyanın Avrupalıların denetimindeki kısmı ise, 1878’de yüzde 67 iken, 1914’de yüzde 84,4’e çıkmıştı.”³⁰

Bu veriler ışığında sömürgeci paylaşım mücadelesinin hızla arttığı bu dönemde, gelişmiş kapitalist ülkeler arasında bir eşitsiz gelişimin varlığı açıkça ortaya çıkmaktadır (kapitalizmin eşitsiz gelişimi ve hiyerarşik olma zorunluluğu). Ve bu durum, dünyanın paylaşılmasının hızlı sömürgeleştirme süreciyle tamamlandığını gösterir.

20. yüzyılın ilk yıllarında ise dünyanın, kapitalist-emperyalist çıkarlar doğrultusunda, güçlü kapitalist ülkeler tarafından yeniden paylaşılmasının söz konusu olduğu gerçeği, 1914 Birinci Dünya Savaşı’yla karşımıza çıkar. Bu dönemde emperyalist savaş politikası şeklinde işleyen emperyalizm, İngiltere İmparatorluğu’nun dünya üzerindeki denetiminin sarsılmasıyla sonuçlanmıştır. ABD yeni emperyalist güç olarak dünya sahnesine çıkmıştır.

²⁸ **Vladimir İliç Ulyanov Lenin**, *Emperyalizm; Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, çev. Cemal Süreya, Ankara: Sol Yayınları, 1992, s.84.

* Bu üç büyük devlet, Almanya, Birleşik Devletler ve Japonya’dır.

²⁹ **Lenin**, a.g.e., s.86.

³⁰ **Grover Clark**, “*The Balance Sheets of Imperialism*”, Newyork: Columbia University Press, 1986, akt. Magdoff, a.g.e., s. 71.

Peki 1914’de Birinci Dünya Savaşı’nın nedenlerinden birini oluşturan, daha önce paylaşılan dünyanın, yeniden paylaşılması sorununa temel oluşturan asıl nedenler nelerdi? Kapitalizm nasıl bir evrim geçirmekteydi?

Aslında yeniden paylaşım mücadelesi, emperyalist ülkeler arasında eşitsiz gelişime bağlı olarak biriken çelişkilerin ürünüydü. Sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi eğilimlerine bağlı olarak, bu ülkelerde üretim ölçeğinin giderek büyümesi ve para hareketlerinin hızlanması (sermaye ihracı) emperyalist ülkeleri dış piyasalara ya da ülke dışına itmiş, dolayısıyla yeniden bir paylaşım söz konusu olmuştur.

Tekellerin hâkim olduğu ve karteller, tröstler oluşturularak tekелci kârların korunduğu; sermaye ihracının büyük oranda arttığı ve mali sermaye egemenliğine dayalı bir üst yapının olduğu bu dönemde, kapitalizmin niteliği değişmiş ve tekелci kapitalizm, serbest rekabetçi kapitalizmin yerine geçmiştir. Artık dünya ekonomisinin durumunu tekелci kapitalizmle açıklamak gerekmiştir.

Magdoff tekелci döneme dair ele alınması gereken olguları şöyle özetler³¹:

- 1) Tekелci sermayenin olgunlaşmasının temelinde yatan ‘ikinci sanayi devrimi’ : çelik, elektrik, petrol, sentetik kimya ve içten yanmalı motor.
- 2) Kapitalist devrim yasaları, sermayenin temerküz ve merkezileşmesini hızlandırırken, yeni teknoloji de mali sermayenin temerküzünü zorunlu kılıyor ve giderek bu temerküzü yeni boyutlara çıkartıyordu.
- 3) Bu değişikliklerin getirdiği siyasal değişiklikler iktidarın manifaktür sermayesinden mali sermaye ve yeni sanayilere kayması oldu.
- 4) Hammadde üretimi üzerindeki tekелci denetim, hem devletler arasında bir rekabet silahı olarak, hem de yeni sanayilere yatırılmış sermaye için bir teminat olarak artan bir önem kazanıyordu.
- 5) Buharlı gemicilik teknolojisi ve dünya ölçeğinde haberleşme ile birlikte, emperyalist denetimin hemen hemen bütün dünyaya yayılması,

³¹ Magdoff, a.g.e., s.72.

sınai ve mali merkezler açısından en yararlı olan uluslar arası işbölümü biçimini üreten dünya ölçeğinde bir ticaret ve maliye şebekesinin kurulmasını tamamladı.

6) Zırhlı buharlı savaş gemilerinin mükemmelleştirilmesiyle İngiltere denizlerdeki üstünlüğünü kaybetti. İngiltere'nin de yeni baştan modern filo kurması gerektiğinden, yeterli sanayi sermayesine sahip ülkeler İngiltere'nin egemenliğini tehdit edebilecek birer rakip güç haline geldiler.

Buraya kadar yapılan açıklamalar, içinde kapitalizmin temel özelliklerini barındıran tekelci kapitalizm eğiliminin, kapitalizmin gelişim sürecinde, kapitalizm için zorunlu bir aşama olduğu sonucuna götürüyor bizi. Bu saptamaların teorik temellerini -yani tekelci kapitalizmi, kapitalizmin temel özelliklerini gelişimiyle açıklayan- bulacağımız Klasik Marksist görüş (N.Bukharin, R.Hilferding, İ.U.Lenin ve R.Luxemburg), emperyalizmin böylece, kapitalizm için zorunlu bir aşama ve kaçınılmaz olduğunu vurgular.

Bu kaçınılmazlık kapitalizmin, “eşitsiz ve bileşik gelişimi”^{*} zorunlu olarak içinde barındıran bir hiyerarşik yapıya sahip olmasından gelir. Bu temel eğilimin şiddeti arttıkça da, kapitalizmin dışa yayılma zorunluluğu artar. Dolayısıyla bu durumda, kapitalizmin emperyalizmi içeren politikalarının, kapitalizm çökertilmediği sürece var olacağını söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak bu da anti-emperyalist ve anti-kapitalist mücadeleyi sürekli göz önünde tutmayı gerektirir.

Sınıfsal bakış açısını bu açıdan hep göz önünde bulunduran ve kapitalizmin 20. yüzyıl nesnelliğinden hareketle, Marksist siyasal iktisadı, değişen iktisadi ve siyasi ilişkilere göre yeniden yorumlayan Klasik Marksist görüş, kapitalizmin bu yeni, yani tekelci evresini emperyalizm olarak kuramsallaştırır. Sorun, “sermayenin

* Eşitsiz gelişim : “kapitalizm dünya ekonomisinin bazı alanlarını geliştirirken birçok kesimin gelişmesini de frenler ve geciktirici bir rol oynar”. (Lev Troçki, Leninden Sonra K. Enternasyonal, akt. Jacques Valier, Emperyalizm Üzerine, çev. Şadi Özansu, İstanbul: Köz Yayınları, 1977, a.g.e. s.9-10.) Eşitsiz gelişime neden olan en önemli sebep, kapitalizmin hiyerarşik doğasıdır.

Bileşik gelişim eğilimini troçki şöyle açıklar: “Unutmayalım ki tarihsel gecikme göreceli bir kavramdır. Hem ileri hem geri ülkeler olduğuna göre, bunların aralarında karşılıklı bir etkileşim vardır; ileri ülkelerin gecikmiş ülkeler üzerine bir baskısı olduğu gibi, geri ülkelerin de ileri ülkeleri yakalayabilmek için onlardan teknoloji vs... almak zorunluluğu vardır. Böylece bileşik bir gelişim tipi ortaya çıkar, şöyle ki; en geri biçimler en ileri teknikle kaynaşabilirler...” (L.ev Troçki, Rus Devrimi Tarihi, akt. Valier, a.g.e., s. 10.)

bir yandan metropollerde süren birikimi, yoğunlaşması ve merkezileşmesi ve öte yandan sermayenin emperyalist genişlemesi arasındaki ilişki”³² olarak tarif edilir.

Peki, sınıfsal mücadelenin değişen kapitalizmin koşullarına göre yeniden şekillendiği bu dönemde, bilim ve devrimi birleştiren Marksist teorinin kapitalizmin çökertileceği iddiası hala geçerli midir?

Klasik Marksist görüşün teorik temellerinin Marksizme, özellikle de Marksizmin kapitalist büyüme sürecindeki eğilimlere dayandığını söylemek, bu sorunun yanıtını vermeyi kolaylaştırır. Dolayısıyla, Marksizmin kapitalist sermaye birikiminin yeniden üretim koşulları sonucu ortaya çıkan kapitalizmin biriken çelişkileri sonucu kapitalizmin çökertileceği iddiası, emperyalist dönemde, emperyalist politikaların kapitalizmin biriken çelişkilerini derinleştirerek, çökertileceği iddiasına bırakır.

Sermayenin merkezileşmesinin ve yoğunlaşmasının tekелci kapitalizm koşullarında temel önem taşıdığı bir gerçektir. Klasik Marksist teorisyenlerin (Luxemburg hariç) bu eğilimleri analizlerinin merkezine koymaları bu yüzdendir. Klasik Marksist görüş, yeniden birikim koşulları yoluyla serbest rekabetçi kapitalizmin yerine, tekелci kapitalizmin geçtiğini kabul eder. Bu eğilimleri açıklamak çalışmamız açısından gereklidir.

3.1 Sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi

Marx’a göre “her bireysel sermaye şu ya da bu ölçüde üretim araçlarının yoğunlaşmasıdır. Sermaye olarak iş gören servetin kitlesindeki artışla birlikte yükselen birikim, bu servetin bireysel kapitalistlerin elinde yoğunlaşmasını artırır ve böylece boyutları genişlemiş bir üretim meydana gelir. Birikimle birlikte ortaya çıkan bu yoğunlaşma sermayenin yoğunlaşmasıdır. Doğrudan birikimden ileri gelen bu tür yoğunlaşmanın iki özelliği vardır; birincisi, toplumsal üretim araçlarının

³² Fine, Hardach, Karras, a.g.e., s.93.

gittikçe artan ölçüde bireysel kapitalistlerin ellerinde toplanmasının, diğer şartlar sabitken toplumsal servetin artış derecesiyle sınırlı olmasıdır.”³³

İkincisi, toplumsal servetin her biri aynı üretim alanına yerleşmiş kısmının, rekabet halinde bulunan kapitalistler arasında bölünmesidir. Böylece birikim ve onunla birlikte ortaya çıkan yoğunlaşma birçok noktaya dağılmakla kalmaz, her işleyen sermayedeki artış eski sermayenin bölünmesiyle oluşan yeni sermayeler tarafından güdükleştirilir. Böylece birikim bir yandan üretim araçlarının artan yoğunlaşması ve emek üzerindeki egemenliğin artması olarak görünürken, öte yandan da, birçok bireysel sermayenin birbirini itmesi ve ayrılması olarak ortaya çıkar.

“Toplam toplumsal sermayenin böyle birçok bireysel sermayeye bölünmesi, bunların birbirlerini çekmesi gibi tepkiyle de karşılaşır. Bu süreç üretim araçlarının basit yoğunlaşması, bağımsızlıklarına son verilmesi, kapitalistin kapitalist tarafından mülksüzleştirilmesi, birçok küçük sermayenin birkaç büyük sermayeye dönüştürülmesidir.”³⁴

Yoğunlaşma ile karıştırılmaması gereken merkezileşme ise, zaten var olan sermayelerin bir araya gelmeleri demektir. Dolayısıyla merkezileşme, yoğunlaşmadan farklıdır ve Marx bu farklılığı şöyle açıklar: “Bu sürecin diğerinden farkı, halen faaliyette olan sermayenin dağılımında yalnızca yeni bir değişikliği öngörmesi nedeniyle, faaliyet alanının, toplumsal servetin mutlak büyüklüğü ya da birikimin mutlak sınırları ile sınırlı olmamasıdır. Başka yerlerde birçok kapitalistin elinden çıkan sermayeler, burada tek bir kapitalistin elinde büyük miktarda toplanır. Bu, birikim ve yoğunlaşmadan farklı olarak, gerçek anlamda sermayenin merkezileşmesidir.”³⁵

Marx’a göre rekabet ve kredi sistemi sermayenin merkezileşmesi için iki önemli araçtır. Kapitalist üretim ve birikimin gelişmesi ölçüsünde merkezileşmenin en güçlü iki mekanizması da gelişir: rekabet ve kredi. Ancak merkezileşme hareketinin gelişmesi hiçbir zaman toplumsal sermayenin büyüklüğündeki pozitif

³³ Ayrıntı için bk. **Marx**, a.g.e., s.596-599.

³⁴ **Marx**, a.g.e., s. 597.

³⁵ a.g.e., s. 598.

artıya bağlı değildir. Bu durum merkezileşme ile yoğunlaşma arasındaki temel farktır.

Rekabet savaşı, meta fiyatlarının düşürülmesi ile verilir. Meta fiyatlarının düşürülebilmesi diğer değişkenleri sabit varsayarsak, emeğin üretkenliğine ve bu da üretim hacmine bağlıdır. Bu nedenle büyük sermaye daha küçüğünü yener. Kimi küçük sermayeler yok olurken, bir kısmı da büyük kapitalistlerin eline geçer.

Merkezileşme için önemli olan kredi sistemi ise farklı bir şekilde işler. “Marx’ın kullandığı anlamda kredi sistemi denilince, sadece bankalar değil, yatırım kurumları, tahvil borsaları ve diğer büyük bölümleriyle mali kurumlar toplamı anlaşılmalıdır.”³⁶

“Kredi sistemi, ilk aşamalarında, birikimin mütevazı bir yardımcısı olarak işin içine girer. Büyük ya da küçük miktarlar halinde toplum yüzeyine dağılmış bulunan para kaynakları, görünmez ipliklerle, bireysel sermayeleri ya da şirket halinde birleşmiş kapitalistleri çeker. Fakat kısa sürede rekabet savaşında yeni ve müthiş bir silah halini alır. Ve sonunda da kendisini sermayelerin merkezileşmesi için dev bir toplumsal mekanizmaya dönüştürür.”³⁷

Merkezileşme ve bir ölçüde de yoğunlaşmanın, üç önemli etkisi vardır. İlk etki, emek sürecinin kapitalizmin sınırları içinde toplumsallaşması ve rasyonelleşmesini sağlamaya yöneliktir. Bu konuda Marx şöyle der: “Üretimin soyutlaşmış şeklinin gelişerek biçim değiştirmesi, alışılan yollardan üretim sürecini kombine ve bilimsel olarak yönetilen ilerici bir şekle dönüştürmüştür.”³⁸ İkinci etki, teknik değişme ve sermayenin organik bileşiminin bir sonucu olarak merkezileşmenin, daha ileri bir teknik değişmeyi çabuklaştırmasıdır. Böylece birikimin etkilerini süratlendiren ve yoğunlaştıran merkezileşme, aynı zamanda sermayenin teknik bileşimindeki devrimleri de yayar. Bu ise, sermayenin sabit bölümünü değişken bölümünün aleyhine olarak arttırır. Böylece emek için olan görece talebi azaltır. Üçüncü etki ise, Marx’ın bu konuyu incelerken değinmediği bir

³⁶ Paul Sweezy - Paul Baran, Harry Magdoff, *Çağdaş Kapitalizmin Bunalımı*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1975, a.g.e., s.30.

³⁷ Marx, a.g.e., s. 597.

³⁸ Karl Marx, Capital, I, s.688 akt. Sweezy, Baran, Magdoff, a.g.e., s. 31.

konudur. Bu etki, çok sayıda üretici arasındaki rekabetin yerine monopol ya da yarı monopol şeklindeki az sayıda üretici tarafından piyasanın kontrol edilmesidir.³⁹

3.2. Klasik Marksist görüşler ve emperyalizmin kaçınılmaz doğası

Tekelci kapitalizm döneminin temel özelliklerini ayrıntılı bir şekilde analiz eden Lenin'in emperyalizm teorisi özelinde, Klasik Marksist görüşü ele almak araştırmamız açısından önemlidir. Çünkü, Lenin'in çalışması, hem kapitalizmin temel özelliklerini ve hareket yasalarının işleyiş doğasını ortaya çıkarıyor, hem de tekellerle gelişen kapitalizmin emperyalist genişlemesi arasındaki diyalektik bağı kuruyor. Bunu destekleyen görüşler de mevcuttur. Örneğin Valier'e göre de, "Lenin emperyalizmi, kapitalist üretim tarzının içsel gelişimi ve bu gelişimin meydana getirdiği çelişkiler düzeyinde tahlil etmektedir."⁴⁰

Lenin, kapitalizmin en son aşaması olarak nitelendirdiği emperyalizmi kısaca, "kapitalizmin tekelci aşaması" olarak ifade eder, ancak emperyalizmin beş temel özelliğini verdiği bir tanımla da tamamlar. Böylece Lenin'e göre "emperyalizm, tekellerin ve mali sermayenin egemenliğinin ortaya çıktığı; sermaye ihracının birinci planda önem kazandığı; dünyanın uluslararası tröstler arasında paylaşılmasının başlamış olduğu ve dünyadaki bütün toprakların en büyük kapitalist ülkeler arasında bölüşülmesinin tamamlanmış bulunduğu bir gelişme aşamasına ulaşmış kapitalizmdir."⁴¹

Lenin'e göre ; "...Serbest rekabet toprağında -ve tamamıyla serbest rekabetten- doğan tekel, kapitalist rejimin daha yüksek bir toplumsal ve ekonomik düzene geçişini ifade etmektedir."⁴² Ve Lenin, dönemin ayırıcı özelliği olan tekellerin başlıca dört tipine değinilmesi gerektiğini ifade eder ve şöyle açıklar:⁴³

Bunlardan ilki, sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi sonucu gelişen ve daha yüksek bir gelişim aşamasına ulaşmış üretimin yoğunlaşmasından doğan tekellerdir. Bunlar, tekelci kapitalist gruplar, karteller, sendikalar ve tröstlerdir.

³⁹ Swezzy, Baran, Magdoff , a.g.e., s. 31.

⁴⁰ Jacques Valier, *Emperyalizm Üzerine*, çev. Şadi Ozansu, İstanbul: Köz Yayınları, 1977, s. 187.

⁴¹ Lenin, a.g.e., s. 96.

⁴² a.g.e., s.130.

⁴³ a.g.e., s.130-1.

İkinci olarak, tekeller, özellikle kapitalizmin en fazla kartelleşmiş ana-sanayi kollarında –kömür ve demir sanayiinde-, başlıca hammadde kaynaklarına el konmasını gerektirmiştir. Başlıca hammadde kaynaklarının böyle tekel altına alınması ise, büyük sermayenin gücünü geniş ölçüde artırmış ve kartelleşmiş sanayi ile kartelleşmemiş sanayi arasındaki uzlaşmaz karşıtlığı keskinleştirmiştir.

Üçüncü olarak, tekeller bankalardan çıkmıştır. Eskiden mütevazı birer aracı olan bankalar, bugün mali-sermaye⁴⁴ tekeli ellerinde tutmaktadırlar.

Dördüncü olarak, tekeller, sömürgecilik siyasetinden doğmuştur. Mali sermaye, sömürge siyasetinin bir sürü ‘eski’ dürtüsüne, hammadde kaynakları sermaye ihracı için, ‘nüfuz bölgeleri’ için, yani kârlı işlemler, ayrıcalıklar, tekelci kârlar vb. bölgeleri için, en sonu, genellikle, ekonomik önem taşıyan topraklar için savaşımı da eklemiştir.

Lenin, sermaye ihracı olgusunun tekelci kapitalizm döneminin ayırt edici niteliği olduğundan ve 20. yüzyılda önemli derecede artarak meta ihracını da harekete geçiren bir araç haline geldiğinden bahseder.

Lenin’e göre, emperyalizmin ekonomik temeli olan ve kapitalizmden doğan tekel; “...kapitalizmin, meta üretiminin, rekabetin genel koşulları içinde, bu genel koşullarla sürekli ve çözülmez bir çelişki halindedir. Bununla birlikte, bütün tekeller gibi, kapitalist tekel de şaşmaz bir biçimde bir durgunluk ve çürüme eğilimine yol açar. Tekel fiyatlarının, geçici olarak bile sabit tutulması, bir noktaya kadar, ilerlemedeki itici öğeleri yok eder, bunun sonucu olarak da bütün ilerlemeleri frenler.

⁴⁴ Lenin’in mali sermaye kavramı büyük ölçüde Hilferding’in mali sermaye tanımına dayanır. “Sanayi sermayesinin daima büyüyen bir parçası, onu kullanmakta olan sanayicilere ait değildir. Sanayiciler, bundan yararlanma olanağını, yalnızca, kendilerine göre sermaye sahipliğini elde eden bankalar kanalıyla elde etmektedirler. Öte yandan, bankalar da, git gide artan bir sermaye kısmını, sanayide tutmak zorundadır. Böylece bankalar, gittikçe artan ölçüde, birer sanayi kapitalisti haline geliyor. Gerçekte, sanayi sermayesi haline dönüşen bu banka sermayesine- yani para sermayeye- ‘mali sermaye’, (finance capital) diyorum. Kısacası, ‘mali sermaye’, bankaların çekip çevirdiği, sanayicilerin kullandığı bir sermaye oluyor.” (Hilferding, *Finans Kapital*, s.301., akt. Lenin, a.g.e., s.51.) Ancak “Lenin üretimin tekele doğru yoğunlaşmasının, Hilferding’den farklı olarak merkezileşmeden ve bankaların baskın gücünden bağımsız bir gelişme olduğunu vurgular”(Fine, Hardach, Carras, s.111.) ve bunu şöyle ifade eder: “üretimin yoğunlaşması, bundan çıkan tekeller, bankaların sanayi ile kaynaşması ya da birlik olması, bu finans sermayenin tarihidir; bu o kavramın gerçek anlamıdır” (Lenin, a.g.e., s. 112.)

Ayrıca, teknik ilerlemeyi yapay olarak frenleme yolunda ekonomik bir takım olanaklar da doğurur.”⁴⁵

Emperyalizmin sermaye ihracı olgusu da, “rantiye tabakasının, üretimden kopuşunu daha da arttırır ve denizaşırı bazı ülkelerin ve sömürgelerin emeğinin sömürüsüyle yaşayan ülkenin topuna asalaklık damgası vurur.”⁴⁶

Sonuç olarak Lenin’e göre emperyalizm, kapitalizmin doğası gereği kaçınılmazdır. Öyle ki, emperyalizmin kendine özgü siyasal özellikleri; “mali oligarşinin baskısı ve serbest rekabetin ortadan kaldırılması yüzünden her alanda gericilik ve artan ulusal baskı”⁴⁷ lar yaratır.

“Emperyalizm, kapitalizmin çöküşünü süratlendirecek iç çelişkiler yaratmaktadır. Dünya, sömüren ve sömürülen ülkeler olarak, ikiye ayrılmıştır; gerikalmış ülkelerin ezilen kitleleri olarak, yeni bir proleter sınıfı doğmaktadır. Kapitalist sömürmeye konu olan her ülke, sınai gelişme seviyesinden bağımsız olarak, bir ihtilal kaynağıdır. Fakat, bunun, hemen bir proleter ihtilal ile sonuçlanması gerekmez; daha sonraki bir aşamada da gerçekleşebilir.”⁴⁸

Haklı olarak, Lenin gibi, emperyalizm eğilimini kapitalizmin biriken çelişkilerinde aramak gerekir. Çünkü, emperyalizm, kapitalist gelişmenin bir nedeni olarak ve kapitalizmin temel özelliklerinin bir sonucu olarak uluslararası düzeyde gelişmiş bir kapitalizmdir. Dolayısıyla, kapitalizmden kopartılarak ele alınamaz. Kapitalizmi temel almayan bir emperyalizm tahlili dolayısıyla kısır kalacak, kapitalist üretici güçlerin arkasındaki üretim ilişkileri ve bunların süreç içerisindeki değişen ilişkilerini anlamayı güçleştirecektir.

Ancak, kapitalizmin gelişimine bağlı olarak ortaya çıkan emperyalizmin, kapitalizm için kaçınılmaz bir kapitalist aşama olduğunu söyleyen Lenin’in⁴⁹ karşısında; kapitalizm için emperyalizmin kaçınılmazlığı fikrine karşı çıkan Hobson, Kaustky ve Schumpeter vardır. Bunlara ileride değineceğiz.

⁴⁵ **Lenin**, a.g.e., s.106-7. Benzer görüşler için bkz. Paul Baran, *Büyümenin Ekonomi Politikası*, çev. Ergin Günce, İstanbul: May Yayınları, 1974, s.189-90.

⁴⁶ gös. yer

⁴⁷ A.g.e., s. 118.

⁴⁸ **Kazgan**, s. 342.

⁴⁹ Bukharin’e göre de emperyalizm, kapitalizmin gelişimine bağlı olarak sermaye ihracı olgusu ile tekeli kapitalizmi birlikte ele alan süreçtir. Emperyalist siyaseti ise şöyle açıklar: “emperyalist siyaset burjuvazi yönünden istençli hareket değil; fakat, kapitalist gelişmenin mantıksal bir sonucu olarak ortaya çıkar.” Bkz.Fine, Hardac, Karras, s.109.

Luxemburg ise, farklı bakış açısıyla da olsa Lenin gibi emperyalizmin kapitalizm için kaçınılmaz olduğu sonucuna varmıştır.

Peki Luxemburg bu sonuca nasıl ulaşmıştır? Analizi ne tür bir emperyalizmi zorunlu kılar?

3.3. Rosa Luksemburg'un emperyalizm yorumu ve emperyalizmin kaçınılmazlığı

“Luxemburg’un temel inceleme konusu emperyalizm olduğu halde, çalışmasının büyük bir kısmını kapitalist ekonomide birikimin ve yeniden üretimin koşullarını incelemeye ayırmıştır. Amacı; kapitalizm ve emperyalizm arasındaki ilişkiyi göstermek ve emperyalizmin güdüsünü sermaye birikim sürecinde aramaktır”.⁵⁰

Luxemburg’un analizinin çıkış noktası Marx’ın Kapital’inin ikinci cildindeki genişleyen yeniden üretim şemalarıdır. Luxemburg sorunu şöyle ortaya koyar: “Kapitalist ve işçi sınıflarının yanı sıra başka sınıfların olmadığı, soyut saf kapitalizmin koşulları altında, genişletilmiş yeniden üretim vuku bulabilir mi?”⁵¹ “Ya da kapitalist üretim sınırlarına ulaşıldıktan, tek bir dünya pazarına dönüldükten sonra kapitalizm ömrünü tamamlayacak mı?”⁵²

Luxemburg, Marx’ın analizini saf kapitalist bir ekonomide düzgün ve sürekli bir birikim varsayıyor diye eleştirmektedir. Luxemburg’a göre artık-değerin biriktirilmiş parçasının cisim bulduğu metalar kapitalist toplum içinde alıcı bulamamıştır. Böylece, “ekonominin tüketici malları sektörünün genişleyen üretim kapasitesi için yeterli tüketici talebini sürdürmenin zorunluluğu”⁵³ ortaya çıkmıştır. Yani artık-değerin realizasyon sorunu, birikimin gerçekleşmesi için zorunlu bir koşul olarak belirginleşmiştir.

⁵⁰ **Haldun Gölalp**, *Yeni Emperyalizm Teorilerinin Eleştirisi*, İstanbul: Birikim Yayıncılık, 1979, s. 117.

⁵¹ **Tony Cliff**, *Rosa lüxemburg*, çev. Yurdakul Fincancı, Ankara: Anadolu yayınları, 1968, s. 94.

⁵² **Luxemburg**, a.g.e., s. kapak.

⁵³ **E.K. Hunt**, *İktisadi Düşünce Tarihi*, çev. Müfit Günay, Ankara: Dost Kitabevi, 2005, s. 447.

Daha somut olarak Luxemburg'un eleştirisi Marx'ın genişletilmiş yeniden üretim şemasında yer alan kesim (2)'nin yani tüketim malları sanayiinde artan üretime talebin nereden geleceği sorunuyla. Luxemburg bu sorunu şu varsayımdan hareketle belirler:

“... Kesim 2'deki birikimin tamamen kesim (1) tarafından belirlendiğini ve kesim 1'in egemenliğine girdiğini varsaymaktadır. Aynı şekilde kesim (1) ürünlerine olan talep de tüketim malları talebine bağlıdır.”⁵⁴ Burada kesim (1) üretim araçları üreten kesimdir. Kesim (2) ise tüketim araçları üreten kesimdir.

“Kapitalizm koşulları altında birikimi, elde ek üretim aracı bulunup bulunmadığı tayin edeceğine göre, kesim (2)'nin kesim (1)'e bağlı olduğu ortadadır. Buna karşılık kesim (1)'deki birikimde kullanılan ek işgücü için ek tüketim malı bulunup bulunmadığına bağlıdır. Ancak bu koşulların sağlanmış olması her iki kesimdeki birikimin, Marx'ın şemasında öngörüldüğü şekilde her yıl otomatik olarak devam edeceği anlamına gelmez. Sıraladığımız birikim koşulları, birikimin gerçekleştirilmesi için gereken vazgeçilmez koşullardan başka bir şey değildir. Her iki kesimde birikim için isteklilik de görünebilir ama, biriktirme isteği ve birikimin teknik ön gereklerinin bulunması kapitalist meta üretimi ekonomisi için yeterli değildir.”⁵⁵

“Birikimin gerçekten ilerleyebilmesi ve üretimin genişleyebilmesi için bir başka koşul gerekmektedir: metalar için efektif talebin artması gerekiyordu.”⁵⁶ Kısaca; “kesim (2), yani tüketim malları sanayiinde artan üretimin satılabilmesi için, Luxemburg'a göre, efektif talebin sürekli artması gerekiyordu. Çünkü artan üretimin ne kapitalistler ne işçiler tarafından tüketilerek "artık-değerin gerçekleştirilmesi" yani gerekli efektif talebin sağlanması, mümkün olabilirdi. Kapitalist dünyanın kendi içindeki dış ticaret de artık-değerin gerçekleştirilmesi sorununa bir çözüm getiremezdi; sadece bir ülkenin efektif talep sorununu diğerine yansıtırdı.”⁵⁷

⁵⁴ **Dünya Armağan**, “Son Devrim Çağı” *Gelenek*, İstanbul: Kayahan Matbaa, s. 50, 2000, sayı 63.

⁵⁵ **Luxemburg**, a.g.e., s. 100.

⁵⁶ gös. yer.

⁵⁷ **Kazgan**, a.g.e., s. 339.

Luxemburg'a göre çözüm, dış pazarlardır. Dış piyasalar, kapitalist üretim tarzı içinde kalan kapitalist olmayan kesimler olabileceği gibi, az gelişmiş ekonomiler de olabilir.

“Luxemburg bu varsayım ile, artık-değerin gerçekleştirilmesi için metropollerin kapitalizm öncesi aşamadaki az gelişmiş ülkeleri mübadele sürecine soktuklarını, emperyalizm yoluyla kapital birikimi gerçekleştirdiklerini söylüyordu. Emperyalizm böylece kapitalizmin hayatını uzatırken, çöküşünü de hızlandırmaktaydı. Çünkü bir kez kapitalizm-öncesi aşamadaki ülkelerde kapitalist ilişkiler kuruldu mu, artık-değerin gerçekleştirilmesi için yeni üçüncü piyasalar aramak gerekiyordu. Bu ise kapitalizmin çöküş eğilimini hızlandırmaktaydı.”⁵⁸

“Kapitalist üretim tarzının çelişkilerinden doğan emperyalizm, kapitalist fazlanın; yalnız meta mübadelesi alanında çoğaltılmasını sağlamak için kapitalist ülkelerle daha az gelişmiş ülkeler arasında bazı özgül ilişkiler yaratır. Bu da yeryüzünün kapitalist uluslararası paylaşımını getirir. Luxemburg için bu son, emperyalizmi tanımlar; “emperyalizm, ulusal kapitalistlerin henüz serbest kapitalistleşmemiş son topraklar çevresindeki rekabetiyle kendini gösteren kapitalist birikim sürecinin politik ifadesidir.”⁵⁹

Dolayısıyla iktisadi bir sistem olarak kapitalizm, “tek bir ülkenin siyasal sınırları içerisinde el becerisi ya da (işçilerin kendi üretim araçlarına sahip olduğu) bağımsız küçük mal üretimine dayalı üretim alanlarını sürekli sömürerek ve böylelikle onları kapitalist üretim dünyasına taşıyarak genişleyebilirdi; fakat kapitalizm gelişirken, dahili yayılmanın bu potansiyel kaynakları tüketilmiştir. Bu nedenle dış emperyalist yayılma, kapitalizmin yaşaması için şart olmuştur.”⁶⁰

⁵⁸ a.g.e., s. 340.

⁵⁹ **Christian Palloix**, *V.İ.Lenin ve Rosa Luxemburg'da Emperyalizm Sorunu*, çev. Mustafa İşçi, İstanbul: Ma-ya Yayınları, 1974, s. 85-90.

⁶⁰ **Hunt**, a.g.e., s. 446-7.

Luxemburg, “emperyalizmi, özel olarak artı-değerin gerçekleştirilmesine bağladığı ve kapital ihracı yoluyla kapitalist ülkelerin sömürge ve yarı sömürgelerden artı-değer elde etmesini önemsemediği içinde eleştirilmiştir”⁶¹.

3.4. Emperyalizmin kaçınılmazlığına eleştiriler

Serbest dış ticaret yanlısı düşünür Hobson, emperyalizmin kaçınılmazlığı fikrine karşı çıkmaktadır.

Hobson’a göre kapitalizmin, kapitalist ülkelerdeki aşırı üretim nedeniyle eksik tüketim sorunu yaşaması ve gelir bölüşümü eşitsizliği nedeniyle bu sorunu çözmemesi, emperyalizme neden olur. Ancak “gerçekte, bu politikanın karı, kapitalist sınıfın özellikle silah üreten kısmına gitmekte, kapitalizm, ağır silahlanma harcamalarıyla kendisini ayakta tutmaktadır.”⁶²

Çünkü Hobson’a göre, “ emperyalizm, kültür ve gelenekleri farklı ülkelere, hâkim grupları yerleştirmiştir. Asya ve Avrupa’ya 19. yüzyıl sonunda yerleşenler, hâkim ülkenin iktisadi gücünün temsilcileridir. Bunlar, tâbi ülkenin hâkim gruplarıyla işbirliği yaparak artı-değeri ele geçirmiştir. Silahlanma yarışı, harp tehditleri, etki alanlarını paylaşmak yarışından başka bir şey değildir.”⁶³ Ancak, “ kapitalizm kendi içinde gelir bölüşümü sorununu çözebilirse, emperyalizm olmaksızın da yaşayabilir.” Çünkü Hobson, “gerçekte, emperyalizmin maliyetinin kazancından üstün olduğuna, kapitalizmin emperyalizm olmaksızın da yaşayabileceğine”⁶⁴ inanır.

Kautsky ise emperyalizmi, “kapitalizmin artık kronikleşmiş olan aşırı üretim bunalımlarından kurtulmak için başvurduğu saldırgan bir politika olarak ele alır, emperyalist politikanın bu amaçla kullandığı yöntemler; tekellerin oluşumu ve hakimiyeti, korumacılık ve sömürgeci yayılmadır.”⁶⁵ Çözüm için ise ultra emperyalizmden bahseder. Kautsky’nin ultra emperyalizmi, başlıca kapitalist

⁶¹ Kazgan, a.g.e., s. 340.

⁶² Kazgan, s. 339.

⁶³ Kazgan, s. 338.

⁶⁴ Kazgan, s. 339.

⁶⁵ Sungur Savran, *Kod Adı Küreselleşme: 21. yüzyılda Emperyalizm*, Ankara: Yordam Kitabevi, s. 81.

güçlerin kendi aralarında savaşmak yerine, çıkarları doğrultusunda ittifak oluşturmalarını kasteden bir tür barışçı emperyalizmdir. Bunu şöyle ifade eder; “...Bugünkü emperyalist siyasetin yerine, ulusal mali sermayeler arasındaki savaşımın yerine uluslararası düzeyde birleşmiş mali-sermayeyle dünyanın ortaklaşa sömürüleceği yeni, ultra-emperyalist siyaset alamaz mı? Kapitalizmin bu yeni aşaması her halde anlaşılır bir şeydir. Bu gerçekleşebilir mi? Bu soruyu yanıtlamamızı olanaklı kılacak yeterli öncüllere henüz sahip değiliz.”⁶⁶

Schumpeter’in kapitalizm ve emperyalizm yaklaşımı ise, kısa bir özetle şöyledir:

Shumpeter’a göre “yaratıcı yıkım gelişimi kapitalizmin esas temelidir, ister istemez her kapitalist teşebbüs ergeç bu gelişime uymak zorundadır”⁶⁷ “Kapitalizmin gelişimci niteliği, yalnızca, ekonomik hayatın daima değişen bir ekonomik ve sosyal ortam içinde akmasından ve değişmelerin ekonomik aksiyonun verilerini de değiştirmesinden ileri gelmektedir. Kapitalist mekanizmayı çalıştıran ve çalışmasını devam ettiren, yeni tüketim maddeleri, yeni üretim metodları, yeni pazarlar, yeni endüstriyel örgütlenmelerin tipleri, çeşitleridir ve bütün bunlar kapitalist teşebbüs tarafından yaratılmışlardır.”⁶⁸

Kapitalizmin dinamiğini müteşebbise bağlayan Schumpeter’a göre;

“ müteşebbis, geleceğe bakan, kısa, orta uzun vadeli iktisadî hesaplar yapan bir kimsedir. Bu hesapların ‘kârlı’ sonuçlarla kapanabilmesi için ‘barış’ vazgeçilemeyecek bir ön ‘şart’tır. Refah artışı, huzur ortamında gerçekleşebilir. Sistemin sağlamak vaadinde bulunduğu, kişisel ve toplumsal refah ancak ve sadece barış içinde gerçekleşebilir. Artan refahta birleşebilmek, ya da artan refahtan herkesin hak ettiği payı alması, kapitalizmi, ‘eşitçi’ bir siyasi rejim olan batılı tipte demokrasi ile ortak amaçta birleştirir. Özgürlükçü, eşitçi, çoğulcu demokrasi

⁶⁶ *Die Neue Zeit*, 30 nisan 1915, s.144. akt. Lenin, a.g.e., s.125.

⁶⁷ **Joseph Alois Schumpeter**, *Kapitalizm Sosyalizm Demokrasi I: Marksizmin Bir Açıklaması İle*, çev. Tunay Akoğlu, İstanbul: Varlık Yayınevi s. 138.

⁶⁸ a.g.e., s.136-37.

kapitalizmin siyasi yönüdür. Bu iktisadi sistem ve onun siyasi rejimi, emperyalizm ve sömürgecilikle bağdaşamaz.”⁶⁹

Schumpeter’e göre, “emperyalizmin kaynağı, ideal tam rekabet modelinin dış ticarete koruma politikası etkisiyle bozularak, tekel kapitalizminin doğmasıdır. Tekeller ise, fiyat farklılaşması yoluyla, karlarını maksimumlaştırmaya çalışır. Bunun için talep elastikiyetinin düşük olduğu iç piyasada satışları kısar; fakat optimal üretim ölçeğinin çağdaş sanayide büyüklüğü karşısında, bir iktisadi açmaza düşerler. Bu da, iç piyasada satılamayan üretim fazlasının talep elastikiyeti daha yüksek dünya piyasasında satılması için, yeni piyasaların aranmasını gerektirir. Ancak, tekeller iç piyasada üretimi kısıtladığına göre, sadece mallar değil, aynı zamanda kapitalin ihraç edilmesi gerekir. Her iki amaç, saldırgan bir satış politikasına ve yatırım politikasına yol açar. Karteller ve tröstlerle yakın ilişkili olan bankalar, mali sermaye, bu pazarların bulunmasıyla yakın bir çıkar ilişkisi içindedir. Tam rekabet kapitalizminin piyasa mekanizması, yerini tekel kapitalizmde, mali sermayenin bilinçli pazar arama politikasına bırakır.”⁷⁰

Kazgan’a göre “ Schumpeter, yukarda nakledilen açıklamalarıyla, Marksist görüşe çok yaklaşmış olsa da, emperyalizm anlayışının özünde, bundan tamamıyla ayrılır. Çünkü, emperyalizmi kapitalizmin çelişkilerinin kaçınılmaz sonucu değil, sadece, kapitalizme yapılan müdahaleler dolayısıyla ortaya çıkan, yok edilmesi daima mümkün bir olgu sayar; emperyalizmi bir süre için daha ayakta tutabilecek bir “subap” kabul etmeyip, aksine, iktisadi bakımdan akıldışı bir olgu olarak niteler. Emperyalizm buna göre, politikacılar, askerler gibi ekonomi dışı toplum sınıflarının yarattığı bir sonuçtur. Kapitalizmin, günün birinde, emperyalizmden kurtulacağına da güveni vardır.

Görüşlerdeki ortak nokta (Hobson dışında), kapitalizmin barışçı yönüne yapılan vurgudur. Ancak burada sorulması gereken; gerçekten kapitalizm barışçı mıdır yoksa asıl gücünü eşitsiz gelişim ya da dışa yayılma ihtiyacı gereği, kapitalist

⁶⁹ <http://kitaplar.ankara.edu.tr/tammetin.php.1982>. Bedri Gürsoy.

⁷⁰ **Joseph Alois Schumpeter**, *Imperialism-Social Classes*, İngilizce çev. Heinz Norden, Newyork: Meridian Books, 1955, akt. Kazgan a.g.e., s. 346.

emperyalist sömürden mi almaktadır? Ya da Kautsky türü bir ultra emperyalizm olsa dahi buradan kapitalizmin barışçı olduğu sonucu mu ortaya çıkar? Ya da Schumpeter'in savunduğu gibi kapitalizm, eşitlikçi, barışı isteyen bir doğaya mı sahiptir? Daha önce açıkladığımız kapitalizmin temel özelliklerini düşündüğümüzde aslında kapitalizmin doğasında barış ya da eşitlikçi bir sistemin olmadığı açıklanmış olur. Ancak kapitalizmin bu doğası, onun kapitalist toplumsal ilişkileri yeniden, sürekli ve genişleyen ölçekte üretme zorunluluğuyla ters düşer. Çünkü kapitalist sistem emek-sermaye çelişkisi üzerinde ilerler.

Tarihsel bir bakışla ele aldığımız Marksist ve Leninist görüş de emperyalist-kapitalist çıkarların, kapitalizmin gücünü kapitalist emperyalist sömürden aldığını açıkça göstermektedir.

Tarihin sınıflar mücadelesi ile dolu olduğu kabul edildiğinde ise⁷¹; bir ülkenin gelişiminin diğerinin 'gerikalmışlığı' olduğunu ve bunun saldırgan, zorba isteyen emperyalist-kapitalist politikalar tipi, müdahale araçları gerektirdiğidir. Çünkü her saldırı, karşı saldırıyı içinde barındıran bir diyalektiğe sahiptir.

Dolayısıyla bu bakış bizi şu sonuca götürmektedir; kapitalist hiyerarşinin en güçlü ülkeleri ya da sınıfları arasında daima çıkar çatışmaları söz konusudur. Bu Kautsky tarzı bir emperyalizmi ya da "barışçı" olarak nitelendirilen kapitalizmin reddini gerektirir. Her ne kadar zaman zaman bu hiyerarşik yapıyı oluşturan güçler ortak bir amaçta akıl birliği yapsalar da.

Benzer bir yaklaşımla 1980 sonrası, değişen kapitalist ideolojiye bağlı olarak emperyalizmin ortadan kalktığını ya da gerilediğinin savunucusu taraflar vardır. Negri ve Hardt'ın savunduğu bu yaklaşım sonuç bölümünde değerlendirilecektir.

⁷¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. **Ebru Erbaş**, "Sınıf Mücadeleleri Tarihine ilişkin Bir Deneme", *Gelenek*, İstanbul: Kayhan Matbaa, s. 71-88, 2006 sayı 87.

3.5. Klasik Emperyalizm Kuramları Üzerine Bir Değerlendirme

Klasik emperyalizm kuramlarında temel vurgu (Luxemburg dışında) tekелci kapitalizm üzerinedir. Bu dönem emperyalizmi; Lenin'in de ifade ettiği gibi, sermaye ihracı olgusuyla beliren tekeller kapitalizminin sonucu olarak ortaya çıkmış, böylece "büyük tekeller arasındaki rekabet sadece varolan değil, potansiyel piyasaların da paylaşılması sonucunu vermiş, aralarındaki mücadele de mali sermayeye dayanan bir üst yapıya yol açmıştır." ⁷²

Bu dönemde egemen sınıf arasında olan bankacılar, sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması eğilimi sonucu şirket birleşmelerinin ve tekellerin önünü açarlar. Kartel ve tröst şeklinde örgütlenen şirket birleşmeleri ise sahip oldukları mali denetim dolayısıyla hem küçük rakiplerini yok ederek piyasanın kontrolünü ele geçirirler hem de sermaye piyasalarının yayılmasını sağlayarak aşırı kârlar (faiz) elde ederler. Böylece aşırı kâr elde eden endüstri kapitalisti yerini faiz elde eden banka kapitalistine bırakır. Böylece mal piyasasının önüne geçen para piyasası yaratılmış olur. Klasik kuramcılar arasında mali sermayenin bu rolünü belirgin olarak vurgulayan Hilferding ve Lenindir. Hilferding'in finans kapital olarak tanımladığı bu süreci, Lenin mali oligarşinin egemenliği olarak ifade etmiştir.

Klasik kuramcılara dair belirtilmesi gereken diğer bir husus ise, temel olarak gelişmiş kapitalist ülkelerin ekonomileriyle ilgilenmiş olmalarıdır. Klasik kuram, gelişmiş kapitalist ülkelerin azgelişmiş ekonomilerde sermaye ihracı yoluyla kurdukları artık-değer ilişkisini de belirtmiş, ancak buna rağmen azgelişmiş ekonomilerde emperyalizm yoluyla kurulan bu bağı önemsememişlerdir. Bunun nedeni, emperyalizmin bu ülkelerin sanayileşmelerini engelleyerek kapitalizmin çelişkilerini geciktireceği düşüncesi olabilir.

Klasik kuramcılara göre kapitalizmin çelişkilerinin belirginleştiği gelişmiş ekonomiler daha önemlidir. Çünkü bu ülkelerde kapitalizmin iç çelişkileri sistemi

⁷² **Kazgan**, a.g.e., s. 342.

krize götürerek, kapitalist sistemi yıkacaktır. Dolayısıyla bu noktada, klasik kuramcılar için gelişmiş ülkelerin öneminin, kapitalist sistemin yıkılmasına dair inançlarına bağlı olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Ancak unutulmaması gereken bu kuramda sınıfsal çözümlemenin belirgin olması ve bunun da kapitalizmin yıkılacağı inancıyla eş güdümlü hareket ettiği gerçeğidir.

IV. Bölüm

Monthly Review Okulu’nun Tekelci Kapitalizm İncelemesi

Sweezy ve Baran “*Çağdaş Kapitalizmin Bunalımı* ” (1966) adlı eserde kapitalizmin Marksist çözümlemesinin son analizde hâlâ rekabetçi bir ekonomi varsayımına dayandığını ileri sürerek Marksistleri eleştirir. Eksik kalan, kapitalist ekonominin altında yatan “hareket kanunları”nın ve ekonominin işleyiş ilkeleri açısından tekellerin hâkimiyetinin çıkaracağı sonuçların ortaya konmamış olmasıdır. Hala Marx’ın Kapital’i hakimiyetini sürdürmektedir. Ancak Marx da “kuramsal modelini dayandırdığı gerçek tarihi sistem olan, çağının İngiltere iktisadındaki tekellerin varlığından haberdar olmasına rağmen, tekelleri kapitalizmin “temel” ögesi olarak değil de, kapitalizmin temel yapısı ve eğilimleri hakkında mümkün olan en açık görüşü elde etmek için soyutlanması gereken ‘feodal’ ve ‘merkantilist’ geçmişin kalıntıları” olarak ele alması açısından eleştirilmiştir.”⁷³

Hilferding tekellere verdiği büyük öneme rağmen, tekelleri kapitalist ekonominin niteliksel yeni bir ögesi olarak ele almaması açısından eleştirilirken, Lenin emperyalizm kuramında tekellerin, ileri kapitalist ülkelerde egemenliğinden söz etmiş olmasına rağmen bunu Marksist iktisat kuramının temellerine kadar götürmemesi dolayısıyla eleştirilmiştir.

Eleştiriler dikkate alındığında Sweezy ve Baran’ın kuramsal analizinin tekellere dayandığı ortaya çıkar; kapitalist gelişmeye bağlı olarak kapitalizmdeki niteliksel değişime sebep olan bu tekellerdir. Dolayısıyla çözümlemenin dayandığı temel tekelci kapitalizmdir.

Marx nasıl rekabetçi kapitalist sistem hakkındaki kuramsal modelini en gelişmiş kapitalist ülke olan İngiltere ekonomisinden çıkardıysa, Sweezy ve Baran da “Çağdaş Kapitalizmin Bunalımında” ABD ekonomisini model olarak ele almıştır..

Tekelci kapitalizm dev şirketler*den meydana gelmiş bir sistemdir. Bu sistemde “fazla”nın (artık) yaratılması ve emilmesi merkezi bir önem taşımaktadır. Sweezy ve Baran’a göre iktisadi fazla; “bir toplumun ürettikleriyle üretimin maliyeti arasındaki farktır. Fazlanın büyüklüğü, üretim ve servetin, bir toplumun kendine

⁷³ Paul A. Baran, Paul M. Sweezy, *Tekelci Kapitalizm*, çev. Filiz Onaran, Ankara: Doğan Yayınevi, 1970, s. 5.

koyduğu amaçları elde etmek için sahip olduğu özgürlüğü nasıl kullandığını; yani üretim kapasitesini arttırmak için ne kadar yatırım yaptığını, çeşitli biçimlerde ne kadar fazla tüketimde bulunduğunu, ne kadar ve hangi yollarla israfta bulunduğunu gösterir.”⁷⁴

Dev şirketlerin egemen olduğu bu tekelci kapitalist sistemde şirket olarak ifade edilen şey, iki yazarın kabul ettiği Mills’in şu kısa tanımıyla açıklanır:

“Önemli servet biçimleri, büyük serveti olan kişiler değil, mülk sahibi bireylerin çeşitli biçimlerde birleştikleri dev şirketlerdir. Şirket sürekli kuvvetin ve servetin getirdiği ayrıcalıkların kaynağı ve temelidir. Büyük serveti olan insanlar ve aileler şimdi mülkleriyle iyice iç içe geçmiş olan büyük şirketlerle özdeşleşmişlerdir.”⁷⁵ Burada kuvvet; bir dev şirketin dışarıdan kontrolü değil, içerden kontrolün olduğu bir biçimde işler. “Kuvvet, bir yatırım ya da ticaret bankasında ya da büyük bir aile servetindedir.”⁷⁶

Bu dev şirketler etkin bir kadro ile denetim ve yönetim işlevini yerine getirir. Bir dev şirkette yönetici tabaka; mülk sahipleri sınıfının en etkin ve etkileyici bir parçasıdır. Ve her şirket “yönetimin emrinde kalan iç fonlar yoluyla mali bağımsızlığını elde etmeyi amaçlar.”⁷⁷ Kuruluş döneminde dış finansman ihtiyacının önemli olduğu dev şirketler daha sonraları finansman ihtiyaçlarını iç fonlardan beslenerek karşılamaları nedeniyle bankerler ve hisse sahiplerine karşı bağımsızlığına kavuşmuşlardır. Dolayısıyla dev şirketler bu sektörleri de kontrol edebilir duruma geçmişlerdir. Ancak bu durum Sweezy ve Baran’a göre “her dev şirketin tek başına iş gördüğü, bağılılıkların, anlaşmaların olduğu bir durum değil, aksine rekabet ve çatışma gibi eylemlerin tekelci kapitalizmin özünde yatan, vurgulanan denetimin dışarıdan değil de içerde yönetimin ussal hesaplarıyla belirlenen bir durumdur. Dolayısıyla her şey en fazla karın nerede yaratılacağına bağlıdır.”⁷⁸

“Kârlar, şirket siyasetlerinin ilk ağızdan gelen, tek, birleştirici, ölçücü amacı, şirket ussallığının mihenk taşı, şirketin başarısının ölçütü olmaktadır.” Bu

* Dev şirket olarak ifade edilen büyük iş çevreleridir

⁷⁴ Baran, Sweezy, a.g.e., s. 11-2.

⁷⁵ C. Wrights Mills, *The Power Elite*, Oxford 1956, s.116 akt. Baran, Sweezy, age., s. 20-1.

⁷⁶ Baran, Sweezy, a.g.e., s. 21.

⁷⁷ a.g.e., s. 71.

⁷⁸ a.g.e., s. 25.

durum “en fazla kâr elde etme davranışının iki yazar tarafından bireysel –psikolojik değil de, bir toplumsal-yapısal açıklaması”⁷⁹ olarak ifade edilmiştir.

Dolayısıyla fazlanın en çok nerede yaratılacağı burada merkezi önem taşımaktadır. Çünkü bu fazla hem kârı artırabildiği kadar arttıracak hem de sermaye birikimini sağlayacaktır.

Her iki yazara göre “bütünüyle, tekelci kapitalizm, rekabetçi atası kadar planlanmamıştır. Büyük şirketler, birbirleriyle, müşterilerle, işçilerle, küçük iş çevreleriyle başlıca pazar yoluyla ilişkilidir. Pazar ilişkileri başlıca fiyat ilişkileri olduğundan, rekabetçi kapitalizmde olduğu gibi, tekelci kapitalizm incelemesine de fiyat mekanizmasının işleyişiyle başlamak gerekir.” Ayrıca farkı iyice belirginleştirmek için şu varsayımlardan söz ederler: “rekabetçi kapitalizmde şirket ‘fiyat kabul eden’ , tekelci kapitalizmde ise şirket ‘fiyat koyan’dır.” Bu bağlantı eksikliğinin rekabetçi kapitalizm kuramında görülmemesi yani rekabetçi kapitalizm kuramının fiyat sisteminin işleyiş biçimi hakkında yeni varsayım ve sonuçlar getirmemesi nedeniyle eleştiren Baran ve Sweezy, Neo-klasik iktisadın kavramlarını kullanma ve analizini bu yönetime dayandırma gerekçesiyle eleştirilirler.. Bu da analizleri için bir çelişkidir.

Tekelci dönemde, yazarlara göre fiyatlar yüksek düzeylerde korunabilmekte, ancak üretim maliyetlerinin azaltılması zorunluluğu da devam etmektedir. Sonuç ‘fazla’nın(artığın) artması eğilimi’dir.⁸⁰ Marx’ın analiz ettiği ve temel önem atfettiği ‘kâr oranlarının düşme eğilimi’nin yerine, Baran ve Sweezy tekelci dönemde ‘artığın artması eğilimi’nin geçtiğini öne sürer.

Peki kapitalizmin bu tekelci döneminde “dev şirketlerin fiyat ve maliyet siyasetlerine bağlı olarak” fazlanın artma eğilimi sonucu ortaya çıkan fazla (artık) nasıl emilecektir? Tekelci kapitalist sistemin sorunu tam olarak budur.

Sweezy ve Baran, artığın emilmesi sorununa üç yolla çözüm bulunabileceğini ileri sürerler. Bu fazla; (1) kapitalistin tüketimine gidebilir, (2) yatırıma harcanabilir,(3) israf edilebilir.

⁷⁹ Ayrıntı için bkz., **Baran, Sweezy**, a.g.e., s. 49.

⁸⁰ **Özgür Öztürk**, “*Emperyalizm ve Kalkınma*” Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, s. 179.

Fazlanın emilmesine çözüm arayışlarından ilki, kapitalistlerin tüketimi üzerinedir: “ kapitalistlerin tüketimi mutlak olarak artacak, ama bu tüketim ‘fazla’ya oranla azalacaktır, toplam gelire oranla daha da azaldığı görülecektir.”⁸¹

Yatırımlar üzerine olan ikincisi, “fazlanın yatırıma ayrılacak kısmının, toplam gelire oranla artma eğilimi göstereceğine”⁸² dayanır. Ancak sistemin, artan fazlanın artan payını emebilecek kadar geniş yatırım alanları sağlayıp-sağlamayacağını bilmenin gerekliliğinden bahseden Sweezy ve Baran’a göre bu fazla, yatırım harcamalarıyla emilmeyecektir. Çünkü, “ toplam gelir gittikçe artan bir hızla büyüyorsa, gittikçe daha fazla payın yatırıma ayrılması gerekir; tersine, gittikçe daha fazla bir pay yatırıma ayrılıyorsa, toplam gelirin gittikçe artan bir hızla büyümesi gerekir.”⁸³ Ancak bu durum iktisadi bakımdan Tugan Baronowsky’nin şu sözleriyle anlamsızlaşır: “ Gelecekte gittikçe daha fazla üretim malları üretme amacıyla, yalnızca bu amaçla, gittikçe daha fazla üretim malları üretmek zorunda kalınacaktır. Tüketim, çıktıya oranla azalacak, sermaye stokunun büyümesinin de, tüketimin gerçek ya da gizil artmasıyla bir ilişkisi olmayacaktır.”⁸⁴

Dolayısıyla üretim malları üreten kapitalistler, birbirlerine, her birinin çıktısı için sonsuza kadar genişleyen bir pazar sağlamayacaklardır.

“...geriye şu sonuç kalmaktadır; gelire oranla artan fazla miktarının yatırıma harcanması, iktisadın üretme kapasitesinin çıktılardan daha hızla geliştiği anlamına gelmelidir. Böyle bir yatırım kalıbına elbette kapitalizm tarihinde sık sık rastlanır. Mümkün olmayan şey, bu çeşit yatırımın sonsuza kadar sürüp gitmesidir. Çünkü, fazla kapasite, er geç daha fazla yatırıma girişmeyi önleyecek kadar daha fazla büyüyecektir. Yatırımlar azalmaya başladığında da, gelir, istihdam, dolayısıyla fazla da azalacaktır. Başka bir deyişle, bu yatırım kalıbı kendi kendini sınırlamakta ve iktisadi bir geriye dönüşle—bir durgunluk ya da buhran’ın başlaması-sonuçlanmaktadır.”⁸⁵

⁸¹ Baran, Sweezy, a.g.e., s. 97.

⁸² a.g.e., s. 98.

⁸³ Evsey, Domar akt.Sweezy, Baran , a.g.e., s. 100.

⁸⁴ a.g.e., s. 102.

⁸⁵ a.g.e., s. 107.

Artığın emilme sorununa acaba “dışarıdan gelişen” yatırımlar çözüm olabilir mi? Sweezy ve Baran’a göre dışarıdan gelişen yatırımlar üç türdür; (1) artan bir nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak için yapılan yatırım, (2) yeni üretim tekniklerine ve yeni ürünlere yapılan yatırım, (3) yabancı yatırımlar.

“Nüfus artışı bazı yatırım olanakları yaratır, ancak bunun önemi yoktur. Nüfus hem bağımlı değişkendir hem de ekonomideki diğer yatırım alanlarına bağlı olarak zaman zaman işsizliği arttıran bir etken olarak da görülür. ‘Örneğin 1930’lara oranla nüfusun hızla arttığı 1940-50’lerdeki Birleşik Devletler deneyi, nüfus artışının yatırım olanaklarına etkisi olmasına rağmen, kesin bir etki değildir.”⁸⁶ Dolayısıyla nüfus artışı fazlanın emilme sorununu çözmemektedir.

Teknolojik yeniliklerin yeni yatırım alanları yaratacağı doğrudur. Ancak dev şirketlerin teknolojik buluşların aşınma ve yıpranma için ayırdıkları pay daha yüksek ve önemlidir. Dolayısıyla fazlanın teknolojik yenilikler dolayısıyla emileceği kuşkuludur.

Sweezy ve Baran’a göre, yabancı dış yatırımlar ise fazlanın emilme sorununu çözmekten çok arttırır. “Örneğin 1870’le Birinci Dünya Savaşı arasındaki yıllarda, İngiltere’nin deniz aşırı yatırımlardan aldığı gelir, sermaye ihracatını çok aşmıştır... Tahminlere göre 1870-1913 arasında net sermaye ihracı 2.4 milyar sterlini bulmuştu, dış yatırımlardan alınan gelir de 4.1 milyar sterlin kadardı.”⁸⁷

Baran ve Sweezy tüm bu çözüm arayışlarına rağmen fazlanın emilme sorununun çözülmemesinin nedeni, “emilmeyecek fazlanın üretilmeyeceği gerçeğidir.” Bunun sonucu ise “tekelci kapitalist iktisadın normal durumunun durgunluk olduğudur.”

“...Emebileceğinden çok ‘fazla’ doğurmaması için, sistemin karlılık listesinden yeterince düşük bir noktada işlemesi gerekecektir. Kendi başına bırakılırsa, yani sistemin mantığının ilk kurallarına göre, sistemin bir parçası olmayan karşıt güçlerin yokluğunda, tekelci kapitalizm ‘müzmin’ bir buhran bataklığına gittikçe daha çok batacaktır. Ama karşıt güçler mevcuttur.”⁸⁸ Bu karşıt

⁸⁶ a.g.e., s. 110.

⁸⁷ a.g.e., s. 128.

⁸⁸ a.g.e., s. 132.

güçler fazlanın emilmesine yardımcı olacak güçlerdir. Bunlar: satış çabaları, sivil harcamalar, militarizm ve emperyalizmdir.

Sweezy ve Baran’a göre satış çabaları, tekелci kapitalizmin buhran durumuna düşme eğilimine etkili bir panzehir yerine geçer. Bu aşamada yeni ürünler, reklam harcamaları vs. satış ve üretim sürecini birleştiren bir süreç yaratmıştır. Çünkü “tekелci kapitalizmin, kendi ürünü, fiyat rekabetinin azalmasının kaçınılmaz bir yan ürünü olan reklamcılık, dev şirketler gibi, sistemi meydana getiren parçalardan biridir.”⁸⁹ Reklamcılığın gelirin doğması ve fazlanın emilmesiyle doğrudan ve dolaylı ilişkiler kurduğu; bunu bir yandan tüketicilerin tutum ve alışkanlıklarını değiştirerek ve üretim mallarına yönelik talebi arttırarak doğrudan, diğer yandan da, yatırım fırsatlarının elde edilebilirliğini ve niteliğini etkileyenlerle, toplam toplumsal gelirin, tüketimle tasarruf arasındaki bölünmesini etkileyenlerle dolaylı olarak yapar. İktisadi fazlanın toplam gelire oranla fazla olduğu bu tekелci kapitalist sistemde dolaylı olarak kurulan bu ilişkiler yeni bir sınıfın, ‘fazla yiyenler’ tabakasının ortaya çıkmasını sağlamıştır : “Bankacılar, şirket ve devlet bürokratları, avukatlar, reklam ressamaları, borsa komisyoncuları, halkla ilişkiler uzmanı, sigortacılar. Yaratılan bu zengin sınıfın lüks yaşamaları ‘fazla’nın emilme sürecine önemli bir katkı sağlamıştır... Demek ki, reklamcılığın bugünkü başlıca işlevi, tüketim malları üreticilerinin ve satıcılarının adına, tüketimin yanında, biriktirmeye karşı amansızca savaşımdır.”⁹⁰

Ancak Sweezy ve Baran’a göre tüm bu harcamalar, masraflar tekелci kapitalist sistemin durgunluğa girmemesi için gerekliyken, toplumsal bakımdan gerekli değildir.

Tekелci kapitalist sistemin, durgunluğa karşı ikinci bir güç olan sivil yöntem, devlet harcamalarını içermektedir. Bunlar, savunma-dışı harcamalar, transfer harcamaları ve savunma harcamalarıdır.

Peki devlet iktisadi fazlayı nasıl eritecektir?

Sweezy ve Baran’a göre sistemin bu durgunluk döneminde yapılacak devlet harcamalarının miktarı sınırlı ve az olacaktır. Çünkü bu harcamalar tekелci kapitalist sistemin denetleyicisi ve küçük bir azınlığı olarak ifade edilen oligarşinin çıkarlarıyla

⁸⁹ a.g.e., s. 148-9.

⁹⁰ a.g.e., s. 154-5.

ters düşmektedir. Dolayısıyla oligarşinin özel çıkarlarının, toplumsal ihtiyaçların giderilmesine izin vermeyeceği ve devlet harcamalarına sınır getirmesiyle sonuçlanacağı ortaya çıkacaktır. Yazarlara göre, neredeyse bütün sivil harcama çeşitleri oligarşinin tehdit taşıyan bu zorlamaları altındadır. “Ancak Amerika’da ana yollara yapılan devlet harcamaları istisnadır.” Nedeni ise açıktır; “en büyük ve en çok kar sağlayan şirketlerden birkaçının başlıca işinin motorlu araçlar üretimi”⁹¹ olmasıdır. Dolayısıyla “fazla”nın emilme sorunu burada da oligarşinin engeli ayağına takılıyor.

Durgunluğa karşı son güç ise militarizm ve emperyalizm üzerinedir. İlk olarak militarizm kapitalist gelişimin niteliksel değişimine bağlı olarak nasıl bir değişim geçirmektedir? Militarizmin bu değişimi şöyle açıklanır; “savaşlar kapitalizmin gelişiminin ayrılmaz bir özelliği”⁹² olarak, özellikle azgelişmiş ya da kapitalizmin geri kaldığı ülkelere egemenlik aracılığıyla girer. Emperyalizm döneminde ise militarizm yine ezilen uluslarla, dünyanın geri kalmış bu ülkelerinde ve sömürge alanlarında bu özelliğini korur. Ancak militarizm “ileri ülkelerde, kapitalist bir temel üzerinde ülke içi bütünleşmeyi gerçekleştirme amacına son verip, rakip kapitalist gruplar arasında, dünya çapındaki mücadelede birer silah olmuşlardır.”⁹³

Daha detaylı olarak irdelersek Sweezy, Baran ve Magdoff’a göre militarizm, bu emperyalist süreçte, hem sürekli olma niteliği kazanacak hem de giderek daha önemli hale gelecektir. Militarizmin tüm emperyalist ülkeler açısından önemli ekonomik sonuçları vardır: “İlk olarak, silah üretimi için en önemli girdi olan çelik ve gemi yapımı gibi endüstrilerde tekелci grupların desteklenmesine yol açar. İkinci olarak, askeri harcamalar tüketim harcamaları ile aynı ekonomik fonksiyonu yerine getirdiği için, ordu ve donanma ihtiyacının artması eksik-tüketim eğilimini önleyici bir güç olarak gittikçe önem kazanır. Son olarak ise, silah üretiminin, başka şartlar altında talep edilmeyecek olan iş gücü ve üretim araçlarından faydalandığı ölçüde, militarizm gerçekte tam olarak kapitalist sınıf için karlı yatırım olanaklarını arttırmaktadır. Bütün bu nedenlerden dolayı ve emperyalist düşmanlığın ortaya

⁹¹ a.g.e., s. 210-11.

⁹² **Sweezy, Baran, Magdoff**, a.g.e., s. 80.

⁹³ gös. yer.

çıkarttığı gerilimlerden ayrı olarak, militarizm kapitalist toplumda yayılcı dinamiğini geliştirme eğilimindedir.”⁹⁴ Ancak militarizmin bu yönelimi yine de tekeli kapitalist dönemde durgunluk sorununu tamamen çözemez. Yani sistemde yaratılan iktisadi fazlanın emilme sorunu hala mevcuttur. Bu sorunu gerçekten çözebilecek yani sistemin çöküşüne engel olabilecek iki güçlü uyarıcı vardır: “(1) çılgın açıcı yenilikler ,(2)savaşlar ve sonuçları.”⁹⁵

(1) Çılgın açıcı yenilik olarak ifade edilen; buhar makinesi, demiryolu, otomobil gibi teknolojik buluşlardır. Yazarlara göre, bu yeniliklerden “her biri iç göçlere ve yeni topluluklar kurulmasına hizmet ederek iktisadi coğrafyayı kökten değiştirmiş, yeni hizmetler ve mallar üretimini gerektirmiş ya da mümkün kılmış, dolayısıyla da doğrudan doğruya çeşit çeşit sanayi ürünleri için pazarları genişletmiştir .”⁹⁶

(2) Savaşlar ise iktisadi sonuçları açısından, çarpışma safhası ve savaş sonrası olarak ikiye ayrılmaktadır. Her ikisi de sistemi sarsar ve savaşların şiddeti ne kadar fazlaysa ekonomide sarsıntı o kadar büyük olur. İlk safhada, askeri talep yükselir, fabrikalar savaş üretimi için değiştirilir ve buna benzer birçok yeni yatırım yolları açılır. Savaşın sonrasında ise savaş öncesi döneme geri dönülmesi zorunlu olduğu için sivil talep artacaktır. Dolayısıyla sivil talepteki artış savaş fabrikalarının sivil kullanıma hazırlanan süreç içerisinde sistemdeki fazlanın büyük miktarının emilmesini sağlayacaktır. Ancak bu iktisadi canlanmayı sağlayan yani daha özel olarak ABD’nin askeri harcamalarını artıran temel nedenin hala sosyalist sistemin mevcudiyeti olduğunun burada unutulmaması gerekir. Çünkü Sovyet saldırısı tehdidi Amerika’nın bu önlemleri almasını gerekli kılan en önemli nedendir.”⁹⁷

Tekelci kapitalizmin bu uyarıcılarının etkilerinin zayıfladığı durumda ise “tekeli kapitalist sistemin emebileceğinden çok fazla yaratma eğilimi” yine kendini gösterecektir.

Baran ve Sweezy’nin tekeli kapitalizm çözümlemesi, emperyalizm kuramları açısından yeni bir bakış açısı getirmemiş, ancak değişen kapitalizmin özellikle İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ABD’nin süper emperyalist güç olarak

⁹⁴ a.g.e., s. 81.

⁹⁵ **Baran, Sweezy**, a.g.e., s. 266.

⁹⁶ a.g.e., s. 267.

⁹⁷ a.g.e., s. 271-300.

kapitalist ülkeleri hem kendi tahakkümü altına almasını hem de Sovyetler blokuna karşı ortak bir taraf yaratmasını sağlamıştır. Daha ileriki süreçte ise ABD, hâkim emperyalist güç olarak daha fazla egemen hale gelecektir.⁹⁸ Ayrıca 1947 de Truman Doktriniyle de Birleşik Devletler dünyayı özgürleştirme adı altında emperyalist siyasetlerini açıklamışlardır:

“Silahlı azınlıklarca ya da dış baskılarla girişilen zorla baş eğdirme hareketlerine karşı direnen özgür halkları desteklemek Birleşik Devletler’in siyaseti olmalıdır”. Fleming’in sözleriyle: “ Bundan daha yaygın bir bildiri olamazdı. Nerede bir komünist ayaklanması olsa Birleşik Devletler bunu bastıracaktı. Sovyetler Birliği geniş çevresinin bir noktasından dışa sızmaya kalksa Birleşik Devletler karşı koyacaktı. Birleşik Devletler komünizme karşı, Rusya’ya karşı dünya polisi oluyordu.”⁹⁹

Truman Doktrinin ardından ABD, Marshall yardımları ve sonra da NATO’nun kurulmasıyla ikinci dünya savaşından sonraki durgunluğa karşı iktisadi hayatı canlandırma arayışlarına girmiştir.

Ancak Amerika azgelişmiş ülkeleri ve sömürgeleri kendi istekleri doğrultusunda yönlendirecek bir arayış içersindedir. “Amerikan siyasetine hâkim olan çok uluslu dev şirketleri de asıl ilgilendiren ‘dış kaynaklar’ ve ‘dış pazarlar’ üzerindeki tekелci denetim”¹⁰⁰ den başka bir şey değildir. Ancak azgelişmiş ülkelerin kurtuluş mücadeleleri Amerika için bir tehdit unsurudur. Bundan dolayı hem tekелci denetimi sağlamak hem de azgelişmiş ülkelerde mali, siyasi bağımlılık yaratmak emperyalist siyasetten vazgeçmemenin sonucudur.

Sweezy ve Baran’a göre; “Birleşik Devletler ‘özgür dünya’nın bütün ülkelerinde çeşitli derecelerde egemen durumdadır ve çeşitli ölçülerde onları sömürmektedir. Bunun karşılığında çeşitli derecelerde karşı koyma hareketleri vardır. Direnmenin en yüksek şekli, dünya kapitalist sisteminden çekilmeyi amaçlayan devrimci bir savaşla, toplumsal ve iktisadi yapının sosyalist bir temel üstünde yeniden yapılmaya başlamasıdır. Böyle bir savaş, İkinci Dünya Savaşından

⁹⁸ **Hary Magdoff** , “The Age of Imprialism”, Montlhy Review 1969, akt. **Bob Rowthorn**, *Kapitalizm, Çelişki ve Enflasyon*, s. 31. Ancak daha sonraki süreçte Avrupa ve Japon fabrikalarının Amerikan firmalarına karşı büyük bir güç olduğunu Baran ve Sweezy kabul eder.

⁹⁹ **D. Fleming** The Cold War and Its Origins akt. **Baran, Sweezy**, a.g.e., s. 229.

¹⁰⁰ **Baran, Sweezy** , a.g.e., s. 245.

sonra dünya sahnesinden eksik olmamış, Vietnam, Çin, Kore, Küba ve Cezayir devrimci halkı bir dizi tarihsel başarı kazanmıştır. Bu başarılar, geri kalmış ülkelerin sorunlarını dünya kapitalist sistemi çerçevesi içinde çözemeyeceklerini iyice anlamış olduğu için, Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerinde devrimci tohumlar atmıştır... Dünya devriminden söz etmek artık ağdalı konuşmak anlamına gelmemektedir: Bu terim daha şimdiden gerçek olan bir şeyi tanımlamaktadır; içinde yaşadığımız çağın özelliği giderek bu terim olacaktır.”¹⁰¹

Böylece Sweezy ve Baran ussal olmayan bu tekelleri kapitalist sistemi yıkacak bir eyleme girişmenin gerekli olduğunu vurgular. Çünkü onlara göre ‘devrimci baş kaldırmanın altında, iktisadi, toplumsal ve demografik gerçek sorunlar’¹⁰² yatmaktadır.

Monthly Review Okulu’nun bir diğer kuramcısı Harry Magdoff da Sweezy gibi; tekelleri kapitalizmin ve modern emperyalizmin başlıca faili olarak dev çok uluslu şirketleri gösterir. Magdoff’a göre, “emperyalizmin ayırt edici özelliği olan sermaye ihracı, metropol ülkelerde sermayenin aşırı birikimi veya kar oranının düşmesinden değil, tekellerin dış kaynaklar ve pazarlar üzerindeki denetim ihtiyacından kaynaklanmaktadır.”¹⁰³

Magdoff tarafından öne çıkartılmış bazı özgül noktalara değinirsek;

Magdoff’un önemli bir gözlemi, gelişmiş ülkelere yönelen sermaye ihracının da bir tür emperyalizm biçimi olduğudur: “... emperyalizmin sadece Üçüncü Dünya ile ticaret ve bu ülkelerdeki yatırımlarla kısıtlanması, uluslararası ekonomik ve politik faaliyetin son derece önemli bir bölümünü soyutlamak demektir. Bu nokta gelişmiş kapitalist ülkelerin bir diğerinin sınırlarının ötesindeki yatırım faaliyetleri ile ilgili düşmanlıklardır”¹⁰⁴

Magdoff’un vurguladığı diğer noktalar şunlardır: “sermayenin uluslar-arası hareketi olarak sermaye ihracı, tekeller öncesi dönemde de mevcut olmuştur. Hâkim olma dürtüsü iş hayatının ayrılmaz bir parçasıdır. İş hayatında tehlikeler çoktur. İç ve dış rekabet, süratli teknolojik değişimler, buhranlar gibi birçok tehlike sadece kâr

¹⁰¹ a.g.e., s. 440-1.

¹⁰² A.g.e., s. 442

¹⁰³ **Hary Magdoff** ,“The Age of Imperialism”, 1969 Magdoff akt. **Öztürk** , a.g.t., 148.

¹⁰⁴ **Harry Magdoff**, Imperialism Without Colonies , Owen, R. ve B.Sutcliffe (der) Studies in the Theory of Imperialism içinde, London: Longman, 1977, s. 147-8. akt. **Öztürk**, a.g.t. s. 149.

oranını tehdit etmekle kalmaz, aynı zamanda yatırılan sermayeyi de tehdit eder. Bu nedenle sermaye dünyası daima kendi çevresini kontrol altına almanın, böylece tehlikeleri mümkün olduğu kadar azaltmanın yollarını aramaktadır. Bütün endüstrilerde yaşama savaşı aynı zamanda bir fethetme, hâkimiyetini kurma savaşı olmuş ve bu savaştan kendi çevresine en iyi uyabilen dev anonim şirketler sağ çıkabilmişlerdir”¹⁰⁵

Monthly Review Okulu’nun kısa bir değerlendirmesini yaparsak;

Öncelikle, Neo-Klasik iktisat kavramlarını kullandığı için eleştirilen bu okul, tekelci kapitalizmin analizini yaparken sistemin ‘fazla yaratma eğilimi’den kaynaklı durgunluk yaşayacağı sorununa işaret etmiş ve bu, okulun temel sorunsalı olarak ele alınmıştır. Bu soruna çözüm çabaları ise çalışmanın neredeyse bütünüdür.

Monthly Review Okulunun bir diğer önemli vurgusu, “İkinci dünya savaşından sonra belirgin bir güç olarak ABD’nin, kendi ekonomisinin itisi olan dev şirketlerin çıkarlarının yön verdiği bir iktisat politikası izlemesi ya da tekellerin emperyalist siyasetlerini açıklaması üzerinedir. Özgürleştirme siyaseti üzerine yapılan açılımlar tam da bu noktaya işaret etmektedir. Böylece az gelişmiş ekonomilerle sözde iktisadi ve siyasi bağımsızlık olarak ifade edilen şey, gerçekte kendini bir tür bağımlılık ilişkisi (güçlü-güçsüz ya da sömüren-sömürülen) olarak açıkça göstermektedir. ABD hegemonyası, dolayısıyla tekellerin denetiminin bu ekonomilerde hâkim olduğunun vurgusu da okulun kuramcıları tarafından detaylı olarak belirginleştirilmiştir. Bununla birlikte bu kuram bu güç ilişkisinin varlığından söz ederken buna karşı koyacak dinamiklerin yani sistemi tehdit eden direniş hareketlerinin mevcut olduğunu, ussal olmayan bu tekelci sisteme karşı mücadelenin gerekli olduğunu da vurgulamışlardır.

¹⁰⁵ Magdoff, a.g.e., akt. Öztürk, a.g.t., s. 151.

V. Bölüm

Yeni Sömürgecilik Emperyalizm ve Azgelişmişlik

İkinci Dünya Savaşı sonrası kapitalizmin varlığını devam ettirmesi, kuşkusuz akla nasıl devam ettirdiği sorusunu getiriyor? Peki, kapitalizmin çökmediği, varlığını emperyalist politikalarla sürdürdüğü İkinci Dünya Savaşı sonrası, yani yeni-sömürgecilik olarak tarif edilen dönemde kapitalizm, ne tür bir değişim geçirmiştir ve bu değişim ona nasıl bir yön vermiştir/verecektir?

Başkaya, yeni sömürgeciliğe geçişin nedenini şöyle açıklar; “İkinci Savaş’ın sonuna gelindiğindeyse, emperyalist metropollere egemen olan düşünce, doğrudan sömürgeciliğin bir yük, gelişmeyi frenleyen bir engel olduğu”¹⁰⁶ ydu. Bu yüzden yeni-sömürgecilik kapitalizmin yeni ideolojik aracıydı.

Yeni sömürgecilik dönemini neo-emperyalizm olarak açıklayan çağdaş Marksizm; “ batının kapitalist ülkelerinin azgelişmiş ülkelere yaptığı dış yardımın karşılığı, eski sömürgeci güçlerini devam ettirmektir. Batı kapitalisti, sömürgeci tarımsal mülkünü tasfiye etse; azgelişmiş ülkeye ihraç ettiği sınai mamul için, yerli malın rekabeti başlasa dahi; petrol, madenler gibi başlıca hammadde kaynakları ve büyük sanayi üzerindeki egemenliğini kaybetmemekte, bankacılık ve para piyasasında hakimiyetini sürdürmektedir. Azgelişmiş ülkelere, Batı kapitalistin, yabancı sermaye olarak gelip tüketim malları sanayiini kurması, sömürgecilik çağındaki tüketim malı ihracının yerini almaktadır. Bu, (neo-kolonyalizm veya) yeni sömürgeciliktir.”¹⁰⁷

Yeni-sömürgecilik döneminin özelliklerini Başkaya şöyle sıralar¹⁰⁸:

-Birinci ve en önemli özellik veya ayırım noktası, yeni sömürgecilik durumunda egemenler tarafından sömürüyü gizlemeye yönelik bir çaba, dolayısıyla bir söylem söz konusudur. Doğrudan sömürgecilikten farklı olarak burada yok sayma, adıyla çağırma, yani okültasyon (gizleme) söz konusudur. Dolayısıyla adını söylemeyen bir egemenlik biçimi söz konusudur. Ve baskı açık değildir. Başka bir ifade ile

¹⁰⁶ Başkaya, a.g.e., s.35.

¹⁰⁷ Kazgan, a.g.e., s.343.

¹⁰⁸ Başkaya, a.g.e., s. 35-36.

sömürü ve baskıyı gizleyen mekanizmalar, ideolojik çabalar devreye sokulmuş durumdadır.

-İkinci özelliği, sistemin işleyişini ve yeniden üretimini sağlayan kurumsal mekanizmalara ‘katılımın’ söz konusu olmasıdır. Elbette gerçek anlamda bir katılım değil. Aslında buradaki katılım bir biçim sorunudur. Kimi kurumlarda ‘temsil edilme’ seçim mistifikasyonu, katılım mistifikasyonu vb. yani burada her şeyin egemenler tarafından belirlenmediği yanılsaması yaratan bir ideolojik söylem ve kurumsal işleyiş söz konusudur.

-Üçüncü özellik de, sistemin yeniden üretilmesinde artık baskının birincil önemde olmamasıdır.

Başkaya, yeni-sömürgeciliğin yerleşmesini, sömürünün ve az gelişmişliğin derinleşmesini sağlayan nedenleri ise şöyle açıklar¹⁰⁹;

-Ekonomik yapının emperyalist metropollerin çıkarları doğrultusunda biçimlenmesi

- Daha 1900’lü yılların başına gelindiğinde, sömürge ve yarı-sömürge ülkelerde milli burjuvazi işlevi görececek kesimin bütünüyle tasfiye edilmiş olmasıdır.

-Emperyalist burjuvazi ile ortak çıkarlara sahip bir işbirlikçi sınıfın oluşması,

-Batılılaşmış bir ‘aydın’ grubunun ortaya çıkmasıdır. Bu “aydınların” işlevi, mensubu oldukları Batı burjuvazileriyle ortak çıkarlara sahip yerli işbirlikçi sınıfların “organik aydınları” olmalarıdır.

Tam da bu dönemlerde ortaya çıkan kalkınmacı iktisat, gelişmiş kapitalist ülkelerle, sözde politik bağımsızlığına kavuşmuş olan az gelişmiş ülkelerin gelişememeleri sorununa çözüm için, Amerikalı iktisatçılar tarafından ortaya atılmıştı. Az gelişmiş ülkelerin, gelişmiş ülkelerin gelişmişlik seviyesine, nasıl ulaşılacağını araştırdığını ifade eden Kalkınma iktisadı, az gelişmiş ülkelere, ithal ikâmecî büyüme modelini öneriyordu. Oysa Başkaya’nın dediği gibi söz konusu model bağımlıdır ve dışlayıcı niteliktedir; üretmek için ithalata bağımlı olması ve üretilen malların iç piyasada satılması büyümeyi engeller. Çünkü ithalatın finansmanı için döviz gereklidir. Ancak döviz ihtiyacı geleneksel ürünlerin satışından elde edilemez. Çünkü kendisi gibi birçok ülkenin, geleneksel mal ihracı yapması, ihraç edilen malın fiyatını düşürür. Borçlanma da sorunu çözemez.

¹⁰⁹ a.g.e., s.37-8.

Dolayısıyla azgelişmiş ülke, ödemeler dengesi sorunu yaşar. Bu durum azgelişmiş ülkelerin gelişmemesinin sadece iktisat politikası açısından bir çözümlemesini ortaya koyar. Diğer taraftan sermaye ihracı yoluyla bu ülkelerde ucuz emek sömürüsüne dayalı kârlı yatırımların yapılması da, gelişmiş ülkelere, bu ülkelere kaynak aktarıldığını gösterir. Ancak görünen gelişmiş ülkelerin bu ülkelere kaynak aktararak azgelişmişlik sorununu çözdüğü üzerinedir.

Dolayısıyla yeni sömürgeciliğin yerleşmesinde Başkaya'nın belirlediği nedenlerden hareketle, emperyalist, metropol gelişmiş ülkelerin kendi çıkarları doğrultusunda, geri kalmış ülkelerle istedikleri iktisadi ve siyasi bağı kurduğu ve rahatça hareket ettiği ortaya çıkmış olmaktadır.

Tam da bu nedenlerden dolayı Baran, kalkınma iktisadın emperyalizm gerçeğinin üstünü örttüğünü söyleyerek eleştirir ve şu saptamayı yapar; “kapitalizmin tekелci döneminde elde biriken ekonomik artığın yatırıma dönüştürölme güçlüğü, kapitalizmin tekелci dönemini durgunluğa götürecektir. Bu durgunluk; “ genel aşırı-üretim, işçilerin ve kapitalistlerin tüketeyeği mallardan göresel olarak çok az üretilmesinden değil, tam tersine her iki grup maldan da, çok fazla üretilmektedir; tüketim için üretilmeyen mallar da çok fazladır, tüketim birikim arasındaki doğru ilişkiyi korumak için çok fazladır; birikim için çok fazladır.”¹¹⁰

Bu açıklama, gelişmiş kapitalist-emperyalist ülkelerin, azgelişmiş ülkeleri sözde sanayileştirme kalkındırma amacıyla kurdukları ilişkileri yoğunlaştırmalarının sebebini açıklar. Azgelişmiş ülkeleri kalkındırma olarak gösterilen bu durum Baran'a göre gerçekte, “azgelişmiş ülkelerin ekonomik kalkınması, gelişmiş kapitalist ülkelerin egemen çıkarlarına kesinlikle ve temelinden ters düşmektedir. Sanayileşmiş ülkelere birçok önemli hammaddeyi gönderen, bu ülkelerin şirketlerine büyük karlar sağlayan gerikalmış dünya, çok gelişmiş kapitalist Batı için her zaman vazgeçilmez bir dayanak, bir hinterland olmuştur. Bu nedenle, Birleşik Devletlerin (ve diğer emperyalist ülkelerin) egemen sınıfları ‘kaynak ülkeleri’ denilen bu bölgelerin, sanayileşmelerine kesinkes karşı çıkmakta, sömürge

¹¹⁰ **Paul Baran**, *Büyümenin Ekonomi Politikası*, çev. E.Günce, İstanbul: May Yayınları, 1976, s. 189.

ve yarı sömürge bölgelerde bütünleşmiş sanayi süreçleri ekonomilerinin ortaya çıkmasını engellemek için elinden geleni yapmaktadır.”¹¹¹

Böylece; “yeni kazanılmış siyasal bağımsızlıklar, olsa olsa, Batılı efendilerde bir değişiklik yapıyor, eski ve artık yıpranmış olan emperyalist ülkenin yerini bu defa, daha genç, daha girişken ve daha becerikli bir başka emperyalist güç alıyor. Böylelikle, artık eski-moda emperyalizmin tutunmasının olanaksız bulunduğu, danışıklı sömürge yönetimlerinin yürümediği ve ancak ekonomik baskı araçlarıyla denetim altında tutabilecek yerler, ancak Amerikan emperyalizminin siyasal bağımsızlıklarını destekleyeceği (ya da hoşgörebileceği) sömürge ülkeler, bu yeni emperyalist gücün boyunduruğu altına giriyorlar; Amerikan uydusu olup çıkıyor. Amerikan emperyalizmi, bir taraftan ekonomik yardım oltasıyla yeni sömürgeler kazanırken, diğer taraftan da bu sonuncu yöntemden yararlanarak eski emperyalist güçlerin yerini almayı başarmaktadır. Afrika, Güneydoğu Asya ve Yakın Doğu bu iki yöntemle yeni sömürgeleştirmenin örnekleriyle dolu.”¹¹² Böylece bağımlılık yeni dönemin emperyalist stratejisi olarak ortaya çıkıyordu ve tekeli kapitalist aşamanın emperyalizmi rahatça üstü örtülen bir duruma gelmiş oluyordu.

Bu yeni dönem, zora dayanmayan emperyalizmi ortaya çıkarma görevi ise Bağımlılık Okulu kuramcılarınınır. Bağımlılık kuramcıları Frank, Emmanuel, Amin ve Wallerstein Baran’ı izleyerek, gerikalmış ülkelerin azgelişmişliğe mahkûm olduğunu vurgulamışlardır.

5.1. A.G.Frank: Azgelişmişlik ve kapitalizm

Frank azgelişmişliği, uydu azgelişmiş ülkeler ile gelişmiş metropol ülkeler arasındaki geçmiş ve süregelen ilişkilerinin tarihsel bir ürünü olarak kabul eder. Metropol uydu yapısını ise şöyle açıklar; “uluslararası düzeyde her uydunun, bir metropol gibi kendi uydularından sermaye veya ekonomik artığı emme ve bu artığın bir kısmını, uydu durumunda oldukları dünya metropolüne aktarma”¹¹³ olarak açıklar. Aynı durum ulusal metropoller içinde geçerlidir. Yani ulusal metropoller

¹¹¹ a.g.e., s.85.

¹¹² a.g.e., s. 89.

¹¹³ Andre Gunder Frank, “Azgelişmişliği Gelişmesi”, Aksoy, a.g.e., s.107.

yerel uydulardan artığı emerler. Doğal olarak dünyanın da uydusu olurlar. Bu durumun sürmesini ise şuna bağlar; “her ulusal ve yerel metropol, bu ulusal ve yerel yapıdan kendi kalkınma ve egemen sınıflarının zenginleşmesini sağlayan metropollerin çıkarlarına hizmet ettiği sürece, (Meksika’daki Ulusal Yerliler Enstitü’sünün tanımına göre) sistemin tekelci yapısını ve sömürü ilişkilerini kabul ettirme ve sürdürmekten başka bir işe yaramaz.”¹¹⁴

Böylece Frank’a göre, “azgelişmişlik, ekonomik gelişmişliği de oluşturan aynı tarihsel süreç tarafından oluşturulmuştur ve oluşturulmaktadır: kapitalizmin özgün gelişimi.”¹¹⁵

Bu bağlamda, metropol olarak ifade ettiği gelişmiş kapitalist ülkeler böylece kapitalizmi Üçüncü Dünya Ülkeleri olarak ifade edilen bu ülkelere sokarak, azgelişmişliğin gelişmesine neden olurlar.

Frank’a göre “günümüzde artık kapitalist üretim tarzının tarihsel bakımdan ilerici olan işlevinden söz edilemez; tersine çevrede kapitalist üretim tarzının varlığı bu formasyonlarda geri kalmışlığı yaratmakta, yerleştirmekte ve yeniden üretmektedir. Bu, azgelişmişlik denen olgunun gelişmesi, çevre ile metropol ülkeler arasında var olan kısaca bağımlılık ilişkisi diyebileceğimiz bir sömürü zincirinin ürünüdür. Bu nedenle ‘uydu ülkeler’in gelişmeleri ancak metropol ülkelere olan ilişkilerini en aza indirdikleri dönemlerde gerçekleşebilmektedir.”¹¹⁶

5.2. A. Emmanuel: Sömürü İlişkileri ve kapitalizm

Emmanuel’e göre “sömürü ilişkileri, gelişmiş ulusların işçileri ile azgelişmiş ulusların işçileri arasında yer almaktadır.”¹¹⁷

Emmanuel bu sonuca ülkeler arasında bir değer aktarımı olduğu düşüncesinden hareketle varır. Emmanuel’e göre sözkonusu “sömürü” uluslararası ticarete “eşitsiz mübadele” yani eşit olmayan değerlerin mübadelesi ile gerçekleşir. Bu durum, ülkeler arasında ücret düzeyi farklılaşmasının bir sonucu olarak ortaya

¹¹⁴ gös.yer.

¹¹⁵ a.g.e, s. 110.

¹¹⁶ **A.G Frank**, “Latin America: Underdevelopment or Revolution”, Newyork: Modern Reader Godfrey 1969, akt. **Ersay**, a.g.e., s. 13.

¹¹⁷ **A. Emmanuel**, Unequal Exchange, NLB, 1972, akt. **Gülalp**, a.g.e., s. 36.

çıkar. Ücret düzeyi, sistemin bağımsız değişkenidir ve emek akışkanlığı olmadığı için, her bir ulusta değişik bir düzeyde belirlenir. Buna karşılık sermaye tamamen akışkandır. Bu yüzden de kar haddi uluslararası düzeyde eşitlenir. Farklı ücret düzeyleri tek bir kar haddi ile birlikte olduğunda ise, “ücretlerdeki farklılık kârlara yansıyamadığı için, onun yerine fiyatlara yansır.”¹¹⁸ Bu nedenle belirli bir ülkede ücret düzeyinin yükselmesi, o ülkeye dışarıdan daha fazla değer aktarılması ile sonuçlanır. Daha yüksek bir ücret düzeyi aynı zamanda daha yüksek bir gelişmişlik düzeyine varılmasına da neden olur.¹¹⁹

Emmanuel’e göre kapitalistler bu değer aktarımından yararlanmazlar; aktarılan değer işçilere gider. Dolayısıyla ulusların işçi sınıflarına yapılan bir değer aktarımı söz konusudur. Böylece, bağımsız kurumsal bir değişken olarak ücret düzeylerinin farklılığı hem gelişmişlik ve azgelişmişliği hem de emperyalizmin özünü açıklar. Dolayısıyla Emmanuel sömürünün mübadele alanında gerçekleştiğini öne sürerek, Marksist iktisada ters düşmektedir.

5.3. I. Wallerstein: Kapitalist dünya sistemi yaklaşımı

Wallerstein’ın dünya sistemi yaklaşımı iki farklı yaklaşımı birlikte ele alır. Bunlar içsel dinamikler üzerinde yoğunlaşan gelişmeci okul ile dışsal dinamiklerde yoğunlaşan bağımlılık okuludur.¹²⁰

“Tarihsel süreç içinde toplumları belirli kurumsal mekanizmalar doğrultusunda ele alan Wallerstein’ın dünya sistemi yaklaşımı; dünyanın belirli toplumsal yapı biçimleri içinde değişerek günümüze yani “pazar” ilişkilerinin belirleyici olduğu ve bunun dünya ölçeğinde tanımlayacak bir yapıya, yani kapitalist dünya sistemine dönüştüğünü belirtir.”¹²¹

Wallerstein kapitalizmi mübadele ilişkileri açısından ele almıştır. Bu ilişkileri iki farklı dinamik ilişki biçimi açıklamaktadır. Bunlardan ilki, sınıfsal ilişkilerdir. Mübadele ilişkilerinde kapitalizmin dinamik boyutunu bu ilişkiler

¹¹⁸ Gülalp, a.g.e., s. 91.

¹¹⁹ a.g.e., s. 36.

¹²⁰ Ercan, a.g.e., s. 160.

¹²¹ a.g.e., s. 161.

oluşturur. Ancak kapitalizmin dinamizm temelini salt sınıf mücadelesinin politik olarak neden bazen benzer bazen farklı biçimler aldığını göstermesi bakımından da önemlidir.¹²²

Diğeri ise daha çok gelişme sorununun ortaya çıkardığı, yani uzmanlaşmanın mekansal hiyerarşi kanalı ile ortaya çıkardığı eşitsiz ilişki biçimidir ki, bunun varoluş biçimi merkez ve çevre ülkeler arasındaki eşitsiz ilişki olup, merkez ülkelere çevre ülkelerden düşük ücretler, düşük karlar, düşük sermaye yoğun malların tanımladığı bir ekonomik yapıdan artık aktarılmaktadır.¹²³

Wallerstein'a göre sınıfsal ilişkiler ile merkez ve çevre ilişkisi birbiri üzerinde etkide bulunan dinamik bir süreç yaratırlar. Burjuva sınıfı ile proleter sınıf arasında merkez ekonomilerde ortaya çıkabilecek bir krizin çözümü, merkezdeki kapitalizmin mekansal olarak dışarı doğru açılması ve çevre ülkelerdeki emek/hammadde kaynaklarına yönelmesine neden olur. Dünya sistemi yaklaşımına göre 16. yüzyıldan itibaren Batı Avrupa'da kapitalist genişleme kapitalist öncesi üretim tarzlarının sonunu getirmiştir. Dolayısıyla bu aşamada ulusal gelişmeden ziyade dünya sisteminin gelişim aşamalarından bahsedilir.

5.4. Samir Amin: Azgelişmişlik ve kapitalizm

Amin çalışmalarında dünya sistemi kavramını kullanır. Palloix, Wallerstein ile paylaştığı ortak tema; “dünya düzeyini, emperyalizmin ulaştığı bir aşama olarak ele almaktır.”¹²⁴ Dünya sistemi, Üçüncü Dünya ülkeleriyle tek başına düşünülemeyecek biçimde karmaşık ilişkiler içindedir.

Amin'e göre dünya sistemi merkez ve çevre ekonomilerinden oluşmaktadır. Pazar ilişkileri merkez ve çevre ekonomilerinin etkileşim ağını belirler. Merkez ekonomileri, kapitalizme erken geçmiş ve kendi iç dinamikleriyle evrilen ekonomilerdir. Çevre ekonomilerle ilişkileri vardır. Çevrenin ise sadece merkezle ilişkileri vardır. Ancak kendi iç dinamikleriyle gelişemez. Merkez ekonomilere bağımlıdır. Çevre ekonomilerin ne üretip –üretmeyeceği, büyüme oranı merkez

¹²² Immanuel Wallerstein, “Sınıf Mücadelesi Gördüğümüz Zaman Nasıl Tanıyoruz? Ira Gerstein’a Yanıt”, Ersoy, a.g.e., içinde, s. 126.

¹²³ Fuat Ercan, Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik, İstanbul: sarmal yayınevi, 1996, s. 162.

¹²⁴ Ira Gerstein, “Dünya Ekonomisi ve Emperyalizm Kuramları”, Ersoy, a.g.e. s. 101.

lkelerine bağlıdır. Dünya sistemindeki gelişmeler ve merkez ülkelerindeki gelişmeler evre ekonomilerini daralma ya da gelişme açısından doğrudan etkiler. Çünkü evre ülkelerdeki ekonomik kesimler, merkez ülkelerdeki ekonomik kesimlerle ticari, mali ve diğer ilişkiler çerçevesinde bağımlı ilişkiler kurmuşlardır.

Merkez ülkelerde devlet, yerli üretim güçlerini geliştirir, sermaye birikim sürecini destekler ve dış iktisadi ilişkileri yerli birikim ihtiyaına göre tanzim eder. evre lke devletinin işlevi ise, yerli ekonomiyi dünya sisteminin ihtiyaçlarına göre uyarlamaktır. Bu sebeple evre ülkenin toplumsal iktisadi evrimi, merkez ülkelerin ihtiyaçlarına göre gerçekleşmektedir. evre, kapitalizmin ‘eşit olmayan gelişme yasası’na tabidir. Sebebi, evre ülkelerinde burjuva sınıfı olma eğilimi göstermemesidir”¹²⁵

Amin, azgelişmişliğin sebebini kapitalist dünya sisteminin bazı bölgeleri evreleştirici etkisi* olarak açıklar; merkez ve evre arasındaki ilişkiyi düzenleyen “eşit olmayan değişim” kavramının belirlediği değer transferinin az gelişmişliğe neden olduğunu ileri sürerek teorisini açıklar. Peki değer transferi nasıl gerçekleşir?

Merkezde ücretlerin üretkenliğe paralel olarak yükselmesi ancak çevrede bu şekilde olmamasının ticaret hadlerinde düşüşe sebep olması, dünya çapında bir değer transferine yol açıyordu. Bu transferin merkez için önemi açıktır. Ancak aynı şey evre için geçerli değildir. Daha açık ifadeyle, “kapitalist üretim biçiminin çevreye doğru genişlemesi, birikim mekanizmaları için çok gerekli değilse de, bu genişleme merkezde büyümeyi sağlayıcı ve hızlandırıcı bir rol oynar.”¹²⁶

¹²⁵ **Cem Somel**, “Bağımlılık Kuramı ve Güney Kore Deneyimi”, der. Ahmet Tonak, Küreselleşme: Emperyalizm, Yerelcilik Işçi Sınıfı, Ankara: İmge Kitabevi 2004, s. 81.

*Merkezin evreleştirici etkisi emperyalizmi açıklar.

¹²⁶ **Gerstein** ,a.g.e., s. 102.

5.5. Bağımlılık Kuramına Eleştirel Bakışlar

Bağımlılık okulunun çıkış noktasını oluşturan neden, yani kuramın sorunsalı olarak dile getirilen şey, “azgelişmişlik” sorunudur. Bu sorun Birleşmiş Milletler tarafından Üçüncü Dünya Ülkeleri’ne ait bir sorun olarak ifade edilmiştir. Ancak “klasik sömürgeciliğin tasfiye edildiği ve soğuk savaşın başladığı bir ortamda, bir yandan azgelişmiş ülkelerin ABD önderliğindeki kapitalist sisteme dahil edilmelerinin gerekli olduğu kabulü, bir yandan da ‘üçüncü dünya’daki somut gelişme talepleri, gelişme-sanayileşme sorununun özel önem kazanmasına yol açmıştır.” Bunun kuramsal ifadesi, Baran’ın eleştirdiği dönemin koşulları içinde hâkim konuma geçen gelişme iktisadı, yani modernleşme okuludur.

Gelişme iktisadının azgelişmişliğe ekonomik kalkınma-büyüme sorunuyla yaklaşması, ideolojilerinin sonuçları itibariyle devrimci çizgide olan Marksist bağımlılık okul kuramcıları için bir fırsat yaratmıştır. Bu fırsat gelişme iktisadında üstü örtülü olan emperyalizm gerçeğini ortaya çıkarma fırsatıdır. Ancak bağımlılık okulu, emperyalizm gerçeğini azgelişmişlikle yeniden ele alma fırsatı bulmuşken ve gelişme iktisadını da bunun üstünü örttüğü nedeniyle eleştirirken kendisinin de eleştiri düzeyinde kalması nedeniyle eleştirilmiştir. Bu eleştiri, bilim ve devrimi birleştiren Marksizm açısından, yerinde ve haklı bir eleştiridir.

Bağımlılık okulu kuramcıları için ortak tanı ya da merkezi önem, “kapitalizmin, ülkeler arasındaki sömürü ilişkilerinin olduğu”¹²⁷ bir sistem olarak ifade edilmesidir.

Ancak bu görüş, Marksizmin merkezine koyduğu sınıf mücadelesinin reddidir. Çünkü Marksizmin, kapitalizm tahlili tam da bu noktadadır. Bu nokta hem kapitalizmin sömürü ilişkilerinin belirleyicisi hem de yaratılan değerin nasıl bölüşüldüğü ve kapitalist yeniden birikime kaynaklık eden önemli durumu ifade eder. Üretim sürecinde yaratılan artık-değerin elde ediliş biçimi bu durumu tam olarak açıklar.

Angotti’ye göre, bağımlılık kuramı, temel dayanağı olan ve öncelikle emperyalizmin nasıl def edileceği sorusu ile uğraşmak yerine, yoksulluk ve azgelişmişlik sorunlarına çözüm aramıştır. Bu yaklaşım hem Marksizmi ötelere hem

¹²⁷ a.g.e., s. 93.

de anti-empyralist eylemin gelişmesinin de önüne geçer. Dolayısıyla eleştiriler bağımlılık kuramının reformist varsayımlarını hedef almıştır. Angotti de bu eleştirilerin en zayıf yönü olarak kabul ettiği bağımlılık kuramının sosyalizme geçişi saptırması üzerinde odaklaşmıştır. Çünkü ona göre, yapılan eleştirilerin büyük bir kısmı kapitalizm kategorisi üzerinde yoğunlaşmıştır. Kapitalizm odak nokta olunca ve arkasındaki üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki tarihsel somut ilişkiler ortaya konmadıkça bağımlılık kuramının reformist niteliği ortadan kalkmayacaktır. Ve bu nesnel durum daima bilimsel gerçekliği öteleyecek politik sonuçların ortaya çıkmasına sebebiyet verecektir.

Bu açıdan Angotti'nin politik çıkarsaması ele alınırsa, “bağımlılık kuramının en önemli politik etkisinin, sosyalist devrime desteği azaltmak ve saptırmak olduğudur. Bu temel kuramsal eksikliğin nedeni ise, 1917 de Bolşevik devrimin zaferinden beri dünyada sosyalizmin ayrı bir üretim tarzı olarak ortaya çıkışının tarihsel öneminin hesaba katılmamasıdır”¹²⁸

“Bağımlılık kuramı, çağın birincil çelişkisinin empyralizm ve sosyalizm arasındaki sınıf mücadelesinden çok, hâkim ve bağımlı güçler arasındaki ilişki olduğunu varsayar. Bu ‘hâkimiyet’ yerine göre çok uluslu şirketlere, mali kuruluşlara veya “teknolojik yapıya” yüklenmektedir. Empyralizmin sorumlu görüldüğü durumlarda ise, empyralizm sermaye ihracını güvenceye almak için bağımsız ülkelerin baskı altında tutulmasını gerekli kılan organik bir sistem olarak değil de, tersine çevrilebilir bir dış politika olarak görülmektedir. Böylece ‘hakimiyet’ gücünün zayıfa boyun eğdirdiği, zenginin yoksulu sömürdüğü ve ‘süper güçler’in küçük ulusları yuttuğu üst yapısal bir unsur olmaktadır. Bu yaklaşım Lenin’in empyralizm anlayışına sınırlı benzerlikler göstermektedir.”¹²⁹

Angotti’ ye göre bağımlılık kuramı idealizm yöntemini seçerek hata yapmış ve önemli tarihsel süreçleri gözden kaçırmıştır: bu önemli tarihsel süreçler; devrimci sürecin evreleri, üretim tarzındaki değişmeler, hakim üretim tarzının gelişmesindeki evreler ve sınıf mücadelesidir.

¹²⁸ Angotti , a.g.e., s. 134.

¹²⁹ gös. yer.

Gülalp de Angotti'ye benzer bir yaklaşımla Neo-Marksist okulu eleştirir.

Gülalp'e göre, Neo-Marksist okul için yanılgıya neden olan şey, “yöntem ve ideolojideki farklılığa rağmen, Neo-Marksizmin devrimci sonuçlar açısından Marksist bir görüntüye sahip olmasıdır”¹³⁰

¹³⁰ **Gülalp**, a.g.e., s. 102.

VI. Bölüm

1970 Öncesi Ve Sonrası Dünya Kapitalizminin Dönüşümü: Emperyalizmin Yönelimleri Üzerine

6.1. 1970 Öncesi Dünya Kapitalizminin Dönüşümü

Marx, kapitalizmin kriz olgusunu şöyle tanımlar: Sermayenin aşırı birikiminin koşulları krizi yaratır. Çünkü “bu aşırı birikim kendi ifadesini, kar oranının düşme eğiliminde bulur. Bu nedenle, kâr oranı düşüşünün krize neden olacağı ve dolayısıyla birikimin gereksinimlerin doyurulduğu noktada değil, fakat kârın üretimi ve gerçekleştirilmesince belirlenen bir noktada duracağı söylenebilir.”¹³¹ Marx’a göre kapitalizm, kriz üretmek zorunda olan bir sitemdir ve kapitalist birikim sürecinde, birikimin önündeki engellerin ortadan kaldırılamaması kapitalizmin kriz yüklü doğallığını açıklar. “Kriz üzerine çağdaş tartışma, birikim sürecinin olası engelleri üzerine odaklanmaktadır. Bu engeller dört ana noktada toplanmaktadır. Mattick, Yaffe, Cogoy ve Mage gibi bir grup yazar sermayenin organik bileşiminin yükselmesi üzerinde durmaktadır.”¹³² Wright’a göre bu yaklaşım, kapitalizmin krizini, “mevcut sömürü oranının kâr oranındaki düşmeyi karşılayamadığı noktada”¹³³ açıklar. Buradan hareketle, bu yaklaşımın “Marksist siyasal iktisadın ön kabulü olan, yalnızca canlı emek artık değer ve böylece kar üretebilir... Eğer kapitalist üretimde kullanılan ölü emek değeri (sabit sermaye), canlı emekten (değişken sermaye) daha hızlı artacak olursa, tüm diğer koşullar aynı iken, kar oranının düşmesine yönelik bir eğilim mevcut olacaktır.”¹³⁴ Böylece dünya kapitalizm bunalımlarının ana sebebinin, kar oranlarının düşme eğiliminden dolayı ortaya çıktığının bu yaklaşımca kabul edildiği ortaya çıkar. Bu noktada ‘kapitalizmin bunalım(kriz) sürecinden nasıl bir dönüşümle ya da basit ifadeyle bunalımdan nasıl çıkacağı sorusu’ önem kazanır. Kapitalizmin bu kriz sorununu aşmaya yönelik ürettiği çözüm, kapitalist yeniden yapılanma ya da sermayenin yeniden yapılanması yoluyla aşılabacağı şeklindedir. Dünya kapitalizm bunalımlarına bakıldığında,

¹³¹ Fine, Dieter, Karras, a.g.e., s. 77.

¹³² Çaklı, a.g.m., s. 96.

¹³³ Wrights, a.g.e., s. 186.

¹³⁴ Çaklı, a.g.m., s. 97.

kapitalizmin esas olarak böyle bir dönüşüm üzerine kurulu bir sistem olduğu ortaya çıkar. Bu noktada, Bukharin'in sermayenin ulusallaşması ve uluslararasılaşması süreci olarak belirlediği dünya ekonomisini dönemlere göre ele almak, sermayenin dünya bunalımı karşısında nasıl yeniden yapılanma ya da dönüşüm geçirdiğini, kapitalizmin emperyalizmle kurduğu ayrılmaz bağları, açıklama açısından yararlı olacaktır. Ayrıca böyle bir açıklama, 1970 sonrası dünya kapitalizmini ya da geldiği boyut itibarıyla emperyalizmin, nasıl bir tarihsel dönüşüm süreci geçirdiğini açıklamak açısından faydalı ve gereklidir.

“Marx, ‘dünya pazarı kavramının bizzat sermaye kavramında içerilmiş olduğunu belirtir’¹³⁵ ve kapitalizmin, dünya pazarı yaratan bir sistem olduğunu ifade eder. Sermayenin uluslararasılaşması kavramı ise, yaşam süreci içinde sermayenin büründüğü başlıca gerçek biçimler olan para-sermaye, meta-sermaye ve üretken sermayenin uluslararası hareketini ifade eder.”¹³⁶ “Sermayenin bu üç temel formunun uluslararası hareketi, tarihsel (ve coğrafi) bakımdan eşitsiz bir niteliğe sahiptir.”¹³⁷ Uluslararasılaşmanın farklı dönemleri farklı(devrelerin) baskınlığı ile gerçekleşir.¹³⁸ Dolayısıyla, kapitalizmin tarihinin bu farklılıklara göre dönemleştirilmesi olanaklıdır.¹³⁹

19. yüzyılın ortalarında serbest ticaret yanlısı kapitalist İngiltere* “bütün dünyanın atelyesi” olmak, bütün ülkelere, aldığı hammadde karşılığında mamul eşya vermek iddiasındaydı. Ancak “İngiltere 19.yüzyılın son çeyreğinde bu tekel durumunu yitirmeye başlamıştır; çünkü kendilerini koruyucu gümrük tarifeleriyle savunan diğer ülkeler de gelişerek, bağımsız kapitalist ülkeler haline gelmiştir.”¹⁴⁰ Dolayısıyla 19. yüzyılın son çeyreğinde bu süreç, klasik emperyalizm kuramlarında; sermayenin birikmesi, sermayenin yoğunlaşması ve tekelleri birleşmeler nedeniyle,

¹³⁵ Öztürk, a.g.m., s. 273.

¹³⁶ gös. yer.

¹³⁷ Christian Palloix, “The Self-Expansion Of Capital On A World Scale”, Review of Radical Political Economy II (2)., 1977, 1-28. C.Bina, ve B.Yaghmaian, “Post-War Global Accumulation And The Transnationalisation Of Capital”, Capital and Class,1991,c.43:s107-130:11; akt. Öztürk,a.g.m., içinde, s. 273.

¹³⁸ G. Albo, “Emperyalizmin Eski ve Yeni Ekonomisi” çev. M.Yusufoğlu, 2004, s.115 akt. Öztürk, s. 273.

¹³⁹ Öztürk, a.g.m., s. 273.

*Bu dönem, serbest rekabetçi kapitalizm hakimdir. Dolayısıyla uluslararası ticarete meta ihracı egemendir.

¹⁴⁰ Lenin, a.g.e., s. 72-3.

mevcut kapitalist ülkelerde “muazzam bir sermaye fazlası” meydana getirir. Bu fazla sermaye ileri kapitalist ülkelerde kalmaz. İleri kapitalist ülkelere göre geri kalmış ülkelere, sermaye ihracı yoluyla aktarılır. Çünkü bu sermaye fazlasının bu ülkelerde getireceği kâr oranı daima daha yüksektir. Ayrıca dönemin temel belirleyicisi olan sermaye ihracı, bu süreçte meta ihracını da harekete geçirir. Böylece Lenin’in bahsettiği gibi sermaye ihracı, meta ihracını harekete geçiren bir araç haline gelmektedir.

1873-96 bunalımı ile azalan sermaye birikimi bunalım sonrası yeniden artmaya başlar. Bu dönemde sermaye birikimine yeniden hız kazandıran şey, tekellerin varlığıdır. Tekellerin dünya ekonomisine hakim olduğu bu dönem, mali sermayenin hakimiyetini getirir. Hilferding’in “sermayenin en olgun ve soyut görünümü” olarak tanımladığı ‘finans kapital’ kavramı bu mali sermayenin özünü açıklar. Böylece para-sermaye hareketi, tekelci kapitalizmin ana karakteristiği olarak ortaya çıkar.

Bu süreci takiben, iki dünya savaşı arasındaki dönemde ise, sermaye birikimi kesintiye uğrar. Bu dönemde sermaye birikimini kesintiye uğratan 1929 dünya bunalımıdır.

İkinci Dünya Savaşı’ndan 1960’lı yılların sonuna kadar dünya kapitalizmi büyüme dönemine girmiştir. Bu dönemde “üretken sermayenin uluslararasılaşması kayda değer bir ölçekte ortaya çıkmış; bu gelişme meta-sermayenin ve para-sermayenin hareketine de yeni bir hız vermiş ve kapitalist üretim ilişkilerinin tüm dünyaya yayılmasının zeminini oluşturmuştur.”¹⁴¹ Üçüncü Dünya Ülkelerinin dünya kapitalist gelişme-yayılma sürecine katkıları bu çerçevede ele alınabilir. Ancak, 1970’lerle birlikte emperyalist ülkeler, azgelişmiş ülkelerle geleneksel iş bölümüne dayalı ilişkisini, endüstriyel iş bölümü temelinde yeniden düzenledi. Böylece emperyalist ülkeler, emeğin ucuz olduğu, maliyetin düşük olduğu yerlere fabrikalar kurarak dünya işbölümünde bağımlı azgelişmiş ülkelerle birlikte üretim yapmaya başladılar.

Çalışmanın bütünlüğü düşünüldüğünde, buraya kadar yapılan açıklamalar doğrultusunda belirli vurguların yapılması gereklidir.

¹⁴¹ Bina ve Yaghmaian, a.g.e., s. 113. akt. Öztürk, a.g.m., s. 274.

ABD, İkinci Dünya Savaşı sonrası, emperyal blok oluşturarak diğer kapitalist ülkeleri siyasi ve iktisadi tahakküm altına alma politikasıyla hareket etmiştir. Sweezy ve Baran'ın ifade ettiği gibi, ABD'de hakim olan dev şirketler bu emperyalist politikanın belirleyicisi konumundadırlar. Bu azınlık gücün piyasadaki 'iktisadi fazla' sorununa getirdikleri çözüm önerileri de, emperyalist politikalarını istedikleri zaman, dünya konjonktürüne uyum sağlayabilecek ya da kabul görececek tarzda bir iktisadi ve siyasi ilişki biçimine dönüştürebileceklerini göstermektedir. Bu öneriler, bazen dünya kapitalizmini salt ekonomik ilişkiler çevresinde algılayan ve böylece kapitalizmi tüketim ve satış çabalarına indirgeyen bir yaklaşıma neden olurken, bazen de 'özgür dünya' politik açılımıyla savaş ve militarist bir yöntemi meşrulaştıran bir indirgemeci yaklaşıma sebep olmaktadır. Üçüncü Dünya Ülkelerine kalkınma sorunuyla yaklaşma, bu çerçevede değerlendirilebilir. Böylece ABD süper emperyalist güç olarak, dünya kapitalizmine -dolayısıyla emperyalizmine- yön veren odak olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ancak Rowthorn “Yetmişli Yıllarda Emperyalizm Birlik mi Yoksa Rekabet mi?”¹⁴² (1971) başlıklı makalesinde son iktisadi eğilimlerin emperyalist blokun birliği ve onu oluşturan unsurların –tek tek uluslar- özerkliği üzerindeki etkilerini tartışarak, üç olasılık üzerinde durur. Bunlardan ilki, ABD süper emperyalizmidir. Buna göre “diğer tüm kapitalist devletler ABD'nin tahakkümü altındadır ve kendi politikalarını seçmekte ve kendi ekonomilerini Amerikan devletince karşı çıkılan yöntemlerle denetlemekte daha az özgürlüğe sahiptirler. Amerika dünya kapitalizminin, sosyalizm karşısında onun bütünlüğünü koruyan organizatörü olarak hareket ediyor.”¹⁴³ Ancak Rowthorn'a göre bu tahakküm pürüzsüz yürümez, çünkü çelişkiler* ortadan kalkmayacak, yalnızca sınırlanacaktır.

İkinci olasılık ise ultra emperyalizmdir. “Ultra emperyalizm, bir görece özerk emperyalist devletler koalisyonu, sistemin birliğini korumak için örgütleyici rolü yerine getiriyor. Bunun yürümesi için, koalisyon ortakları arasındaki çelişkiler, koalisyonu sürdürmekteki çıkarlarına ağır basacak kadar şiddetli olmamalıdır.”¹⁴⁴

¹⁴² Bob Rowthorn, a.g.e., s. 30.

* Çelişkiler olarak ifade edilen, devletler arasındaki çıkar çatışmalarıdır.

¹⁴³ a.g.e., s. 30-1.

¹⁴⁴ a.g.e., s. 31.

Üçüncü olasılık ise emperyal rekabet üzerinedir. “Emperyal rekabet, görece özerk devletler, artık gerekli örgütleyici rolü yerine getirmez ya da öyle kötü yerine getirir ki, aralarında ciddi tartışmalar patlak verir ve sistemin bütünlüğü tehlikeye girer. Bunun olması için devletler arasındaki çelişkinin şiddetli olması gerekir.”¹⁴⁵

“Dönemin Marksist yazarları emperyalizmin bu üç şeklinden hangisinin en olası olduğu konusunda görüş farklılıkları taşıyorlar. Aralarında Sweezy, Magdoff, Jalée ve Nicolaus’un bulunduğu çoğunluk, Birleşik Devletler’in yalnızca bugün hakim güç olmadığına, ama gelecekte giderek artan ölçüde hakim duruma geleceğine inanıyorlar.”¹⁴⁶ Rowthorn’a göre “ karşı tarafta ise Birleşik Devletler’in egemenliğine Avrupalılar ve Japonlarca meydan okunmakta olduğuna inanan Mandel ve belki Kidron bulunuyor.”

Rowthorn’a göre Mandel’in iddiası şöyledir: “Birleşmeler, birikim ve rasyonalizasyon ile birlikte Amerikan firmalarının ölçek üstünlükleri ortadan kalkmakta ve sonuç olarak Amerika dışı verimlilik düzeyleri Amerika düzeyine ulaşmaktadır. Avrupa’da uluslar üstü bir devletin kurulması bu süreci önemli ölçüde hızlandıracaktır, ancak böyle bir devletin yokluğunda bile Avrupalılar açığı kapatmaktadırlar. Amerika dışı ücretler Amerikan ücretlerinden çok daha düşük olduklarından, verimlilikteki artışlar Avrupa ve Japonya’da üretilen malları o kadar ucuzlatabilir ki bu ülkelerin ihraç malları, Amerikan kapitalistleri bu akışı durdurmaya yönelik bir girişimde ücretleri düşük tutmaya çalışacaklarından bu ülke içerisinde şiddetli çelişkiler yaratarak, Amerikan pazarlarına akabilir. Dahası Avrupa ya da Japonya’ya Amerikan girişi asla bu ülke burjuvazilerinin gayrimillileşmiş oldukları bir noktaya ulaşmadı. Ulusal devletler hala ulusal sermayenin çıkarlarını savunuyorlar. Ne Avrupa ne de Japonya yeni sömürgeler olmaya yakın bir noktadadır. Dünya pazarları için rekabet yoğunlaşırken, ulus devletleri kendi firmalarını korumaya çalışacaklarından, aralarındaki çelişki artacaktır. Özellikle Amerikalı olmayanlar Amerikalılarla çatışmaya gireceklerdir. Gerçekten, Avrupa devletleri, kendilerine Amerikalılarla eşit ya da eşite yakın koşullarla karşı koyma olanağı sağlayacak bir ittifak ya da uluslar üstü bir devlet bile kurabilirler. İçerde, Amerika dışı uluslarda devletler, firmalarına daha etkin biçimde rekabet etme olanağı

¹⁴⁵ gös. yer.

¹⁴⁶ gös. yer.

sağlamak için, ücretleri düşük tutmaya çalıştıklarından, çelişkiler giderek şiddetlenecektir.”¹⁴⁷ Sonuç olarak Rowthorn, Mandel’ın iç çelişkilerin giderek keskinleştiği bir emperyalizm yorumu yaptığını ve sistemin bir bütün olarak savunma ihtiyacının savaşı engelleyeceğini söyler.

6.2. 1970’lerin Bunalımına Marksist Bakış Ve Kapitalizmin Eğilimi

Genel olarak dünya kapitalizminin, İkinci Dünya Savaşı’ndan 60’ların sonuna kadar olan dönemi bunalımsız geçirdiği söylenir. Ancak 1970’lerin bunalımı, dünya kapitalizminin bunalım döneminin kapanmadığını ortaya çıkarmıştır. Nitekim tek tek ve özellikle azgelişmiş ülkeler bağlamında düşünüldüğünde bunalımsız bir kapitalizmin olmadığı dolayısıyla da dünya kapitalizminin “uzun genişleme dönemi”ni bunalımsız geçirmediği ortaya çıkar. “Örneğin dönemin en güçlü ekonomisine sahip olan ABD’de 1948-49, 1953-54, 1957-58, 1961, 1966-67 yıllarındaki hızlı birikim evrelerini ani daralmaların izlemesi, Türkiye’de 1957-61 bunalımlarının uzun genişleme dönemi içinde yaşanması”¹⁴⁸ dünya kapitalist sisteminin 1970 öncesi dönemde genel olmasa da tekil bunalımların varlığına işaret eder. Savran’ göre “her duraklama sürecinin birkaç ülkeye özgü kalması ve kapitalist dünya ekonomisinin eşzamanlı bir daralma yaşamaması ve hatta başka ekonomilere dağılmak bir yana kendi ekonomilerinde bile yığılımlı, kendi dinamiğini yaratan bunalıma dönüşmemesi... Devletin belirli teknikler kullanarak özellikle talep yönetimi aracılığıyla durgunluğun etkilerini sınırlayabilmesi, kapitalist ekonominin çevrimsel etkilerinin eskiye göre daha yumuşak, yerel ve sınırlı olmasını”¹⁴⁹ sağlıyordu. Ancak 1970 bunalımı bunun tersine dünya kapitalist sisteminin genel bir bunalımıdır.

Dünya kapitalizminin 1970 bunalımının nedenlerini açıklayacağız. Ancak daha önce bu dönem için belirleyici olan iktisadi ve siyasi ilişkilerin nasıl olduğuna

¹⁴⁷ Rowthorn, a.g.e., s. 32.

¹⁴⁸ Sungur Savran, “Bunalım, Sermayenin Yeniden Yapılanması, Yeni liberalizm”, Dünya Kapitalizminin Bunalımı, içinde, der. Nail Satlıgan, Sungur Savran, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1988, s. 24.

¹⁴⁹ gös. yer.

ya da daha genel ifadeyle kapitalizmin tarihsel arka planında, nasıl bir nitelik değişiminin mevcut olduğuna bakmak gerekir.

Bu tarz bir irdeleme, bunalımı kapitalist ekonominin içsel doğasından kaynaklı bir süreç olarak açıklayan Marksist görüş için gerekli ve önemlidir. Aynı önem bunalımı “iktisat siyasetlerinin yanlışlığına bağlayan”¹⁵⁰ liberal görüş için geçerli değildir. Ayrıca böyle bir bakış açısı piyasayı merkeze alan liberal görüşten beklenemez de. Nitekim 70’lerin krizi de bu bağlamda böyle bir farklılığı açıkça ortaya koyar. Bu farklılık, özellikle 29 krizinden 70’lere kadar önemini sürdüren Keynesci ideolojiden vazgeçmekle de açıkça ortaya çıkmıştır. Keynesci ideolojinin yerini artık yeni liberal görüş almıştır. Kapitalizm için bu dönüşümler vazgeçilmezdir. Çünkü kapitalizmin bu dönüşümleri aslında bizzat kendisi tarafından yaratılan çelişkilerin sonucudur ve egemen ideoloji bu çelişkilere artık çare değildir. Dolayısıyla bu noktada kapitalizm için çare, yüzünü yeni ideolojilere dönmektir. Ancak kapitalizmin bu ideolojisi hem bir önceki dönemin sorunlarına çözüm olmalı hem de kabul gören bir iktisadi ve siyasi politika üretmelidir.

Peki 1970’lerdeki dünya kapitalizm bunalımına zemin hazırlayan kapitalist çelişkiler nelerdir ve bu çelişkiler nasıl ortaya çıkmıştır? Bu soruya yanıt arama çabası hem 1970 bunalımının nedenlerini açıklayacağı, hem de bunalım öncesi toplumsal, iktisadi ve siyasi dinamiklerin belirlenimini yapacağı için önem taşır.

Fröbel’e göre, 1970’lerin bunalımını açıklayan bazı yaklaşımlar ikna edici değildir ve bu yaklaşımların işaret ettiği hususlar bir derinlik taşımamaktadır. Fröbel bu yaklaşımların belirttiği hususları açıklayarak şöyle eleştirir:

“Bretton Woods sisteminin çökmesi, döviz kurlarının serbest bırakılması, ABD’nin dünya ekonomisi ve politikası üzerindeki egemenliğinin sarsılması, sanayi ülkelerinde emek maliyetlerinin sözümona ‘çok yükseklere’ fırlamış olması, yine sanayi ülkelerinde rasyonelleştirmeye yönelik yatırımların genişletmeye yönelik yatırımlardan önde gitmesi biçiminde kendini gösteren yatırım güçsüzlüğü gibi arazlar, ‘ulusal ekonomilerin’ uluslararası rekabet biçimlerinde meydana gelen bazı değişikliklere son derece yerinde işaret etse de (aynen teknolojik temelde yapılması

¹⁵⁰ Savran, a.g.e., s. 34.

gereken yenileştirmelerin yetersiz kaldığının belirtilmesi gibi) bunların daha derin bir açıklayıcı değeri yoktur.”¹⁵¹

Diğer bir yaklaşım ise, “birikimin altmışların sonu/ yetmişlerin başından bu yana gözlemlenebilen yavaşlamasını 1974-75 yılları ile sınırlandırır ve 1973-74’deki ‘petrol krizi’ adı verilen olgu ve bunun dolaysız etkileri ile bunalımı açıklamaya yönelir... Petrol ya da enerji krizi denen bu olay, dünya çapındaki birikimin bağımsız bazı nedenlerle zaten yavaşlamış olduğu bir dönemde varolan bir takım zorlukları şüphesiz ki daha da ağırlaştırıyor. Ama aynı kriz öte yandan, hem sermayenin enerji sektöründe değerlenmesine, hem de pek çok ülkede enerji politikası maskesi altında ulusal gelirin sermaye yararına yeniden bölüşülmesi çabalarına yol açtı.”¹⁵²

Fröbel’e benzer bir yaklaşım da Magdoff’dan gelir. Magdoff “*Uluslararası Ekonomik Sıkıntı Ve Üçüncü Dünya*”adlı makalesinde bunalımın üçüncü dünya üzerindeki etkisini şöyle açıklar: “Emperyalist merkezdeki durgunluk, dünya alışverişinin yavaşlaması, korumacılığın yaygınlaşması ve yüksek faiz oranları, Üçüncü dünya üstüne yeni yükler yığmıştır. Üçüncü Dünyanın karşılaştığı bu güçlüklerin kalıplaşmış açıklaması, suçu petrol fiyatlarındaki artışa; bunun sonucu az gelişmiş petrol alıcı ülkelerin artan borçlarına yüklemektedir. Petrol zamlarının uç illerdeki dış ticaret açıklarını artırdığı konusunda hiç kuşku yok. Ama genellikle anlaşılmayan yön, artan petrol giderlerinin, yalnızca uzun zamandır süregelen sorunları ağırlaştırdır.”¹⁵³

Benzer bir bakış açısı da Savran’ın şu yorumudur: “Gerçekte, petrol ile bunalım arasında kurulan bu denklem yaşamın kendisi ile köklü uyumsuzluklar göstermekteydi. Her şeyden önce, bunalımın birçok belirtisi 1973 Kasım’ındaki petrol fiyatı artışından önce gözlenebiliyor. En çarpıcı örnek, 1969’dan itibaren durgunluk ile enflasyonun bir arada gelişmesi. Yani ünlü stagflasyon olayı bile ‘petrol krizi’nin öncesinde başlıyor. 1974-75 daralmasını izleyen dönemin gelişmeleri de, petrol fiyatının etkisi konusunda söylenenleri yanlışlıyor. En basit örnek enflasyon alanından: 1977-79 arası dönemde petrolde yeni fiyat artışları

¹⁵¹ **Folker Fröbel**, “Dünya Ekonomisinin Günümüzdeki Gelişmesi”, çev. Orhan Esen, Dünya Ekonomisi, Bunalım ve Siyasal Yapılar, içinde, der. İstanbul: Belge Yayınları, 1983, s. 17.

¹⁵² gös. yer.

¹⁵³ **Harry Magdoff**, “Uluslararası Ekonomik Sıkıntı ve Üçüncü Dünya”, çev. Ümit Kıvanç, der. a.g.e., s. 124.

olmadığı halde, enflasyon bu dönemde yeniden hızlanıyor. Buna karşılık petrol fiyatları 1979 yılında yeniden ani bir sıçrama gösterdiği halde, 1980 yılından itibaren enflasyon sürekli olarak geriliyor. Çünkü aslında bunalım petrol fiyatlarındaki artışın bir ürünü değil. Kapitalist sistemin uzun genişleme dönemi sırasında biriken çelişkilerinin, yani sistemin içsel işleyişinin bir sonucudur.”¹⁵⁴

Tüm bu üç yazarın 1945-1970 arası ortaklaştığı nokta, bunalımın nedeninin “petrol krizi” değil, gerçekte kapitalist sistemin biriken çelişkilerinin ürünü olduğu görüşüdür. Bu noktada kapitalizmin biriken çelişkilerinin neler olduğuna bakmak gerekir.

Savran’a göre “kapitalist bunalımın kökeninde sermayenin üretim sürecinin çelişkileri yatmaktadır. Bu çelişkilerin somut ifadesi, kapitalist üretimin temel eğilimlerinden biri olan kâr oranlarının düşüş eğiliminin uzun genişleme sürecinin belirli bir aşamasında gerçekleşmesi olmuştur... Kâr oranının düşüşü de temelde, sermayenin organik bileşiminin yükselişi ile emek üretkenliğinin artışı arasında bir yarışa bağlıdır. Belirli bir aşamada somut koşullar üretkenlik artışının aleyhine döndüğünde, düşüş eğilimi somut olarak gerçeklik kazanır. İşte uzun gelişme döneminin sonunda da böyle bir durum ortaya çıkmıştır.”¹⁵⁵ Özellikle kapitalist ülkelerde yaşanan mücadele örnekleri bu kapsamda değerlendirilmelidir. Kapitalist sisteme karşı mücadele direncini oluşturan bu güçlü sınıf, işçi sınıfıdır. Böylece 1974 bunalımı, üretim sürecindeki bu gelişmenin bir ürünü olarak ortaya çıkıyordu. Yani egemen ideoloji kendisine karşı açılan bu savaşa çare üretemiyordu. Dolayısıyla bu savaşı kendi lehine çevirecek çareler aramak zorundaydı. Bu, dünya kapitalist sisteminin dönüşüme neden gerek duyduğunu da açıklar.

Savran’a göre esas sorun bu aşamada dünya çapında sermayenin sömürü olanaklarına oranla fazla birikmiş olmasıdır. Sömürü koşulları –yeterli artık değer üretilmemesi- birikmiş sermayenin genişleyen ölçekte üretimini sağlayamamaktadır. Bu Marksist bakış açısının doğal bir sonucudur. Dolayısıyla geline nokta kapitalist dünya Savran’ın ifade ettiği gibi; “...klasik bir aşırı birikim bunalımı ile karşı karşıyadır. Kapitalizmin bunalımları, sermayenin iki

¹⁵⁴ Savran, a.g.e., s. 32-3.

¹⁵⁵ a.g.e., s. 47.

eğilimini harekete geçirerek bunalımı aşmaya çalışır. İlki, artık-değer oranının yükseltilmesi diğeri ise sermayenin değersizleştirilmesi”¹⁵⁶ eğilimidir.

Bu iki eğilimle birlikte hareket eden dünya kapitalist sistemi, 70’lerin sonundan günümüze kadar etkisini sürdüren yeni-liberalizm sayesinde, sermayenin kendini yeniden yapılandırmasıyla dönüşümünü sağlamıştır. Bu yeni dönemde kapitalizmin yapılandırma ya da dönüşüm aracı küreselleşme olgusu tarafından sağlanmaktadır. Yeni dönemin iktisadi ve siyasi politikası devletin piyasadaki rolünü küçültmek, ulus-devleti daha küçük parçalara ayırmak ve böylece yönetilebilir ve denetlenebilir hale getirmektir. Bunun az gelişmiş kapitalist ülkelere yansıması ise şu şekilde açıklanabilir. Faiz oranlarının daha yüksek olduğu bu ülkelere sermaye kaçıışı olur. Sermaye kaçıışı, bu ülkelerden faiz ve kar şeklinde oluşan değeri emerek gelişmiş kapitalist ülkelere kaynak aktarır.

Ayrıca, gelişmiş kapitalist ülkelere bağımlılık; finans sistemlerine uluslararası sermaye hareketlerinde serbestlik sağlanması, ihracata dayalı sanayileşme modelin uygulandığı bu ülkelerde teknoloji üretiminin bilgisine sahip olamama, dolayısıyla bunları dışardan yüksek fiyatlarla elde etme(dolayısıyla bağımlılık) ve IMF, Dünya Bankası gibi aracı kurumların mali piyasadaki denetimi ele geçirme gibi nedenlerle artmıştır. Dolayısıyla emperyalizmin yeni yönelimi küresel kapitalizmi yaymak olarak belirginleşmiştir.

¹⁵⁶ Ancak bu noktada belirtilmesi gereken, bunalımın ilk aşaması, bunalımın yarattığı bu iki eğiliminin (işçi sınıfının disiplin altına alınması ve sermayenin değersizleşmesi) çok ciddi engellerle karşılaşmış olduğudur. En başta da işçi sınıfının ve sermayeyle çelişen öteki toplumsal güçlerin örgütlülüğü ve direnci. Burjuvazinin kendi ideolojisi bile bu dönemde sermayenin devinimine ayakbağı olmuştur (Keynezci ideoloji). Detay için bkz., Savran, a.g.e., s. 56-7.

VII. Bölüm

Sonuçlandırıcı düşünceler

Emperyalizmi, kapitalizmin kaçınılmaz tekелci aşaması olarak niteleyen Lenin, Luxemburg, Bukharin ve Hilferding için temel vurgu; bu emperyalist aşamanın kapitalizmin çelişkilerini derinleştireceği ve sosyalist devrimin koşullarını hazırlayacağı üzerineydi. Anti-kapitalist ve anti-emperyalist sınıf hareketi bu gücü oluşturacaktı.

Aynı çaba Baran ve Sweezy’de de görülmektedir. Yazarlara göre, ussal olmayan bu tekелci kapitalist sisteme karşı mücadele edecek bir sınıf hareketi gereklidir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası artan ABD hegemonyasının, ABD’nin kapitalizm yanlısı iktisat politikalarıyla ve dev kapitalist tekeller aracılığıyla yarattığı bu ezici ve yıkıcı üstünlük sona ermeliydi.

Anti-emperyalist ve anti kapitalist mücadelenin Üçüncü Dünya Ülkeleri lehine bir çözüm olduğunu söyleyen Bağımlılık Okulu kuramcıları da aynı noktaya işaret ediyorlardı. Ancak analizlerindeki vurgu; emperyalist-kapitalist ülkelerin görece daha zayıf ülkeler üzerinde çeşitli yollarla (güçlü ülke lehine ticaret yapma, borçlanma, vs.) kurdukları bağımlılığın ortadan kalkması üzerineydi. Marksist bir sınıfsal bir çözümlemeden çok kapitalizmin sömürü ilişkilerini ülkeler arası eşitsiz ticaretle açıklamaya çalışması, kuramın Marksizmden saptığı üzerine eleştirilmesine neden olsa da, aslında böyle önemli bir çaba, anti-emperyalist ve anti-kapitalist mücadeleyi önleyecek tarzı bir haksız eleştirinin önüne geçilmesini gerektirir.

1980 sonrası kapitalizmin neo-liberal politikaları ise, dünya piyasaları için küreselleşmeyi öne çıkarmıştı. Bu dönemde Hardt ve Negri kapitalizmin doğasından ileri gelen emperyalizmin gerilediği görüşündeydiler. Oysa emperyalizm bu yeni dönemde IMF ve Dünya Bankasının bağlayıcı ve dayatmacı politikalarıyla işliyordu. Özellikle finansal serbestleşme hareketleri ve yabancı sermaye yatırımları bu dönemin karakterini belirliyordu. Reel piyasaların finans piyasalardaki görece üstünlüğü geriliyordu.

Ancak 1980 sonrası bu küresel kapitalizmin, para hareketinin reel piyasanın önüne geçtiği durum, Foster’ın dediği gibi görecelidir. Foster bu görüşünü şöyle açıklar:

“Doğal olarak, finansın üretim karşısındaki bu özerkliği, mutlak bir nitelikte olmaktan çok göreceli bir niteliktedir. Spekülatif finansın üretimdeki çapalarından kopuyor gibi gözüktüğü mali efori dönemleri, tıpkı 1990’ların sonlarında olduğu gibi, kaçınılmaz bir biçimde, yer çekimi kanunlarının askıya alınmış olduğu yolundaki hatalı varsayımlardan kaynaklanan yaygın ‘Yeni Ekonomi’ nosyonlarına yol açar.”¹⁵⁷ “Bu tür mali köpükler, 1987 ve 2000 borsa çöküntülerinde olduğu gibi, en sonunda kaçınılmaz biçimde patlarlar... Hyman Minsky’nin, Keynes’in eseri temelinde, ‘mali istikrarsızlık hipotezi’ diye adlandırdığı, gelişmiş kapitalist ekonomilerin kaçınılmaz biçimde, temeldeki birikim süreci tarafından desteklenmeyen daha da kırılgan mali yapılara doğru kaydığı, bu yüzden de mali krizler yarattığı hipotezi, hâlâ tartışılmaz bir gerçek durumundadır.”¹⁵⁸

Küresel kapitalizm (yani emperyalizm) bir tarafta böyle bir gerçeklik yaratırken, saldırgan, zoru kullanan açıkça eski tür ama, (“çağdaş dünyamızın” gereklerine uygun) “yeni” sayılan emperyalist stratejiler üreterek 21.yüzyıl kapitalizminin çelişkilerini örtme çabasıyla, kapitalizmin doğasına (farklı koşullarda olsa da, hammadde ihtiyacı, yayılma, hiyerarşik yapının güçlü ülkeleri olma yarışı hâlâ devam etmekte) uygun emperyalist politikalar üretmeye devam etmektedir. Ortadoğu’da ham petrol kaynaklarını ele geçirme niyetiyle “demokratik” bir kapitalist strateji olarak, Ortadoğu halklarına yaşatılan savaşlar bu politikanın bir örneği olarak bugün ortadadır.

21. yüzyılda egemen ideoloji emperyalist-kapitalist sistem, hâlâ kapitalizmin çelişkilerini (kriz yüklü doğasını) engelleyememektedir. Kapitalizmin 2009 yapısal krizi de bunu doğrular. Kapitalizmin bu çelişkileri nasıl bir doğayla örttüğü dönemsel ürettiği araçlar, ideolojilere bakılarak anlaşılabilir.

Ancak önemli olan kapitalizmin insanlığın geleceği üzerinde yarattığı yıkımı önleyebilmenin mücadelesini vermektir.

¹⁵⁷ John Bellamy Foster, “Tekelci Mali Sermaye”, <http://www.sendika.org.tr/index.php>. 2008.

¹⁵⁸ Foster, a.g.m.

KAYNAKÇA

ANGOTTİ, Thomas, “Bağımlılık Kuramının Politik Sonuçları”, Emperyalizm, Gelişme ve Bağımlılık Üzerine der. Melih Ersoy içinde, Ankara: V Yayınları 1992, s.131-143.

ARMAĞAN, Dünya, “Son Devrim Çağı”, Gelenek, İstanbul: Kayhan Matbaacılık, 2000, s. 41-73.

BARAN, PAUL, Büyümenin Ekonomi Politikası, çev. Ergin Günce, İstanbul: May Yayınları, 1974.

BAŞKAYA, Fikret, Çılgıncıdan Çıkmış Bir Dünya: Sosyal Sefaletin, Ekolojik Felaketin, Etik Yozlaşmanın Kökeni, Ankara: Maki Basın Yayın, 2004.

BAŞKAYA, Fikret, Sömürgecilik Emperyalizm Küreselleşme, Ankara: Maki Basın Yayın, 2003.

BETTELHEİM, Charles, DOS SANTOS, Thetonio, EMANUEL, Arghiri, Azgelişmişlik ve Emperyalizm, der. Atilla Aksoy, Gözlem Yayınları, 1975.

BOYUNEGMEZ, Mahmut, “Marksizm ve Materyalizm”, Gelenek, İstanbul: Kayhan Matbaacılık, 2007, s.57-86.

ROWTHORN, Bob, Kapitalizm Çelişki ve Enflasyon, Ankara: Birey Toplum, Yayınları, 1985.

BUKHARİN, Nikolay, Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi, çev. Uğur Selçuk Akalın, İstanbul: Önsöz Basım Yayıncılık, 2005.

CLIFF, Tony, Rosa Luxemburg, çev. Yurdakul Fincancı, Ankara: Anadolu Yayınları, 1968.

ÇAKLI, Sabri, “Devlet Harcamaları: Birikim ve Meşrulaştırma”, Ekonomik Yaklaşım, Cilt.19, özel sayı 2008, s. 88-114.

ERBAŞ, Ebru, “Sınıf Mücadeleler Tarihine ilişkin Bir Deneme”, Gelenek, Kayhan Matbaacılık, 2006, s. 71-88.

ERCAN, Fuat, Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1996.

ERSOY, Melih, Emperyalizm, Gelişme ve Bağımlılık Üzerine, Ankara : V Yayınları, 1992.

FINE, Ben – HARDACH, Gerd, KARRAS Dieter, Sosyalist İktisadi Düşüncenin Kısa Tarihi, çev. Sabri Çaklı, Ankara: İmge Kitabevi, 1993.

FRANK, A.G., “Azgelişmişliği Gelişmesi”, Charles Bettelheim - Thetonio Dos Santos, Arghiri Emanuel, Azgelişmişlik ve Emperyalizm, der. Atilla Aksoy, Gözlem Yayınları, 1975, S.103-119.

FRÖBEL, Folker, “Dünya Ekonomisinin Günümüzdeki Gelişmesi Üzerine”, Dünya Ekonomisi, Bunalım Ve Siyasal Yapılar içinde ,çev. Orhan Esen, İstanbul: Belge Yayınları, 1983, s.11-69.

GERSTEİN, Ira “Dünya Ekonomisi ve Emperyalizm Kuramları”, Emperyalizm, Gelişme ve Bağımlılık Üzerine der. Melih Ersoy içinde, Ankara: V Yayınları 1992, s. 93-116.

GÜLALP, Haldun, Yeni Emperyalizm Teorilerinin Eleştirisi, İstanbul: Birikim Yayımcılık, 1979.

HALİDAY, Fred, “Yetmişler Ve Sonrasında Konjonktür: Ougaard’a Yanıt”,
Emperyalizmin Bunalım Dosyası, Emperyalizmin Dünü Bugünü Defterleri,
Dünya Sorunları Dizisi: 4, İstanbul: Alan Yayıncılık, s. 25-33.

HİLFERDİNG, Rudolf, Finans Kapital, çev. Yılmaz Öner, İstanbul: Belge
Yayınları, 1995.

HUNT, E.K, İktisadi Düşünce Tarihi, çev. Müfit Günay Ankara: Dost Kitabevi,
2005.

KAZGAN, Gülten, İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi, İstanbul: Remzi
Kitabevi, 2000.

LENİN, Vladimir İliç Ulyanov, Emperyalizm; Kapitalizmin En Yüksek Aşaması,
çev. Cemal Süreya, Ankara: Sol yayınları, 1992.

LUXEMBURG, Rosa, Sermaye Birikimi, çev. Tayfun Ertan ,İstanbul: Belge
Yayınları, 2004.

MARX, Karl ,Kapital, Cilt 1, çev. Alaattin Bilgi, Ankara: Sol Yayınları, 2004.

MAGDOFF, Hary, “Uluslararası Ekonomik Sıkıntı ve Üçüncü Dünya”, Dünya
Ekonomisi, Bunalım Ve Siyasal Yapılar içinde, çev. Ümit Kıvanç, İstanbul:
Belge Yayınları, 1983, s.117-130.

MAGDOFF, Harry, “Emperyalizm: Tarihsel Bir Bakış”, Charles Bettelheim -
Thetonio Dos Santos, Arghiri Emanuel, Azgelişmişlik ve Emperyalizm, der.
Atilla Aksoy, Gözlem Yayınları, 1975, s. 55-75.

O’BRIEN, Philip J., “Latin Amerikan Bağımlılık Kuramlarına Bir Eleştiri.”
Emperyalizm, Gelişme ve Bağımlılık Üzerine der: Melih Ersoy, içinde,
Ankara: V Yayınları, 1992, s.23-74.

ÖZTÜRK, Özgür, “Emperyalizm ve Kalkınma”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

ÖZTÜRK, Özgür “Emperyalizm Kuramları ve Sermayenin Uluslararasılaşması”, Praksis, c.15, 2006, s. 271-209.

PALLOIX, Christian, V.İ.Lenin ve Rosa Luxemburg’da Emperyalizm Sorunu , çev. Mustafa İşçi, İstanbul: Ma-ya Yayınları, 1974.

SATLIGAN, Nail- SAVRAN, Sungur, Dünya Kapitalizminin Bunalımı, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1988.

SAVRAN, Sungur, Kod Adı Küreselleşme: 21. yüzyılda Emperyalizm, Ankara: Yordam Kitabevi, 2008.

SAVRAN, Sungur, “Bunalım, Sermayenin Yeniden Yapılanması, Yeni-Liberalizm”, Dünya Kapitalizminin Bunalımı içinde, der. Nail Satlıgan, Sungur Savran, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1988, s. 19-65.

SCHUMPETER, J.A., Kapitalizm Sosyalizm Demokrasi I: Marksizmin Bir Açıklaması İle, çev. Tunay Akoğlu, İstanbul: Varlık Yayınevi, 1968.

SOMEL, Cem, “Bağımlılık Kuramı ve Güney Kore Deneyimi”,s. 69-115 der. Ahmet Tonak, Küreselleşme: Emperyalizm, Yerelcilik ve İşçi Sınıfı ANKARA: İmge Kitabevi 2004. içinde, s. 69-115.

SWEEZY, Paul, Kapitalizm Nereye Gidiyor: Kapitalist Ekonominin Marksist Eleştirisi, çev. Aslan Başar Kafaoğlu ,basım yeri yok: Ağaoğlu Yayınevi, 1970, s.139.

SWEEZY, Paul - BARAN, Paul, Tekelci Kapitalizm ,çev.Filiz Onaran, Ankara: Doğan Yayınevi, 1970.

SWEEZY, Paul - BARAN, Paul, MAGDOFF Harry, Çağdaş Kapitalizmin Bunalımı; Çağdaş Kapitalizmin İç Mekanizmasını Açıklayan Eser, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1975.

ŞEN, Özgür, “Teori Nedir?” Gelenek, İstanbul: Kayhan Matbaacılık 2009, s.12-33.

TURAN, Menaf, David Harvey’e göre Yeni Emperyalizm. Mülkiye cilt XXX. sayı 250, s.197-8.

VALİER, Jacques, Emperyalizm Üzerine, çev. Şadi Ozansu, İstanbul: Köz Yayınları, 1977.

WALLERSTEİN, Immanuel, “Sınıf mücadelesi gördüğümüz zaman nasıl tanıyoruz? Ira Gerstein’a Yanıt”, Emperyalizm, Gelişme ve Bağımlılık Üzerine der. Melih Ersoy içinde, Ankara: V yayınları 1992, s.125-130.

WRIGHT, Eric Olin, “Marksist Birikim ve Bunalım Teorisinde Almaşık Perspektifler”, Dünya Kapitalizminin Bunalımı, der. Nail Satılğan, Sungur Savran, İstanbul: Alan Yayıncılık,1988, s.172-218.

Encyclopedia Britannica, c. 11, çev. Ana yayıncılık, 1994, s. 241.

Foster, J.B “Tekelci Mali Sermaye”,
<http://www.sendika.org.tr/index.php>. 2008.

Belge, Murat “Yabancı Sermaye”,
<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=166947>. 2005.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı	: Esmâ KÖYMEN
Sürekli adresi	:Yıldırım mah. Alankuyu sok.no.61 kat 2.Turgutlu- Manisa
Doğum tarihi	:Nazimiye-1984
Yabancı Dili	:İngilizce
İlköğretim	:Mehmet Gürel İlköğretim Okulu-1995.
Ortaöğretim	:19 Mayıs Üniversitesi-1998.
Lise	: Niyazi Üzmez Lisesi -2002.
Lisans	:Abant İzzet Baysal Üniversitesi-2006.
Yüksek Lisans	:Abant İzzet Baysal Üniversitesi-
Anabilim Dalı	:İktisat
Bilim Dalı	:İktisat